

SANTRAUKA. Šis tyrimas atskleidžia iki tol menkai tirtą socialistinių idėjų įtaką rašytojui Kaziui Borutai (1905–1965 m.). Socializmą jis atrado išgyvendamas vidinį sukrėtimą 1924 m. sausio mėnesį, kai mokėsi vienoje iš Marijampolės gimnazijų. Pats Boruta jį aprašė su religinio *atsivertimo* termino pagalba. Naujo tikėjimo atradimas ilgam transformavo asmeninį gyvenimą. Dauguma Kazio Borutos artimiausių draugų buvo tik idėjiniai bendraminčiai ir bendražygiai. Kazys įsimylėdavo tik sau artimų pažiūrų moteris. Išgyvenęs vieną nelaimingą meilę, jis vedė vyresnę už save revoliucinių įvykių Rusijoje dalyvę Oną Kazanskaitę.

Boruta linko tik prie tokių socializmo pavidalų, kurie paisė asmeninės laisvės ir nereikalavo individualumo raišką siaurinančios partinės drausmės. Iš socializmo doktrinų didžiausią įtaką jam darė anarchizmas ir narodnikų-eserų tradicija. Šią tradiciją jis propagavo kairuoliško jaunimo žurnalo „Aušrinė“ puslapiuose. Bet kurios formos marksizmą, ypač bolševikinį, Boruta atmetė ir traktavo kaip socializmo idealų išdavystę. 1926 m. vasarą įvyko skilimas seseriškos ideologijos orbitoje esančios Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos gretose. Ji darė įtaką daugumai jaunųjų „Aušrinės“ skaitytojų ir jos leidėjams. Įvykus skilimui radikalusis jaunimo sparnas sukūrė socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjungą, kuri niekada nebuvo užregistruota ir veikė nelegaliai. Į jos gretas įsitraukė artimiausi Kazio Borutos bičiuliai ir jis taip pat pasekė jų pėdomis. Šios sąjungos tikslas buvo sukurti egalitarinę demokratinę respubliką. Siekdami šio tikslo maksimalistai nevengė ekspropriacijos ir teroro priemonių, ką liudija jų dalyvavimas apiplėšiant valstybinį banką Tauragėje 1927 m. ir pasikėsinimas į premjerą Augustiną Voldemarą 1929 m. Užsiangažavimas kurti socializmą Kazio Borutos atveju buvo glaudžiai susijęs su kūrybiniais ieškojimais. Jis pasisakė už tokias avangardizmo formas, kurios akcentavo menininko pareigą prieš visuomenę ir neigė menas menui principą. Pirmasis lietuviškojo avangardizmo sąjūdis, vadinamas „Keturiais vėjais“, neakcentavo rašytojo visuomeninio angažuotumo, dėl to Kaziui Borutai ir vienam artimiausių jo draugų Antanui Venclovai (1906–1971 m.) buvo nepriimtinas ir atvedė prie asmeninių konfliktų su šio sąjūdžio atstovais. Nuo 1926 m. galima pastebėti Borutos ir Venclovos pastangas sukurti visuomeniškai angažuatą lietuvių avangardistų grupę. Tai pavyko tik 1930 m. sausį, kai pradėjo eiti „Trečio fronto“ žurnalas. Šie jį vadino trečiafrontininkų brolija. Kazys Boruta kūrybinėje plotmėje stengėsi nesiangažuoti konkrečios socializmo doktrinos labui. Dėl to jis pasitraukė iš trečiafrontininkų gretų, kai šie 1931 m. pavasarį apsisprendė tapti Kominterno kontroliuojamais proletariniais rašytojais. Jis taip pat nesutiko su kai kurių maksimalistų pretenzijomis kontroliuoti jo, kaip rašytojo, raišką.

Kazio Borutos visuomeninio užsiangažavimo atvejis galėtų tikti ir europietiškam kontekstui. Jam įtaką darė dalies vokiečių avangardistų posūkis į visuomeninę veiklą. Pirmoji šio proceso banga buvo ypač ryški 1917–1919 m. Visuomeniniai avangardistų manifestai ir politizuota kūryba buvo spausdinama literatūrinuose „Die Aktion“ ir „Der Sturm“ žurnaluose. Tuo metu Rusijoje dalis avangardistų gavo rezervuotą bolševikų valdžios palaiminimą ir populiarino savo idėjas kur kas plačiau nei vokiečių kolegos. Iš rusiško avangardizmo krypčių K. Borutai ypač buvo priimtinas konstruktyvizmas. Be to, jo kūryboje itin ryškūs apie žurnalą „Skify“ 1917–1918 m. susibūrusių rusų modernistų, stipriai veikiamų eserų, pėdsakai. Kazio Borutos ir jo literatūrinių bendraminčių aktyvumo pradžia sutampa su antrąja visuomeniškai angažuotą avangardistų banga Europoje, prasidėjusia apie 1925 m.

1926–1930 m. Kazys Boruta Vienos universitete su pertraukomis studijavo filologiją, bet studijų formaliai nebaigė ir daktaro disertacijos neparašė. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuvoje jis aktyviai išitraukė į emigraciją pasirinkusio maksimalistų sparno veiklą ir rašė protesto tekstus, spausdinamus Europos socialistų spaudoje. Jo poezija, persunkta politinio protesto motyvų, buvo draudžiama Lietuvoje. Taigi, partinė veikla ir radikali kūrybinė saviraiška K. Borutos studijas užsienyje pavertė politine emigracija. Emigracinė patirtis buvo persunkta socializacijos stygiaus ir skurdo. Tai stiprino jam visada būdingas nerimo būsenas ir sukeldavo depresijos bangas. Dėl vienos jų 1930 m. K. Boruta nutraukė studijas Vienoje ir persikėlė į Berlyną, kur metus gyveno be jokio užsiėmimo. 1931 m. jis grįžo į Lietuvą, kur gavo neoficialią amnestiją už savo revoliucinę veiklą ir pragyveno iš vertėjavimo. Visgi 1931–1933 m. Borutų šeima turėjo glaudų sąlytį su maksimalistų sąjungos vadovybe ir buvo slaptosios policijos sekama. Kazys Boruta tuo metu stengėsi sukurti naują kairuoliškos pakraipos literatūrinį sąjūdį ir pradėjo leisti almanachą „Darbas“.

1933 m. gestapas likvidavo maksimalistų būstinę Karaliaučiuje ir perdavė jos dokumentaciją Lietuvos policijai. Ja remiantis K. Boruta buvo suimtas ir nuteistas už 1926–1927 m. veiklą. Įkalinimas truko dvejus metus. Kalėjime Kazys Boruta galutinai atšalo nuo užsiangažavimo socializmui ir atmetė avangardistinę kūrybos stilių. Atšalimą skatino ir tai, jog Borutų šeima susilaukė dukros ir buvę revoliucionieriai nenorėjo rizikuoti jos gerove dėl pavojingų idėjų. Pažymėtina, kad konfliktai maksimalistų ir trečiafrontininkų gretose bei K. Borutos nusigrėžimas nuo kairuoliškos veiklos nesuardė draugystės ryšių, susiformavusių šios veiklos pradžioje.

RAKTAŽODŽIAI: Kazys Boruta, maksimalistai, trečiafrontininkai, politinė emigracija, avangardizmas, kairieji rašytojai, literatūra ir politika.

Socializmas tai nauja mano religija <...>. Mano nauja pasaulėžiūra kuo puikiau sia susiderina su menininku. <...> Nesišlykštėsiu padėti savo pavardę net prie agitacinės brošiūros, jei ji bus svarbi mūsų gyvenimui. <...> Bet taip irgi, turbūt, amžinai skirsiu meną nuo politikos.

Kazys Boruta, Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924). 1924 m. sausio 11 d. įrašas

Man teko atsitiktinai dalyvauti besikuriančios Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos veikloje, tačiau greitai įsitikinęs esąs svetimas politiniam darbui nuo sąjungos veikimo pasitraukiau. <...> Turiu garbę prašyti Jūsų Ekscelencijos, Pone Prezidente, dovanoti man likusią bausmę, kad galėčiau bent kiek pasitaisyti ir toliau dalyvauti lietuviškosios kultūros kūryboje.

Kazio Borutos, laikomo Marijampolės kalėjime, malonės prašymas. 1935 m. gegužės 6 d.

ĮVADAS

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti „ankstyvojo“ Kazio Borutos ideologinio bei partinio užsiangąžavimo pavidalus ir šio užsiangąžavimo susipynimą su literatūrine veikla. Laiko ribas nurodo citatų datos. Pasakojimo centre yra Kazys Boruta ir kiti veikėjai ar įvykiai pasirodo tik tiek, kiek būtina jo mąstymo vingiams ar veiksmams paaiškinti. Tai gyvenimo etapo rekonstrukcija siekiant išryškinti visuomeninės veiklos pėdsakus. Tai istorija apie dešimtmetį trukusį radikalizuoto mąstymo kūniji-mąsi veiksmuose ir tekstuose bei kainą, kurią *nepritamantiems* žmonėms kartais už tai tekdavo sumokėti. Pasakojimas plėtojamas pagal chronologinę seką. Tikėtasi, jog taip aiškiau atsiskleidžia įvairių herojaus iniciatyvų tarpusavio ryšys. Įvykių grandinės aprašyme yra trys intarpai, kuriuose dėstomos hipotezės apie įtakas.

Kazio Borutos gyvenimas ir kūryba plačiausiai analizuota Vytauto Kubiliaus „Kazio Borutos kūryboje“, kurios pirmas leidimas pasirodė 1980, o antras, patai-sytas – 1985 m. Daugiausia dėmesio ten skirta kūrybos analizei, o biografinės detalės pasitelkiamos siekiant paaiškinti kūrinių arba motyvų genezę. Per kūry-bos analizę mėginama įsijausti į Kazio Borutos vidinį pasaulį. Dar daugiau: „nea-bejotinai regime autoportreto projekciją į monografijos objektą“, – konstatavo

Dalia Striogaitė¹. 1972–1974 m. parašyta knyga buvo ir autoterapijos priemonė į akademinio gyvenimo nuošalę tuomet nustumtam autoriui. Iš V. Kubiliaus dienoraščio matyti, jog savigraužą (peraugančią į saviplakos protrūkius) kėlė negalėjimas panaudoti visų turimų šaltinių ir būtinybė nutylėti daugybę K. Borutos biografijos detalių. Po trijų taisyčių rezultatas buvo nuviliantis: „ji visai ne ta, kokios aš norėjau. Visas šios pasipriešinimo jėgos simboliškumas pašalintas, maištavimo universalumas likviduotas, prievartos ir kūrėjo konfliktas užglaistytas“².

Iki ir po šios monografijos „ankstyvasis“ Boruta susilaukė tik fragmentiško kitų tyrėjų dėmesio. Pirmiausia tai būtų literatūros istorikų Leono Gudaičio ir Janinos Žėkaitės (V. Kubiliaus žmonos) tyrimai apie „Audros“ ir „Darbo“ almanachus³. Populiaraus pobūdžio, bet archyviniais šaltiniais remtą K. Borutos politinės veiklos apžvalgą paskelbė publicistas ir švietimo istorikas Julius Norkevičius⁴. Daug vietos K. Borutai skiria ir istorikė Ugnė Marija Andrijauskaitė tyrinėdama socialistų revoliucionierių veiklą emigracijoje po perversmo⁵, šmėkšteli jis ir Lauryno Šedvyčio studijoje apie Martyną Gudelį⁶. Pravarti buvo istoriko Kęstučio Skrupskelio studija apie 1925 m. riaušes Kauno universitete⁷. Analizuojant K. Borutos idėjinį užsiangazavimą iki emigracijos, nepamainomos buvo aušrininkų veikėjos Agnės Murzaitės (1898–?) ir Ugnės Marijos Andrijauskaitės studijos apie aušrininkus⁸. Esu dėkingas Ugnei ir Laurynui už kai kurias nuorodas ir pokalbius.

Pagrindiniai tyrimo šaltiniai yra autobiografiniai tekstai. Kazio Borutos laišškai buvo išleisti 1976 m., kaip 10-as jo raštų tomas, pavadintas „Drauge su draugais“. Deja, retas laiškas išvengė kupiūravimo. Leidėjai negalėjo nurodyti, kas yra

¹ Striogaitė D., Vytauto Kubiliaus 1972–1980 m. dienoraštis kaip monografijos *Kazio Borutos kūryba* intertekstas // *Kazys Boruta: I. Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprišaitikymas*: mokslinės konferencijos, skirtos Kazio Borutos 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga. II. Literatūros rodyklė (1977–2005), Vilnius, 2005, p. 109.

² 1980 m. kovo 23 d. įrašas. Cituota iš: Striogaitė D., Vytauto Kubiliaus 1972–1980 m. dienoraštis, p. 109.

³ Gudaitis L., *Plunksna ir ugnimi*, Vilnius, 1974, p. 33–40; Žėkaitė J., Antifašistiniai almanachai // *Literatūra ir kalba*, t. 15, 1978, p. 71–76, 79–86.

⁴ Norkevičius J., Visų valdžių baustas, teistas // *Kalvotoji Žemaitija*, 2011 07 23, p. 3; 07 26, p. 3.

⁵ Andrijauskaitė U. M., *Radikali kairė emigracijoje po 1923-12-17 perversmo*, Kaunas, 2012 // Prieiga per internetą: <http://www.iseivijosinstitutas.ltvaruploadfileU_M_Andrijauskaite.pdf>.

⁶ Šedvytis L., *Lietuviškos radikalios kairės genėzė Martyno Gudelio darbe „Lietuviai gynė savo miškus“*, Kaunas, 2010 // Prieiga per internetą: <http://www.iseivijosinstitutas.ltvaruploadfileLaurynas_Sedvydis.pdf>. Pavadinimas klaidinančias, nes darbe apžvelgiama platesnis potemių pluoštas.

⁷ Skrupskelis K., Incidentas Universitete, 1925 m. lapkritis // *Naujasis židinys*, 2009, nr. 12, p. 460–466.

⁸ Murzaitė A., *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai*. Rankraštis, Vilnius, 1969. Ši studija, kurioje perspausdinti ir surinkti atsiminimai, yra LNB RS, f. 10, b. 411 ir LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1017. Naudotasi LYA archyvo egzemplioriumi. Andrijauskaitė U. M., *Aušrininkų organizacija 1910–1938*. Magistro darbas, 2013 (naudotasi dar iki galo neišbaigtu magistro darbu).

praleidžiama, nors paženklino visas iškirptas vietas. Kartais buvo pašalinamas keiksmožodis, kartais nederanti su sovietiniu rašytojo įvaizdžiu pastraipa, o kartais perdėm problemiškas laiškas iš viso neįtrauktas. Dėl to naudotasi laiškų originalais, esančiais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne (fondas nr. 1) ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (fondas nr. 10). Tame pat tome buvo paskelbtas pluoštelis dienoraščių, bet daugiausia iš pokario laikotarpio. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne, K. Borutos fonde (nr. 60), yra patys ankstyviausi jo dienoraščiai iš 1922–1924 m. laikotarpio, kuriuose fiksuojami vidinių lūžių pėdsakai. Jame yra ir 1947–1949 m. Rusų kalėje rašyti atsiminimai „Gyvenimas drauge su draugu“, išleisti 1999 m. Naudotasi publikuota versija. Ten pateikiamų įvykių versijų sulyginimas su tiesioginiais šaltiniais atskleidžia atminties spragas. Kai kurios pagrindinės veiklos detalės nutylimos. Visgi jie ypač svarbus šaltinis dėl to, kad jame išplėtotas chronologiškai nuoseklus pasakojimas, atskleidžiantis išlikusiuose laiškuose neatsispaudintus visuomeninės veiklos momentus.

Tyrime buvo svarbi ir literatūrinė Kazio Borutos kūryba. Raštuose jo poezija ir proza išvengė cenzūros, bet publicistikos ir kritikos tomas „Skambėkit vėtroje, beržai“ (1975 m.) išėjo per plonas. Jo publicistika ryškiai atskleidžia pasaulėžiūros pavidalus, o šie pavidalai nederėjo su sovietinio Borutos ikona. Valerijos Vilnonytės pastangomis 1976 m. pasirodė Kazio Borutos 1920–1976 m. bibliografija, kurioje suregistruoti ir į raštus netinkantys kūriniai. Ši bibliografija padėjo su *epaveldu* lengvai pasiekti neskelbtą raštuose jo kūrybą, kritikų atsiliepimus bei paminėjimus.

Pirmieji atsiminimai, kuriuose šmėžavo Kazio Borutos pavidalas, buvo Antano Venclovos „Pavasario upė“ (1968 m.) ir „Jaunystės atradimas“ (1970 m.) bei Michalinos Navikaitės-Meškauskienės „Žvelgiu į tolius“ (1969 m.). Atsiminimai apie jį buvo kaupti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. Tiek iš jo fondų, tiek iš asmeninio archyvo Kazio dukra Eglė Borutaitė-Makariūnienė sudarė ir 2005 m. išleido rinktinę „Susitikimai su Kaziu Boruta“. Šiame rinkinyje „ankstyvasis“ Boruta atsiskleidžia jo brolio Jono, sesers Magdalenos, Prano Naujokaičio, Agnės Murzaitės, Kazio Lukšos, Jono Lukoševičiaus (paskelbta tik „trumpoji“ atsiminimų versija), Vytauto Kaunecko atsiminimuose. Jie iškelia kituose šaltiniuose neaptinkamų detalių. Visgi tai selektyvios atminties liudijimai; atminties, kuri stengiasi konstruoti pozityvų ar net heroizuotą personažo pavidalą.

Vienas pagrindinių šio tyrimo šaltinių *turėtų* būti Lietuvos socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjungos Užsienio sekretoriato archyvas. Beje, šią sąjungą toliau tekste vadinu tiesiog maksimalistais. Jų archyvas nuo 1926 m. buvo kauptas

Karaliaučiuje, 1933 m. kovo mėnesį pateko į Vokietijos policijos rankas ir buvo perduotas Lietuvos valdžiai. Remiantis maksimalistų archyvu 1933–1934 m. buvo suformuota byla (daugiau kaip 1 200 lapų), susidedanti iš maksimalistų vadovybės nutarimų, narių korespondencijos, publicistikos ir šešių suimtų maksimalistų apklausų medžiagos. Bylos pagrindu 1934 m. sausį buvo parengtas kaltinamasis aktas, kuris kiek paredaguotas tapo teismo kaltinimo pamatu. Šis aktas, teismo nutarimai, malonės prašymų dokumentacija ir vėliau suimtų bei nuteistų maksimalistų kaltinamieji aktai buvo sukaupti į vieną bylą, kuri dabar yra Lietuvos centriniame valstybės archyve. Ši byla yra Kariuomenės teismo Prokuratūros bylų fonde (nr. 483)⁹. Ten sukauptų bylų grindžiamoji medžiaga laikoma Kariuomenės teismo fonde (nr. 507). Taigi, „eserų“ byla privalėtų turėti grindžiamąją dalį, bet jos fonde nr. 507 nėra. Abiejų fondų apyrašai buvo sudaryti 1959 m., tas rodo, jog jau tuomet grindžiamosios bylos nebūta.

Keltina prielaida, kad „eserų“ bylos grindžiamoji medžiaga iš archyvo iškeliavo į sovietinio saugumo būstinę. Ten 1949 m. susidomėta kai kuriais Lietuvos tautinės tarybos byloje 1946 m. nuteistais veikėjais (tarp jų – Kaziu Boruta ir Kaziu Jakubėnu), pradėta rinkti medžiaga apie jų eserišką praeitį. Kazio Borutos sekimo byloje liko šio domėjimosi pėdsakų – į rusų kalbą buvo išversti kai kurie grindžiamojame byloje buvę dokumentai¹⁰. Tikriausiai saugumiečiai šią bylą pasilaikė ir ji nebuvo gražinta į LSSR centrinį valstybinį archyvą.

Visgi ši byla turi ir latvišką pėdsaką. Ryga tarpukaryje buvo svarbus kairiosios lietuvių politinės emigracijos centras ir maksimalistai nebuvo išimtis. Lietuvos saugumiečiai nusiuntė Latvijos saugumui maksimalistų archyvo fotokopijas. Rygoje ši korespondencija buvo versta į latvių ir rusų kalbas¹¹. Latvijos politinė policija pasitelkusi lietuvišką medžiagą tikėjosi užčiuopti savo kairiųjų radikalų veiklos pėdsakus. Kita vertus, keletas maksimalistų „eserų“ bylos nagrinėjimo metu gyveno Latvijoje ir Lietuvos saugumiečiai buvo suinteresuoti, kad latviai susidomėtų šia byla. Po karo maksimalistų archyvo fotokopijos atsidūrė Latvijos SSR centriniame valstybiniame archyve¹². 1949 m. LKP(b) Istorijos institutas paprašė iš šių fotokopijų padaryti kai kurių laiškų nuorašus ir juos gavo¹³. To paties 1976 m. latvių paprašė tuometinės Lietuvos SSR valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių

⁹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 483, ap. 2, b. 84. Apyraše nr. 2 laikomos priklausymu antivalstybinėms organizacijoms (bet ne kompartijai) kaltinamų asmenų bylos.

¹⁰ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-30, b. 352, l. 120–133.

¹¹ Pažyma apie nuorašus. [1949 m.] // LYA, f. 3377, ap. 58, b. 193, l. 15.

¹² 1949 metais Latvijos SSR centriniame valstybiniame archyve šios bylos signatūra buvo: f. 1, ap. 5, b. 112. 1976 metais – f. 3235, ap. 1/22, b. 112.

¹³ Socialistų – revoliucionierių laiškų rinkinys. 1927–1932 m. // LYA, f. 3377, ap. 58, b. 193.

skyrus ir gavo keliolikos laiškų negatyvus, kurie atsidūrė Kazio Borutos fonde¹⁴. Dabar jau nežinia, kodėl šios įstaigos domėjosi maksimalistų archyvu ir kodėl buvo atsiųsti tie, o ne kiti laiškai.

Neatsiradus galimybei pasinaudoti Rygoje esančiais dokumentais, teko tentintis 1934 m. sausį parengtos pirmosios kaltinamojo akto, išmarginto redaktorių pastabomis, versijos nuorašu¹⁵. Jame gausu citatų iš maksimalistų laiškų. Be abejonės, kaltintojams nerūpėjo su byla nesusijusios detalės ir į aktą įtraukti tik tie laiškų fragmentai, kurie liudija kaltinamųjų kaltę. Artėjant teismo procesui kaltinamiesiems buvo leista susipažinti su bylos medžiaga ir pasidaryti išrašus. Išliko Kazio Borutos išrašai¹⁶, kuriuose yra laiškų, necituotų kaltinamajame akte, ištraukų. Beje, 1933 m. balandžio mėnesį buvo padaryti keliolikos laiškų daliniai nuorašai¹⁷, turėję duoti naudos saugumo padaliniui, atsakingam už laisvėje likusių maksimalistų sekimą. Kaltinamojo akto medžiagą sujungiau su prieinamais nuorašais bei fotokopijomis ir tai leido atkurti pagrindinių K. Borutos laiškų iš maksimalistų archyvo turinį.

Išsikeltas tyrimo tikslas reikalauja užduoti šaltiniams tokius klausimus, į kuriuos jie gali duoti tik labai dalinius atsakymus. Klausimai yra apie slaptus dalykus, apie kuriuos susirašinėjant dažniausiai kalbėta užuominomis arba koduota kalba, o sovietmečiu rašytuose atsiminimuose taip pat nebuvo sveika plačiau prasitarti. Dėl to toliau esantis tekstas, labiau nei norisi, nusėtas prielaidomis, kurias ženklina spėjamo tikrumo laipsnį nusakantys žodžiai – *tikėtina*, *galbūt*, *tikriausiai*.

I. MARIJAMPOLĖJE. 1924 M. SAUSIS–RUGPJŪTIS

Šio straipsnio pradžioje, pirmojoje citatoje, konstatuojamas ką tik devyniolikos metų slenkstį peržengusio Kazio Borutos pasaulėjautos lūžis¹⁸. Būta lūžio, o ne palaiptinio judėjimo link šio momento, nes dar prieš tris savaites, 1923 m. gruodžio 17 d., dienoraštyje išpažįstama, jog „mano siela sužavėta Vydūnu“¹⁹. Tai apgalvota programa, kylanti iš egzistencinio sukrėtimo, kurį sukėlė socializmo atradimo šokas.

¹⁴ Socialistų – revoliucionierių laiškų rinkinys. Negatyvai // LNB RS, f. 10, b. 486. Laiškai iš negatyvų buvo perfotografuoti ir virto atskiromis bylomis (b. 475, 479, 480, 481).

¹⁵ Kaltinamasis aktas. 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 9–32. Šio akto nuorašai yra ir LNB RS, f. 10, b. 382.

¹⁶ [Užrašai iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo] // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius (toliau – LLTI), f. 60, b. 1135.

¹⁷ Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04] // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 12–28.

¹⁸ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 11.

¹⁹ Ten pat, l. 10.

Citatos pradžioje konstatuojama asmenybės transformacija, toliau nusakomos lūžio implikacijos kūrybai, o pabaigoje paskelbiamos šios transformacijos ribos. Politika ir menas gali susimaišyti tik agitaciniame tekste, bet „didžioji“ kūryba privalo likti autonomiška. Būdamas septyniolikmetis, jis išsitarė: „viską man lieka mano kūryba. Ji viena, dėl kurios man verta gyventi“²⁰. 1924 m. sausį gyvenimo įprasminimas įgavo dvinarę struktūrą.

Vadindamas socializmą religija Kazys Boruta tikriausiai pakartojo paplitusią klišę. Jo paties santykis su religija ar, tiksliau, su religine aplinka, iki tol buvo labiau keliantis įtampas nei indiferentiškas. Jis augo katalikiškoje šeimoje ir „kartais į bažnyčią eidavo nebent senelės varomas“²¹. Jo motina buvo visuomeniškai aktyvi katalikė (1920 m. įsteigė Liudvinavo katalikių moterų draugijos skyrių)²². Gal dėl šeimos įtaigų, o gal dėl visuomeniškumo poreikio Kazys buvo įstojęs į ateitininkus, bet būdamas penkiolikos, apsisprendė: „šiuo tamstai pareiškiu, jog aš šiandien (5 gruodžio 1920) išstoju iš At[eitinin]kų or[ganizaci]jos ir su jūsų or[ganizaci]ja skaitau visus ryšius nutrauktais. Mano garbės žodis“²³. Iki tol jis buvo spėjęs kartu su Antanu Venclova suredaguoti keletą šapirografu leidžiamo žurnaliuko „Ateities aidai“ numerių²⁴. Pasaulėžiūrinės „išdavystės“ dažniausiai suardydavo buvusių bendraminčių asmeninius ryšius, bet Marijampolės ateitininkai Kaziui Borutai pasitraukus iš jų gretų „Ateities aiduose“ publikavo jo eilėraščius²⁵. Boruta katalikybėje neatrado pasaulėžiūrinės atramos ir bent jo laiškuose ar kūryboje nėra asmeninių religinių potyrių pėdsakų.

Socializmo etikos, diegimo praktikos ir ideologijos struktūrinį panašumą su religija bene pirmą kartą conceptualiai grindė rusų filosofai Nikolajus Berdiajevas, Sergejus Bulgakovas ir Semionas Frankas 1909 m. rinkinyje „Gairės“ („Вехи“). Fašizmo plitimas davė naują postūmį ideologijos, kaip *ersatz* religijos, apmąstymams ir tyrimams²⁶. Šioje perspektyvoje atsivertimas prarado vien tik religinį atspalvį. Atsivertimą bendriausia prasme galima apibrėžti kaip asmens susitapatinimą su religine tradicija, pasireiškiantį per vidinį sukrėtimą ir paskui sekantį doktrinos ir ritualų priėmimą bei įsiliejimą į bendratikių bendruomenę.

²⁰ Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1922–1923); įrašas iš 1922 m. spalio mėn. // LLTI, f. 60, b. 1038, l. 4.

²¹ Venclova A., *Pavasario upė*, Vilnius, 1968, p. 387.

²² Borutaitė-Bajerčienė M., Lyg neužbaigta daina // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, Vilnius, 2005, p. 326–327.

²³ K. Borutos pareiškimas // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 106; cituojama iš: Skrupskelis K., *Ateities draugai*, Vilnius, 2010, p. 322.

²⁴ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 387.

²⁵ Vilnonytė V., *Kazys Boruta. Bibliografija. 1920–1976*, Vilnius, 1977, p. 28.

²⁶ Pirmiausia Erico Voegelino *Die politischen Religionen* (1938).

Yra keliolika atsivertimo reiškinių aiškinančių teorijų²⁷, bet K. Boruta nepaliko platesnių savo virsmo komentarų ir dėl to vidinių jo motyvų narstymas būtų perdėm spekuliacinis. Visgi keletą religinio įkarščio pėdsakų galima aptikti. Kazio Borutos patirtas *atsivertimas į socializmą* įtraukė daug asmenybės segmentų ir reikalavo transformuoti aplinką: „man gaila, bet su savo praeities draugais tenka skirtis. Aš privalau turėti visame kame drašos! Taip, kas painiojas po kojom – turiu prašalinti. Arba su manim, arba šalin man iš kelio, nes aš į kompromisus su niekuo neisiu! Aš bijojau vienystos – dabar jos nėra. Aš jaučiu, kad taktan į mano širdį muša ir visi darbo žmonės.“²⁸ Naujo reikalavimai buvo nuleisti ir intymiausio gyvenimo sferon: „Albina, jei nebus socialistė – aš su ja pasipažint nebe noriu. Ne tai, kad aš jos neapkęsiu, bet man bus per skaudu ją matyt gyvenimo padugnėse – šiukšlyne. Jau nėra kalbėt apie bendrą gyvenimą – juk tai būtų kankynė ir pražuvimas.“²⁹ Šiose deklaracijose matyti į veiksmą, bekompromisiškumą, kategoriškumą ir ultimatumus linkusi Kazio prigimtis. Dar 1922 m. vasarą A. Venclovai jis išpažino: „Man rodos, kad gyvent – tai taip, kaip ta audra: nuūžt, nugriaut visa sau nuo kelio ir prieit, prie ko reikia: arba prie dievo, arba prie velnio!“³⁰. 1924 metų pradžioje ši kunkuliuojanti ir jokių apribojimų nepripažįstanti energija rado tikslą.

Atsivertimo įkarštį Boruta palaikė skaitydamas atitinkamą lektūrą. Tuo metu jau kruvini socialistų ginčai sukūrė tai, ką galima vadinti kanonine, eretiška, apologetine ar hagiografinė literatūra. Sausio 28 d. Kazys paskelbė radęs teisingiausią socializmo kryptį: „socializmas – mano religija. Revoliucijinis socializmas – mano išganymas.“³¹ Tuo pat nurodyta lektūra, nulėmusi tokį pasirinkimą – tai Berlyne 1922 m. Rusijos socialistų revoliucionierių (eserų) išleista knyga „Kremlius už spygliuotos vielos“³². Joje išspausdinti Maskvoje kalinčių eserų lyderių liudijimai bei kita bolševikų ir baltųjų terorą eserų atžvilgiu iliustruojanti medžiaga. Šio rinkinio pasirodymas sietinas su parodomuoju eserų teismo procesu Maskvoje 1922 m. liepos–rugpjūčio mėnesiais. Įvairių socialistinių atšakų rusų emigrantai ta proga išplėtojo plačią propagandinę antibolševikinę akciją, kur įtraukė ir nerusiškų socialistinių

²⁷ Rambo L. R., Farhadan Ch., Conversion // *Encyclopedia of Religion*, Detroit, 2nd ed., 2005, p. 1969–1974.

²⁸ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12.

²⁹ Ten pat, l. 11–12.

³⁰ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1922 07 22 // Boruta K., *Drauge su draugais*, Vilnius, 1976, p. 6. Jei laiško originalas nėra kupiūruotas, tuomet šiame straipsnyje nurodoma publikuota versija.

³¹ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12

³² Кремль за решеткой. Подпольная Россия, Берлин, 1922.

partijų³³. Ši knyga į Kazio Borutos rankas galėjo patekti per Andriaus Bulotos žmoną Aleksandrą³⁴, turėjusią ryšių su Vokietijos rusų emigrantais socialistais. Pats Andrius Bulota per 1917 m. įvykius Petrograde reiškėsi tiek kaip Rusijos socialistų revoliucionierių, tiek kaip jiems ideologiškai artimos Lietuvos socialistų liaudininkų sąjungos veikėjas. 1918 m. jis įsikūrė Marijampolėje, kur advokatavo ir tapo vienu pagrindinių kairiųjų visuomenininkų veikėjų³⁵. Borutos pasirinkimą nulėmė raudonojo teroro aprašymai ir eserų (ypač Marijos Spiridonovos) etinės pozicijos, rinkinio sudarytojų propagandiškai išryškintos šio teroro fone. „Galima diktatūra, galima revoliucija, bet visada žmoniška, o ne žvėriška. <...> Visada reikia atminti, kad žmogus esi! Žmogus!“³⁶ – savo dar atsivertimo įkarščiu nuspalvintą santykį su bolševizmu ir prievarta tiesiog iššaukė Kazys Boruta.

Atsivertimas į socializmą stumtelėjo Kazį į Marijampolės aušrininkų gretas. Jie, kaip organizacija, įsisteigė 1910 m. ir tuoj pat jų ideologijoje (nebūtinai viešai skelbiamoje) prasimatė narodnikų idėjos. Voronežo egzilyje 1917 m. vasarą priimtoje programoje dėmesys telktas į asmens laisvės ir nemarksistinio socializmo suderinamumą, pasisakyta už demokratines idėjas. Grįžę į Lietuvą aušrininkų ideologai demokratijos principą pakeitė į eseriškų programų socialistinės revoliucijos „obalsį“³⁷. Aušrininkų kuopelės masiškai grįžus moksleiviams iš Voronežo įsisteigė „Žiburio“ (nuo 1920 m. Rygiškių Jono) bei Realinėje gimnazijose ir Mokytojų seminarijoje. Laisviausiai jie jautėsi Realinėje gimnazijoje, kurią įsteigė kairiųjų pažiūrų visuomenininkai, pritraukę tokių pat pažiūrų mokytojus. Šios mokyklos salėje būdavo rengiami viso miesto aušrininkų vieši disputai. Aušrininkai buvo įsisteigę socialistinio jaunimo organizaciją „Draugas“ (veikė 1920–1925 m.), kuriai įtaką darė lietuvių eserai – Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija³⁸. Eserų partija veikė nelegaliai, tad „Draugas“ ir aušrininkai buvo jų propagandinės legalios veiklos įrankiai, kitaip tariant, įtakos agentai.

Kazys Boruta 1918–1920 m. mokėsi „Žiburio“ gimnazijoje, nuo 1920 m. – Mokytojų seminarijoje. Draugystės ir bičiulystės tinklai tarp moksleivių driekėsi per visas miesto mokyklas, o šiuos tinklus sustiprindavo priklausymas

³³ Plačiau žr.: Морозов К. Н., Судебный процесс социалистов-революционеров и тюремное противостояние (1922–1926): этика и тактика противоборства, Москва, 2005, с. 245–257.

³⁴ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 394.

³⁵ Miknys R., Andrius Bulota // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 2003, p. 608; Lietuvos socialistų liaudininkų sąjunga // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 13, Vilnius, 2008, p. 324.

³⁶ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12.

³⁷ Detaliau žr.: Murzaitė A., *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai*, l. 336–349; Andrijauskaitė U. M., *Aušrininkų organizacija 1910–1938*, l. 9–10.

³⁸ Krygeris M., Iš aušrininkų veiklos Marijampolėje // *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai* / sud. Agnė Murzaitė, Vilnius, 1969, l. 235–237; Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, p. 318.

visuomeninėms organizacijoms. Iš aktyvaus Borutos visuomeninio veikimo laikotarpio paminėtini keletas aušrininkų ir vėliau eserų (arba jiems prijaučiančių), kurie vidurinius mokslus baigė Marijampolėje. Tai – Vytautas Montvila (1902–1941 m.), Jonas Lukoševičius (1904–1979 m.), Ladas Serbenta (1900–1976 m.), Jonas Norkus, Matas Krygeris (1905–1997 m.), Kazys Lukša (1906–1983 m.), Martas Gudelis (1906–1993 m.) ir Kazio mylimoji Michalina Navikaitė (1907–1990 m.). 1924 m. kovo mėnesį Kazys Boruta ją jau pamini dienoraštyje: „Rinksiu jėgas, kaupsiu save, bet jau po išganinga socializmo vėliava ir nauja mergaitės meile.“³⁹ Su Rygiškių gimnazijoje besimokančiu Antanu Venclova (1906–1971 m.) Marijampolės laikotarpiu Kazį siejo literatūriniai, o ne visuomeniniai interesai. „Mes niekad nesiginčydavome pasaulėžiūros klausimais“, – prisiminė A. Venclova⁴⁰. Galbūt todėl, kad pažiūros sutapo, o gal todėl, kad Venclova tuo metu buvo abejingas pasaulėžiūriniam užsiangažavimui.

Aušrininkai dėl įtakos moksleiviams konkuravo su didesnius apetitus turinčiais komjaunuoliais, veikusiais ne tik tarp moksleivių, bet ir tarp „šiaučiukų“. Jie dažniausiai veikė pagrindinėse kuopelėse, bet nepraleisdavo progos steigti legalias priedangos draugijas arba skverbėsi į aušrininkų kuopeles „perimti“ jų narius. Pvz., anot tarpukaryje veikusių komunistų atsiminimų, Pijus Glovackas (1902–1941 m.) 1920 m. įtikino Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijos aušrininkų kuopą pereiti į komjaunimą, už ką buvo priimtas į kompartiją⁴¹. Komjaunuolis nuo Voronežo evakuacijos laikų Vaclovas Anskaitis (vėliau Bronius Pranskus-Žalionis, 1902–1964 m.) teigė 1919 m. Marijampolės realinėje gimnazijoje įsteigęs legalią prokomunistinę „visuomenininkų kuopelę“⁴². Šioje kuopelėje 1922–1923 m. veikė ir P. Glovackas. Viename suole Kazys Boruta sėdėjo su Vytautu Viedrinaičiu (1904–1937 m.), kuris 1920 m. atsikėlė iš Kudirkos Naumiesčio jau būdamas komjaunuoliu ir atsiribojęs nuo aušrininkų. Antanas Venclova prisimena, jog būtent jis įvedė Kazį ir jį patį į nelegalios literatūros pasaulį. Trumpalaikiai Vytauto Viedrinaičio areštai (1922 ir 1923 m.) ir policijos prievarta kėlė abiejų pradedančių poetų įtūžį, kuris išsiliejo eilėmis⁴³. Viedrinaitis 1923 m. buvo pašalintas iš Mokytojų seminarijos ir 1923 / 1924 mokslo metus praleido Realinėje gimnazijoje kaip laisvasis klausytojas⁴⁴. Kazys Boruta bendravo ir vyresniame

³⁹ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 15.

⁴⁰ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 387.

⁴¹ Joffė M., Taurus kovotojas // *Tiesa*, 1977 02 03, p. 3; Bieliauskas F., Pijus Glovackas // *Komunistas*, 1977, nr. 2, p. 72; Aizenas Ch., Gyvenimas, atiduotas liaudžiai // *Komunistas*, 1982, nr. 2, p. 93.

⁴² Autobiografija B. Pranskau – V. Žalionio (Vaclovo Prano s. Anskaičio). 1937 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8806, l. 23–24.

⁴³ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 388–389.

⁴⁴ Vytauto Viedrinaičio autobiografija. 1925 11 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 66.

amžiuje į mokytojų seminariją įstojusiu Bonaventūru Pauliukevičiumi (1896–1938 m.), kuris 1923 m. įsitraukė į komunistinių atsišaukimų platinimą⁴⁵.

K. Boruta tuoj po socializmo atradimo buvo įtrauktas į „Aušrinės“ leidimą ir tapo leidinio redaktoriumi⁴⁶. Tai iš karto atvėrė jam didesnę pažinčių ratą ir sudarė galimybes kaupti literatūrinio darbo patirtį. Mokytojų seminarijoje jis tapo aušrininkų kuopos pirmininku. Artėjant baigiamiesiems egzaminams Boruta pirmą kartą sukonfliktavo su valdžia. Tuo metu Gegužės 1-oji, siekiant neutralizuoti jos reikšmę, buvo paskelbta medelių sodinimo diena. Aušrininkai išėjo į gatvę įsisegę raudonus ženkliukus ir atsisakė prisidėti prie sodinimo akcijos. Kažkaip šiame proteste K. Boruta persistengė ir Mokytojų seminarijos direktorius gegužės 7 d. pašalino jį iš mokyklos. Tik įsikišus Realinės gimnazijos direktoriui jam buvo leista eksternu laikyti egzaminus⁴⁷. Mokslų pabaigą Marijampolėje Boruta pažymėjo 1924 m. liepos mėnesį dalyvaudamas aušrininkų ekskursijoje po Žemaitiją. Ji buvo sumanyta kaip rusų narodnikų „ėjimo į liaudį“ reminiscencija, siekiant propaguoti socialistines idėjas ir užmegzti ryšius su bendraamžiais Žemaitijos provincijoje. „Aušrininkai“ afišavosi su raudonais ženkliukais ant krūtinių, pasitaikius progai skaitė paskaitėles ar rengdavo improvizuotus mitingus⁴⁸. Šią kelionę galbūt galima sieti su Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos suaktyvėjusia veikla 1924 m. Tada jie nusprendė išplėsti propagandinę veiklą, pradėjo leisti lapelius ir įvesti drausmę partijoje⁴⁹. Pasitelkus aušrininkus galėjo būti legaliai propaguojamos eserų idėjos.

II. BORUTIŠKO SOCIALIZMO PAMATAI

Aušrininkai, kaip ir XIX–XX a. sandūros radikalios Rusijos jaunuomenė, turėjo „priervalomos“ literatūros kanoną⁵⁰, kurio idėjos buvo populiarizuojamos „Aušrinėje“. Jiems ideologiškai artimos lietuviškos, rusiškos ar vokiškos lektūros buvo galima

⁴⁵ B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP Centro komitetui. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

⁴⁶ Murzaitė A., Susitikimai su Kaziu Boruta // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 35.

⁴⁷ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 20; Marijampolė / Pli. // *Aušrinė*, 1924, nr. 3, p. 13; Lukoševičius J. Apie mūsų žalią jaunystę // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 46.

⁴⁸ [Boruta K.], Per Lietuvą (Aušrininkų ekskursija 1924 m. liepos m. 4–16 d.) / K. Lino // *Aušrinė*, 1924, nr. 4, p. 9–12.

⁴⁹ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“. Užrašyti 1949 06 25. Rusų kalba // LYA, f. K-30, b. 352, l. 112.

⁵⁰ Могильнер М. Б., *Мифология подпольного человека. Радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа*, Москва, 1999, (1 skyrius).

tiesiogiai arba per katalogą nusipirkti „Aušrinės“ knygyne, nuo 1920 m. veikusiame Marijampolėje. „Aušrinės“ puslapiuose ši literatūra buvo anotuojama ir populiariinama⁵¹. Jonas Lukoševičius, gal ir padidindamas lektūros apimtis, atsiminimuose akcentavo rusų įtaką: „mes studijavome Gerceno „Byloe i dumy“ ir „Kolokol“, dekabristus, Černyševskį ir Dobroliubovą, tokius filosofus, kaip Lavrovas, Michailovskis ir kt.“⁵² Beje, pastarųjų dviejų teoretikų knygų 1920 m. ieškojo „Aušrinės“ knygynas⁵³. 1925 m. aušrininkų Centro komitetas labiau nei iki tol susirūpino lietuviškais skaitiniais ir jų pateikimu moksleiviams, nes „svetimų kalbų jaunesnieji moksleiviai nė vienos doriai jau nebemoka“⁵⁴. Speciali komisija suorganizavo išleisti keletą brošiūrų⁵⁵.

K. Borutai atsivertus prasidėjo socializmo refleksija, stengtasi šią teoriją populiariinti. Jo atveju galima išvystyti stiprią narodnikų (vėliau ir eserų) teoretikų Piotro Lavrovo (1823–1900 m.) ir Nikolajaus Michailovskio (1842–1904 m.) įtaką. Boruta aušrininkams pristatė P. Lavrovo idėjas⁵⁶, o N. Michailovskį vertė į lietuvių kalbą⁵⁷. Be to, jam įtaką darė Michailo Bakunino (1814–1876 m.), apie kurį taip pat parašė straipsnį⁵⁸, anarchizmo metmenys. Tai pakankama priežastis spėti, jog šių trijų mąstytojų idėjų samplaika formavo Borutos viziją (nebūtinai homogenišką) apie visuomenės raidą ir revoliucionieriaus atsakomybę bei individo laisvę. Kaip matyti iš J. Lukoševičiaus liudijimo ir aušrininkų ideologo Vlado Karosos (1896–1933 m.) užrašų knygučių turinio⁵⁹, šių mąstytojų įtaka buvo stipri tarp aušrininkų pažiūras formuojančių aktyvistų. Pokalbiai ir tiesioginė lektūra papildė vieni kitą. Verta trumpai apžvelgti pamatines jų idėjas, nes jos giliai įsismelkė į Borutos socializmo refleksiją.

Šią trijų vienišo eschatologinę viziją – kaimiška visuomenė, atsidūrusi anapus kapitalistinio vystymosi košmaro. Tai turėjo būti rusų valstiečių bendruomenės (rus. *мур*) modifikacija. Ši vizija radikalai skyrėsi nuo marksistinės eschatologijos, kurioje švytėjo humanizuoto miesto kontūrai. Pvz., M. Bakuninas savo vizijoje

⁵¹ Andrijauskaitė U. M., *Aušrininkų organizacija 1910–1938*, l. 40–41.

⁵² Lukoševičius J., Nuotrupos atsiminimų apie Kazį Borutą. 1973 // LNB RS, f. 10, b. 407, l. 2. Tas pat: LLTI, f. 60, b. 914.

⁵³ [Skelbimas] // *Aušrinė*, 1920, nr. 3, p. 20.

⁵⁴ Iš organizacijos gyvenimo // *Aušrinė*, 1926, nr. 2, p. 14.

⁵⁵ Karosa V., Tiesos beiškant, Kn. 1 ir 2, Marijampolė, 1925; Petras Kropotkinas, Marijampolė, 1925; *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų principai ir įstatai*, Kaunas, 1925.

⁵⁶ [Boruta K.], P. Lavrovo gyvenimo bruožai / An. Vandra // *Aušrinė*, 1925, nr. 8/9, p. 4–6; 1926, nr. 1, p. 5–8.

⁵⁷ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, 2-as pat. leid., Vilnius, 1985, p. 55, išnaša nr. 62.

⁵⁸ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // *Kovos kelias*, 1926 07 11, p. 2.

⁵⁹ V. Karosos užrašų knygelės // LNB RS, f. 10, b. 342 ir 344.

atsispyrė nuo „mir“, bet ateities anarchistine demokratines komunas įsivaizdavo kaip šveicariškas kaimo bendruomenes, kuriose kartkartėmis visi suaugę gyvenotojai (taigi ir moterys) susirenka spręsti bendrų reikalų⁶⁰. Tai turėjo būti komunų visuomenė, atsikračiusi ar išvengusi negatyvių modernizacijos pasekmių – kapitalizmo, buržuazijos ir skurdo. Tik tokiose ateities komunose įmanoma asmenybės vystymosi laisvė, sukurianti sąlygas gyvenimo pilnatvei ir įvairovei.

Minėti mąstytojai atmetė marksizmą, kaip išskirtinai pagarbos laisvei neturinčią doktriną. M. Bakunino požiūris į „mokslinio socializmo“ receptus, kaip reikia sukurti ateities visuomenę, buvo skeptiškas. Istorija yra laisvės, t. y. spontaniškos kūrybos, arba kitaip „gyvenimo“, sfera ir socialiniai mokslai negali išradinėti raišdos dėsnų⁶¹. Galbūt ši Bakunino „gyvenimo“ viršenybė prieš „idėjas“ atsispindi ir K. Borutos mąstyme: „aš daug filosofuoti nenoriu. O nenoriu todėl, kad labai ukvatoju gyventi“⁶². Yra dar vienas kitas anarchizmo įtakos pėdsakas. Be jau minėto proginio straipsnio apie Bakuniną, jis 1927 m. lapkričio mėnesį mįslingai išpažino A. Venclovai: „galvoju apie „teoriją didžiojo A.“ Jeigu neparrašysiu taško, tai dar gal išeisiu neblogas anarchistas.“⁶³

Jaunojo rašytojo mąstyme anarchistinės gijos pynėsi su narodnikų. Tai, kad tarp šių teorijų būta neįveikiamų prieštaravimų, netrukde šiai samplaikai. P. Lavrovas ir N. Michailovskis 1868 m., nepriklausomai vienas nuo kito, paskelbė teoriją, jog koncentruota inteligentijos valia pajėgi sukurti socialistinę ateitį. Jei inteligentija sugebės išlaikyti moralinį įsitikinimą savo misijos teisingumu ir dėms ganėtinai valios pastangų, ji galės sukurti moraliai švarią, su liaudimi glaudžiai susijusią revoliucinę partiją ir pasukti socialinius procesus savo įsivaizduojama linkme. Anot P. Lavrovo, palaiptis socialistinių idėjų paplitimas sukurs situaciją, kai taps įmanomi revoliucionierių „iš viršaus“ valdomi ilgalaikiai socialiniai-ekonominiai pokyčiai⁶⁴. N. Michailovskis savo ruožtu ypač akcentavo, kad visuomeniniai procesai priklauso nuo to, ką organizuotas ir valingas visuomenės elitas mano esant gėriu. Jei šis elitas propaguos humanitarinį kaimo komunos idealą, materialiai ir dvasiškai asmenybę skurdinančios kapitalizmo plėtros bus galima

⁶⁰ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, London, 1988, s. 214; Marshal P., *Demanding the impossible. A history of anarchism*, London, 2008, p. 298–299.

⁶¹ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, s. 208–210.

⁶² K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1925 03 03 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 5.

⁶³ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049. Publikuotoje versijoje ši vieta pašalinta: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 92–96.

⁶⁴ Plačiau žr.: Антонов В. Ф., *Революционное творчество П. А. Лаврова*, Саратов, 1984.

išvengti. Jis kvietė šį elitą kovoti tiek su monarchija, tiek su buržuazija. Jis pripažino moraliai leistinomis įvairias politinės kovos priemones, įskaitant ir terorą⁶⁵.

Tikėtina, kad aušrininkai žavėjosi šių narodnikų ideologų idėjomis apie inteligentiją kaip istoriją kuriančią jėgą ir save matė tos kūrybos avangarde. Ši prielaida nėra tirta, tad šio tyrimo puslapiuose paliktina kaip negrindžiamas spėjimas. Boruta straipsnyje apie P. Lavrovą itin pabrėžė, jog pamatinė Lavrovo filosofijos idėja yra žmogaus asmenybės išlaisvinimo idėja. Jis paviršutiniškai ieškojo jos sąlyčių taškų su anarchizmo teorijomis, bet „pamiršo“ pažymėti K. Markso reikšmę plėtojant šią idėją. Boruta taip apibendrina P. Lavrovo filosofijos reikšmę: „jauniui – norinčiam gyvenimą pasukti savo idealų kryptimi – šita ideologija būtina. Tik ji duos ištvermės nešti drąsiai laisvės vėliavą – soc. kovos vėliavą.“⁶⁶ Boruta pritarė P. Lavrovo (ir netiesiogiai V. Lenino) idėjai, jog revoliuciją gali įvykdyti tik gerai organizuota partija, sudaryta iš *nesvyruojančių* kovotojų. Visgi po revoliucijos valdžia ir turtai turi pereiti į darbo klasės, o ne šią klasę išlaisvinusios partijos, kaip atsitiko Rusijoje, rankas⁶⁷.

1924–1925 m. Kazys Boruta formavo „Aušrinės“ turinį, į kurį įtraukta daug antibolševikinių straipsnių. Konceptualiausias jų skirtas septintosioms Rusijos revoliucijos metinėms⁶⁸. Čia dėstomi pagrindiniai bolševikų padarytų nusikaltimų prieš socializmo idealus momentai. Pati Spalio revoliucija vertintina teigiamai, kaip didelis žingsnis socializmo link. Bet vėliau įsigaliojo narodnikų ir eserų teoretikų išpranašautas „juodasis“ socializmo statybos scenarijus. Išdėstyti pagrindiniai bolševikų „išdavystės“ momentai. Jie atsisakė kurti ateitį kartu su kitais socialistais ir griebėsi prieš juos teroro. Jie taip pat paskelbė karą valstietijai, kuri po revoliucijos pradėjo organizuoti eserų išsvajotas komunas, ir tokiu būdu sugriovė darbo žmonių vienybę. Pasirašydami Bresto taikos sutartį, jie išdavė tarptautinį socialistinį judėjimą, o įvedę NEP'ą užmezgė ryšius su užsienio buržuazija ir galutinai anuliuavo Spalio revoliucijos laimėjimus. Panašu, kad pačiam Borutai didžiausi buvo du bolševikų nusikaltimai – „čėkos“ žiaurumai ir „nepo“ priemonėmis atkurtas darbo žmonių išnaudojimas⁶⁹. Borutos redaguojama „Aušrinė“ skyrė dėmesio rusų eserų

⁶⁵ Plačiau žr.: Виленская Э. С., Н. К. Михайловский и его идейная роль в народническом движении 70-х - начале 80-х годов XIX века. Москва, 1979.

⁶⁶ [Boruta K.], P. Lavrovo gyvenimo bruožai / An. Vandra // *Aušrinė*, 1926, nr. 1, p. 8.

⁶⁷ Ten pat, p. 7–8.

⁶⁸ Spalių Revoliucijos tragedija (1917.XI.7 – 1924.XI.7) / F. G. // *Aušrinė*, 1924, nr. 6, p. 1–7.

⁶⁹ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // *Kovos kelias*, 1926 07 11, p. 2.

ir anarchistų martirologijoms⁷⁰, diktatūrai Sovietų Sąjungoje⁷¹ ir ardomajai komunistų veiklai tarptautinio socialistų judėjimo kontekste⁷². Galbūt pats K. Boruta rašė, kad už socialistinio judėjimo krizę atsakingi komunistai. Jie skelbia pasauliui, jog tik Rusijoje yra socializmas. Reakcionieriai naudojami šia demagogija ir įrodinėja, kad tik toks socializmas ir įmanomas. Tai atitraukia darbininkiją nuo socialistinio judėjimo⁷³.

III. KAUNE IR VIENOJE. 1924 M. RUGSĖJIS – 1926 M. LIEPA

1924 m. rudenį beveik visi Borutos draugai ir pažįstami iš Marijampolės persikėlė į Kauną. Įstojęs į Lietuvos universitetą, Kazys Boruta pragyveno iš mokytojavimo – 1924 m. lapkritį pradėjo dėstyti V. Kudirkos švietimo draugijos Liaudies universitete, Žaliakalnio skyriuje, o 1925 m. sausį įsidarbino Kauno žydų vidurinėje mokykloje. Kaune jis kartu su Matu Krygeriu ir Jonu Lukoševičiumi apsigyveno „laisvų individualistų komunoje“ Žaliakalnio pašlaitėje, Trumpojoje g. 6⁷⁴. Boruta vėliau ironiškai prisiminė: „pro langus buvo matyti Nemuno ir Nėries santaka. Be to gražaus vaizdo, nieko gero nebuvo mūsų komunoje.“⁷⁵ Tarp draugų atsirado naujų veidų. Pirmiausia – už juos vyresnis Vladas Karosa, nepriklausomybės kovų metu Dzūkijoje organizavęs eseriškas tarybas⁷⁶. Jis tarp aušrininkų buvo spėjęs išgarsėti kaip ideologas ir jo 1925 m. išleista knyga „Tiesios beieškant“ įėjo į privalomą aušrininkų skaitinių kanoną. Taip pat Ona Kazanskaitė (1893–1941 m.), 1918 m. iš Rusijos parsigabenusi eserų tekstų seriją⁷⁷. 1923 m. ji atsidūrė keliasdešimties eseriškų pažiūrų visuomenininkų, kaltinamų antivalstybine veikla, sąrašė; pradėta formuoti byla „Žemė ir laisvė“⁷⁸. Tarp Kazio

⁷⁰ Kruvinos sukaktuvės // *Aušrinė*, 1925, nr. 1/2, p. 19; Komunistų diktatūra siautėja // *Aušrinė*, 1925, nr. 4/5, p. 17–18; Pagalba Rusijos revoliucionieriams // *Aušrinė*, 1925, nr. 4/5, p. 18.

⁷¹ Rusų studentija 1924 m. / Gan'as // *Aušrinė*, 1924, nr. 5, p. 6–8; Gruzija / Vl. B. // *Aušrinė*, 1924, nr. 6, p. 13–14; Rusija // *Aušrinė*, 1925, nr. 1/2, p. 18.

⁷² V-sis Kominterno suvažiavimas // *Aušrinė*, 1924, nr. 4, p. 14; Francūzijoje eina kompartijos bolševizacija // *Aušrinė*, 1925, nr. 4/5, p. 19.

⁷³ [Redakcijos žodis] // *Aušrinė*, 1925, nr. 7, p. 1–3.

⁷⁴ Krygeris M., [Atsiminimai] // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 41.

⁷⁵ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, Vilnius, 1999, p. 40.

⁷⁶ Vladas Karosa // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9, Vilnius, 2006, p. 480.

⁷⁷ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 55, išnaša nr. 61.

⁷⁸ O. Kazanskaitės tardymo protokolas. 1923 12 07 // LCVA, f. 570, ap. 3, b. 144.

ir Onos užsimezgė simpatija, Ona tapo vos ne kasdieniu svečiu Trumpojoje gatvėje⁷⁹.

Boruta Kaune iš karto ištraukė į aušrininkų veiklą. Universitete jis įstojo į Studentų socialistų draugiją, kurioje tuo metu dar kryžiuosi eserų, socialdemokratų ir komunistų įtakos. Tikriausiai per šią sąjungą jis vėl turėjo sąlytį su Pijumi Glovacku, Beniumi Pauliukevičiumi ir Vytautu Viedrinaičiu. Kazys iš karto ištraukė į „Draugo“ sąjungos veiklą ir po kurio laiko tapo jos Centro komiteto pirmininku. 1925 m. balandį K. Boruta, prisidengdamas „Draugo“ draugija, suorganizavo vienkartinį leidinį „Draugas jauniems“, kviečiantį jaunuomenę švęsti Gegužės 1-ąją. Už palyginti nekaltus Gegužės 1-osios šūkius leidinį mėginta konfiskuoti, bet draugiečiai prieš pasirodant policijai visą tiražą iš leidyklos išnešė. Šūkiams pasirodė artimiausiam „Aušrinės“ numeryje be jokių pasekmių žurnalui. Balandžio 27 d. K. Boruta pirmą kartą kelioms dienoms buvo areštuotas⁸⁰. Kalėjimo paragavimas sustiprino Kazio Borutos autoritetą tarp aušrininkų ir lėmė santykių su Ona Kazanskaite persilaužimą⁸¹. Tuoju po to „Draugo“ sąjunga buvo uždaryta⁸².

Boruta pirmaisiais mokslo metais reiškėsi ir kaip publicistas. „Aušrinės“ puslapiuose jis polemizavo su A. Herbačiausku dėl šio teiginio, jog Jėzus buvo revoliucionierius, ir prie progos liejo antireliginį įkarštį: „krikščionybė visais laikais ir visais amžiais buvo reakcijos ramstis. Krikščionybė <...> – valkatų, to parazitinio vadinamojo liumpenproletariato ideologija“⁸³. Septintųjų nepriklausomybės metinių proga ragino kairiąją jaunuomenę skleisti socialistines idėjas, nes tikroji Nepriklausomybė galima tik socialistinėje darbo ir laisvės valstybėje⁸⁴. Taip pat liedamas asmenines nuoskaudas, patirtas mokykloje, skelbė sukatalikintų mokyklų išsigimimą ir kvietė aušrininkus ginti visų moksleivių teises⁸⁵. 1925 m. pavasarį arba vasarą buvo parengtas vienkartinis „Jaunojo aušrininko“ numeris, išleistas 1925 m. rugsėjo mėnesį. Jame K. Boruta debiutavo kaip vertėjas – išvertė anarchisto Eugene Pottiero „Internacionalą“, 1870 m. tapusį Pirmojo internacionalo himnu. Valerija Vilnonytė spėja, kad šiame rinkinyje pasirodęs „Jaunųjų socialistų maršas“, poeto

⁷⁹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 40.

⁸⁰ A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1925 04 28 // LLTI, f. 5, b. 1782, l. 9; „Draugas jauniems“ / T. A. // *Aušrinė*, 1924, nr. 4/5, p. 23–24.

⁸¹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 41.

⁸² Ten pat, p. 42.

⁸³ [Boruta K.], Kur veda „Visa atnaujinti Kristuje“ / L. Vailila // *Aušrinė*, 1925, nr. 1/2, p. 8–9.

⁸⁴ [Boruta K.], Hanibal ad Portas! / A. Vandra // *Aušrinė*, 1925, nr. 3, p. 10–11.

⁸⁵ [Boruta K.], Mokykla ir jaunatvė / L. Vailila // *Aušrinė*, 1925, nr. 4/5, p. 3–5.

Leonido Radino eilėraščio „Смело товарищи в ногу“ (1897 m.) perdirbinys, taip pat priskirtinas Borutai⁸⁶.

Grįžęs po 1925 m. vasaros atostogų K. Boruta rugsėjo mėnesį įžengė į literatūrinę rinką su pirmąja eilėraščių knyga „A-lo. Pirmoji poetiškoji raketa“. Šiame rinkinyje buvo išspausdinti eilėraščiai, parašyti atsivertus į socializmą ir avangardistinę poetiką. Šie du lūžiai buvo tarpusavyje susiję ne tik chronologiškai. Naujos idėjos reikalavo naujos, griovimo jėga perpildytos išraiškos. Anot Vytauto Kubiliaus, šioje knygelėje dominavo „riksmo stilistika, išskaidyta trumpais smogiančiais sakiniais, skambanti įniršio, paniekos ir grūmojimo intonacijomis. Ši poetika rėmėsi agresyvios jėgos nuostata, nepaliesdama sudėtingesnių suvokimų ir gilesnių sąmonės būsenų“⁸⁷. Kairuoliškos orientacijos vokiečių ekspresionistų įtakos pynėsi su rusiškojo futurizmo, atstovaujamo pirmiausia Vladimiro Majakovskio, įtakomis. Dar Marijampolės laikotarpiu (t. y. 1924 m. pirmoje pusėje) Borutos bibliotekoje atsidūrė kai kurie ekspresionistų kūriniai⁸⁸ ir į rankas papuolė V. Majakovskio tekstai⁸⁹. 1924 m. pavasario ar vasaros realijas atspindi Michalinos Navikaitės prisiminimai: „Futurizmu, mūsų „Keturiomis vėjais“ Kazys pradžioje stačiai kliedėjo, matydamas šiame sąjūdyje ištisą revoliuciją literatūroje, mene. – Futurizmas – tai Majakovskis, o Majakovskis – tai revoliucija!“⁹⁰ 1925 metų pavasarį K. Boruta buvo išvertęs V. Majakovskio revoliucinį manifestą „Kairysis maršas“, už kurio išspausdinimą „Aušrinės“ šeštas numeris buvo konfiskuotas, bet iš „Dirvos“ spaustuvės aušrininkai spėjo didesnę tiražo dalį išnešti⁹¹.

Boruta ir Venclova savo pažiūras formavo prieškarinės „Die Aktion“ žurnalo grupės manifestų nuženklintame farvateryje. Šios Berlyno ekspresionistų grupės nariai 1911–1914 m. propagavo „aktyvistinę“ menininko laikyseną. Jos esmė – įsitikinimas, kad naujų formų menas yra stipri priemonė keisti buržuazinį pasaulį. 1917–1919 m. revoliucijos Europoje sukrėtė avangardistinį pasaulį ir didelė dalis menininkų bei rašytojų (ypač Vokietijoje) pasiryžo skirti savo kūrybą politinei, socialinei ar ekonominei revoliucijai skatinti. Pvz., įtakingo ekspresionistų žurnalo „Die Sturm“ redaktorius ir meno galerijos savininkas Herwarthas Waldenas, kuris prieš karą pelnė „Die Aktion“ leidėjo Franzo Pfemfero neapykantą už apolitiškumą, 1919 m. sausį pradėjo spausdinti straipsnius apie menininko atsako-

⁸⁶ Vilnonytė V., K. Boruta – „Internacionalo“ vertėjas // *Literatūra ir menas*, 1973 04 28, p. 3.

⁸⁷ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 39–40.

⁸⁸ Ten pat, p. 37.

⁸⁹ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 394.

⁹⁰ Meškauskienė M., *Žvelgiu tolius*, Vilnius, 1969, p. 208.

⁹¹ Venclova A., *Pavasario upė*, p. 394–395.

mybę revoliucijos akivaizdoje ir tapo komunistu. Meno pasaulyje žinomiausios socialistinės pakraipos aktyvistų draugijos buvo „Novembergruppe“ (1918–1932 m.), „Bauhaus“ mokykla (1919–1933 m.) ir „Clarté“ grupė⁹². Kaip matyti iš nedatuotų K. Borutos „Užrašų knygelė“, jam labiausiai imponavo „Die Aktion“ ir „Der Sturm“ žurnalai. Jis (gal dar Marijampolėje?) vertė ten skelbtus ekspresionistų Walterio Hasencleverio, Alfredo Henschke's bei Lotharo Schreyerio kūrinis ir persirašinėjo manifestus⁹³.

Pasak kompleksiskai 80-ies žemyninės Europos to meto menininkų biografijas pagal jų ištraukimo į politiką kriterijų tyrusios Thedos Shapiro, dauguma socialiai jautrių menininkų apie 1925 metus po skaudžių patirčių jau buvo atsisakę atiduoti savo kūrybos vertinimą „darbo žmonėms“, o juo labiau kompartijai⁹⁴. Tik nedidelė dalis, kaip H. Waldenas ir F. Pfemfertas, atidavė savo talentą kompartijai ir perpildė savo leidinių puslapius propaganda (pavertę „partiniu kromeliu“, anot Borutos) galiausiai juos sužlugdė. Visgi tuo metu Borutos ir Venclovos aktyvizmui atliepė nauja jų bendraamžių menininkų visuomeninio užsiansiavimo banga. Vokietijoje tai buvo „Neue Sachlichkeit“ („Naujojo objektyvumo“) sąjūdis, Prancūzijoje surrealistų ir Henry'io Poulaille grupės, Bulgarijoje „Strelec“ („Šaulio“) grupė, Čekoslovakijoje davistai ir „Kairysis frontas“, Latvijoje „Trauksme“ („Signalo“) grupė⁹⁵.

1925 m. rudenį Kazys Boruta įsiliejo į stichiškai „Keturių vėjų“ grupės šešėlyje besiformuojantį literatūrinį būrelį. Jo kompanionu tapo kaip tik tuo metu į Kauną studijuoti atvažiavęs Antanas Venclova, kuris tuoj pat persiėmė boheimišku gyvenimo stiliumi ir pasinėrė į įvairių kryptų avangardistinės poezijos bei jos teorijos skaitinius. Su jais laiką leisti mėgo vyresni Kauno literatūrinio gyvenimo senbuviai Augustinas Gričius ir Juozas Petrėnas, žinomas kaip Petras Tarulis. „Mūsų kompanija buvo gyva ir įdomi. Dažnai sueidavom, ginčydavomės, gerdavome ir šnekėdavom apie literatūriškus daiktus“, – po pusantrų metų prisiminė A. Venclova⁹⁶. P. Tarulis priklausė keturvėjininkams ir galbūt jo paakintas Kazys Binkis pastebėjo jaunuosius avangardistus ir mėgino pritraukti prie „Keturių vėjų“ leidimo reikalų⁹⁷. „Keturvėjininkai“ buvo atsisakę ideologiškai

⁹² Shapiro T., *Painters and Politics. The European Avant-garde and Society 1918-1925*, New York, 1976, p. 181–1982, 188–194.

⁹³ Boruta K., Užrašų knygelės // LLTI, f. 60, b. 455, 462, 470.

⁹⁴ Shapiro T., *Painters and Politics*, p. 209–210, 221–225.

⁹⁵ Gazda G., *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa, 2009, s. 106–108 (Davišci), 156–157 (Front Lewicowy), 186–187 (Grupa Henry Poulaille), 353–363 (Nadrealizm), 419–422 (Nowa rzeczowość), 656 (Strzelec), 693–694 (Trauksme).

⁹⁶ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 03 16 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 11.

⁹⁷ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1925 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 5.

angažuotis, tad bendravimas su revoliucionieriaus įkarščiu liepsnojančiu Boruta ir jam pasyviau atliepiančiu Venclova nepavyko. „Ir man, ir Borutai teko su jais kelis kartus išsikiaulinti dėl jų visiško jokios ideologijos neturėjimo ir visiško beprincipiškumo. K[azys] B[oruta] juos į akis išvadino šūdžiais etc.“, – po poros metų prisiminė A. Venclova⁹⁸.

1925 m. rugsėjo ir spalio mėnesiai Kaziui Borutai buvo intensyvūs ir visuomeninės veiklos prasme. Jis buvo įtrauktas į Studentų socialistų draugijos valdybą, kurioje dominavo jo draugai iš Marijampolės gimnazijų laikų. Ši draugija tuo metu pradėjo intensyvesnę socialistinių idėjų propagandą tarp pačių studentų – V. Karosa apsiėmė skaityti paskaitas; įvyko tik viena, kuri vadinosi „Studentai ir visuomenė“. Be to, artėjant rinkimams į universiteto Studentų atstovybę, socialistai iškėlė alternatyvą – Studentų tarybą⁹⁹. Taip pat draugija ėmėsi propagandinės veiklos provincijoje. Tikriausiai taip siekta neutralizuoti pavasarinę „Draugo“ draugijos netektį. Pats K. Boruta, kaip buvęs „Draugo“ vadovas, spaudoje siūlė priemones, kurios užglaistytų šį praradimą – socialistams reikia skverbtis į ideologiškai artimus, pvz., „Kultūros“, būrelius¹⁰⁰. Kiekvieną sekmadienį studentai kur nors važiuodavo su paskaitomis. Žinoma, jog spalio 25 d. K. Boruta su paskaita lankėsi Vilkijoje¹⁰¹. Tuo pat metu jis rengė spaudai revoliucinių dainų rinkinį (galbūt pagal vokišką pavyzdį) ir toliau dalyvavo moksleivių aušrininkų veikloje¹⁰².

Tuo metu, kai „man pradėjo įgristi visa ta veikla, ir aš pradėjau ja bodėtis“¹⁰³, Kazys Boruta lyg pagal vidinį užsakymą buvo ištrauktas iš šios veiklos. 1925 m. spalio 23 d. Karo lauko teismas nuteisė sušaudyti D. L. K. Algirdo 2-ojo pės-tininkų pulko kareivį Nochimą Jubilerą. Tokios bausmės jis susilaukė už tai, jog su bendrininku (kuris pasislėpė) kėsinosi į eilinio Stasio Daugmanto, trukdžiusio pulke skleisti komunistinę propagandą, gyvybę. Spalio 25 d. nuosprendis įvykdytas¹⁰⁴. Studentų socialistų draugijos valdyba jau spalio 26 d. priėmė protesto rezoliuciją. Lapkričio 3 d. ji buvo iškabinta draugijos vitrinoje. Protestuota „prieš žiaurų valdovų terorą“¹⁰⁵. Tuo pačiu Vladas Karosa, Kazys Boruta

⁹⁸ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 11 12 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 15.

⁹⁹ [Boruta K.], Lietuvos Universiteto juodasis puslapis / L. Andra // *Aušrinė*, 1925, nr. 8 / 9, p. 6.

¹⁰⁰ [Boruta K.], Tiesiant kelią / L. Vailila // *Aušrinė*, 1925, nr. 7, p. 10.

¹⁰¹ Kur eina mūsų socialistai / Ulb. // *Rytas*, 1925 11 17, p. 2.

¹⁰² Murzaitė A., Susitikimai su Kaziu Boruta // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 35–36. Aušrininkų moksleivių spaudoje pasirodė ranka rašytas jo straipsnis: [Boruta K.], Kodėl aš esu socialistas ir aušrininkas (Aušrininko laiškas) / Tavo K. // *Jaunasis aušrininkas* [šapirografuotas], 1925 09, p. 4–8.

¹⁰³ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 44.

¹⁰⁴ Skelbimas // *Rytas*, 1925 10 28, p. 4; Sušaudytas už bolševizmą // *Karys*, 1925 11 05–11, nr. 45, p. 379.

¹⁰⁵ Dokumentas Lietuvos Universitete // *Rytas*, 1925 11 05, p. 4.

ir Jonas Lukoševičius nusiuntė prezidentui A. Stulginskiui trumpą telegramą: „Prezidente, nedrįskite leisti žudyti nekaltų žmonių“¹⁰⁶. Tokiu būdu aušrininkai stojo ginti komunistų, o jų protestas sutapo su spalio 29 d. Tarptautinės raudonosios pagalbos (sutr. МОПР) protestu, kuriame taip pat konstatuotas krikdemų teroras¹⁰⁷. Vėliau valdybos nariai paaiškins, kad jie pasinaudojo šiuo įvykiu kaip pretekstu apskritai pasisakyti prieš mirties bausmę. Ypač kai „ją vartoja kaip sistemą teroro valdovai savo valdžiai palaikyti, vis tiek kuriais tikslais, ar „socialistiškais“, kaip Rusijos bolševikai, ar „krikščioniškais“, kaip Lietuvos krikdemai“¹⁰⁸. Šis universiteto socialistų žingsnis visgi leido dešinės orientacijos visuomenininkams ir valdžiai traktuoti juos kaip bolševikų bendrininkus. Jis taip pat leido universiteto vadovybei šį socialistų draugijos žingsnį traktuoti kaip peržengiantį jos įstatus ir universiteto erdvei suteikiantį visuomeniškai nesvarbų, bet jautrų dirgiklį iš išorės pasaulio.

Paskui šį incidentą ir ypač jo aštrias reperkursijas kairės ir dešinės spaudos diskursuose analizavo Kęstutis Skrupskelis, tad šiame tyrime lieka tik schemiškai pristatyti įvykių seką, pabrėžiant K. Borutos asmenį šiuose įvykiuose. Kaip jau minėta, Studentų socialistų draugija, besiruošdama rinkimams į studentų atstovybę, ėmėsi propaguoti Studentų tarybos idėją. Lapkričio 8 d. turėjo įvykti tam skirta V. Karosos paskaita¹⁰⁹. Tuo metu krikščionių demokratų ir tautininkų spauda jau kurstė dešinėsios studentijos aistras – reikalavo universiteto vadovybės reakcijos ir akcentavo protesto neteisėtumą¹¹⁰. Ateitininkai ir neolitanai iš anksto suplanavo sužlugdyti ruošiamą paskaitą. Paskirtą dieną didžioji universiteto salė buvo pilna. K. Borutai paskelbus, kad paskaita pradedama, iš ateitininkų pusės kilo protestas – susirinkusieji privalo pasmerkti žmones, ginančius terorizmą, o jie patys neturį moralinės teisės kalbėti apie studentų teises. Charakteringa detalė – Daugminas minimas kaip nužudytas, o ne kaip sužeistas. Paskui spaudos polemikoje dešinioji pusė šį „faktą“ laikys savaime aiškiu. Socialistai sureagavo nepasitenkinimo šūksniais ir tuoj susilaukė emocingų kaltinimų bolševizmu ir bernavimu L. Trockiui. Galiausiai Borutai teko susidurti su kumščiais. Anot heroizuojančio J. Lukoševičiaus aprašymo, „Borutai pirmiausia sudaužė akinius, o be akinių jis jau karys. Bet vis tiek pats vienas scenoje jis sugebėjo

¹⁰⁶ Lukoševičius J. Apie mūsų žalią jaunystę // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 46.

¹⁰⁷ Ir komunistai protestuoja // *Rytas*, 1925 11 11, p. 2.

¹⁰⁸ Laiškas Redakcijai / L. Un. Studentų Socialistų Valdyba // *Lietuvos žinios*, 1925 11 13, p. 3.

¹⁰⁹ [Boruta K.], Lietuvos Universiteto juodasis puslapis / L. Andra // *Aušrinė*, 1925, nr. 8 / 9, p. 6–7.

¹¹⁰ Dokumentas Lietuvos Universitete // *Rytas*, 1925 11 05, p. 4; Neleistina agitacija universitete / F. An/ // *Lietuva*, 1925 11 06, p. 2–3.

užstoti V. Karosą (šis buvo ligonis), apginti jį ir pats apsiginti¹¹¹. Muštynės ir stumdymasis truko apie valandą, iš salės persikėlė skaityklon, kur dužo langai ir inventorius. Į sąmyšį įsitraukė tuose pat rūmuose posėdžiavę „žaidrininkai“. Konfliktą parengę ateitininkai ir neolituantai, besimušantiems persikėlus į skaityklą, perskaitė ir priėmė iš anksto parengtą rezoliuciją. Abi pusės išbandė ne tik kumščius, bet ir balsų stiprumą – giedotas Lietuvos himnas ir „Internacionalas“. Įtampa nuslūgo tik atvykus rektoriui Petruvi Avišoniui ir prorektoriui Mykolui Biržiškai¹¹².

Vėliau prasidėjo intensyvi spaudos polemika, kurioje kairės ir dešinės publicistai lenktyniavo epitetų išradinimo varžybose. Kilo studentų draugijų deklaracijos ir mitingai. Universiteto senatas sureagavo lapkričio 12 d. – Studentų socialistų draugijos veikla buvo sustabdyta iki Naujųjų metų, o jos valdybos nariai (Vytautas Pavilčius, Jonas Norkus, Vladas Karosa, Vladas Lukša ir Kazys Boruta) pašalinti iš universiteto iki kitų mokslo metų pradžios. Dešiniųjų draugijų aktyvistai Jonas Matulionis ir Jonas Dagelis buvo pašalinti iš universiteto porai mėnesių. Tuoj pat švietimo ministras Kazimieras Jokantas spustelėjo rektorių dėl perdėm griežtos bausmės „už valstybingumo idėjos gynimą“ ir galiausiai jie atsipirko papeikimais¹¹³. Tokios griežtos bausmės socialistai susilaukė tikriausiai už universiteto autonomijos ribų peržengimą ir konfliktinių nuotaikų kurstymą, paskatinusį fizinio smurto protrūkį. Valstybės saugumas savo ruožtu tyrė šį incidentą. Tikriausiai tuoj po senato sprendimo minėti valdybos nariai (be Jono Norkaus) ir Jonas Lukoševičius, Bonaventūras Pauliukevičius bei Tomas Stonis buvo apklausti ir gavo po mėnesį kalėjimo¹¹⁴. Marijampolės bičiulių kompanija drauge nuėjo į kalėjimą, pakeliui lankydami draugus¹¹⁵. Bausmė nepailgo – visi sėdėjo vienoje kameroje, kūrė parodijas, bet laiką leido „smagūs ir žvalūs“. Liūdėti priešasčių nebuvo – „kiekvieną dieną gaudavome karštus pietus ir aukščiausios rūšies popirus“, – prisiminė Kazys Lukša¹¹⁶. Į kalėjimą plaukė piniginės aukos, kalintieji buvo aprūpinti šiltais rūbais, popie-

¹¹¹ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 7.

¹¹² Konflikto aprašymai: Skandalas universitete // *Lietuva*, 1925 11 09, p. 5; Įvykiai Universitete // *Rytas*, 1925 11 10, p. 1; Protesto rezoliucija prieš Studentų Socialistų darbus // *Rytas*, 1925 11 10, p. 1; Juodašimčių puolimas Lietuvos Universitete // *Lietuvos žinios*, 1925 11 10, p. 1; „Lietuvos žinių“ tendencija // *Rytas*, 1925 11 11, p. 1.

¹¹³ Ištrauka iš 1925 11 12 Universiteto Senato posėdžio protokolo // LCVA, f. 613, ap. 13, b. 218, l. 20–21; Švietimo ministro K. Jokanto laiškas Universiteto rektoriui. 1925 11 14 // Ten pat, l. 22–23. Universiteto rektoriaus raštas Švietimo ministrui. 1925 11 16 // Ten pat, l. 24.

¹¹⁴ Studentai kalėjime // *Aušrinė*, 1925, nr. 8 / 9, p. 16.

¹¹⁵ Meškauskienė M., *Žvelgiu į tolius*, p. 354.

¹¹⁶ Lukša Kazys, Nuotraukos komentaras // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 43.

riumi, knygomis¹¹⁷. Beje, kartais pasimušdavo tarpusavyje. Muštynės buvo kilusios tarp B. Pauliukevičiaus ir K. Borutos – pastarasis išsviedęs eserų „šventąją“ Mariją Spiridonovną, įžeidusią komunistinių idėjų propaguotoją, iš kameros kartu su durimis¹¹⁸. Beje, tuo metu Pauliukevičius po poros metų „šliejimosi“ buvo įtrauktas į rimtesnę komunistinę veiklą, nors dar nebuvo kompartijos narys. Jis prieš pat areštą buvo tapęs kultūrinio žurnalo „Skardas“ (ėjo 1926 m. sausio–kovo mėnesiais) oficialiu leidėju; faktinis jo redaktorius buvo Kazys Požėla¹¹⁹.

Kalėjimo bausmė Kaziui Borutai turėjo gilesnes pasekmes – jis prisiminė, kad šį įvykį stipriai pergyveno ir atsidūrė egzistencinėje ir nervinėje krizėje. Jis prarado abu darbus¹²⁰, kartu su kitais „komunarais“ būstą Žaliakalnyje ir išėjęs iš kalėjimo, alinamas nuovargio ir nervinių įtampų, bastėsi „po Kauną be vietos ir pastogės“¹²¹. Į visuomeninę veiklą grįžti Boruta neturėjo jokio noro: „nusibodo man draugai su visa ta veikla, lyg koku beprasmiu žaidimu“¹²². Jis nusprendė palikti Lietuvą ir studijas tęsti Vienoje. Tuo tarpu universiteto vadovybė panaikino bausmę socialistams ir leido jiems grįžti į studijas, bet išklėlė sąlygą – nepriklausyti studentų organizacijų vadovybėms. Tai buvo reikalavimas, kurio principingi jaunuoliai nepanoro priimti – 1926 m. sausio 5 d. Kazys Boruta atsiėmė iš universiteto dokumentus¹²³. Alinamas nervinės ir fizinės negalios, jis vasario 6 d. kartu su V. Karosa, palydėtas būrelio bičiulių, išvyko iš Kauno¹²⁴.

Galima spėti, kad K. Boruta 1926 m. pirmąjį pusmetį Vienos universitete kažkokia forma studijavo rusų literatūrą ir filosofiją. Tik neaišku, iš ko jis gyveno. Šaltinių fragmentai liudija apie vidinių būsenų stabilizaciją ir naują energijos antplūdį. Iš Vienos jis toliau rašė „Aušrinei“ ir, tarp kita ko, informavo apie socialistų judėjimo Europoje naujienas¹²⁵. Rašydamas apie kairiųjų socialistų konferenciją Pary-

¹¹⁷ Meškauskienė M., *Žvelgiu į tolius*, p. 354.

¹¹⁸ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 8.

¹¹⁹ Broniaus Vėžio nutarimas. Vertimas iš lietuvių kalbos į rusų. 1926 05 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 10–11.

¹²⁰ Iš žydų gimnazijos jis buvo atleistas lapkričio 13 d.: [Švietimo ministerijos] Įsakymas nr. 179, 1925 m. lapkričio 27 d. // *Švietimo darbas*, 1925, nr. 11, p. 1275.

¹²¹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 49.

¹²² Ten pat.

¹²³ Vilnonytė V., *Kazys Boruta. Bibliografija. 1920–1976*, p. 225.

¹²⁴ Kronika // *Kauno naujienos*, 1926 01 12, p. 4; Lietuvos žinios // *Lietuvos žinios*, 1926 02 11, p. 4; Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 50–51.

¹²⁵ [Boruta K.], Kaip kovoja ir miršta socialistai / A. Vandra // *Aušrinė*, 1926, nr. 3, p. 5–6; [Boruta K.], Soc. vienybės pirmosios gairės / El. Vėtra // *Aušrinė*, 1926, nr. 3, p. 6–8; [Boruta K.], Ar neverta žalioje jaunystėje laivus už savęs sudeginti? V. Libknechto 100 m. sukaktuvėms / A. Vandra // *Aušrinė*, 1926, nr. 4, p. 8–9; [Boruta K.], Socialistų judėjimas / El. Vėtra // *Aušrinė*, 1926, nr. 4, p. 14–15.

žiuje, įvykusią 1925 m. gruodžio 27–31 d. ir paraginusių tikruosius socialistus, t. y. ne socialdemokratų ir ne komunistus, konsoliduoti jėgas, K. Boruta patarinėjo aušrininkams išlikti savimi vyresnių draugų akivaizdoje; bet išlikti taip, kad nebūtų skaldoma darbo žmonių vienybė¹²⁶.

IV. MAKSIMALISTAI

Šis patarimas atspindėjo Kazio Borutos poziciją bręstančiame konflikte Lietuvos eserų ir jų simpatikų gretose. Aušrininkai ir „Draugo“ sąjunga, kai tik įsikūrė, buvo stipriai veikiama eserų, universiteto Socialistų sąjungoje vyko dažnos polemikos dėl „tikrojo“ socializmo pavidalo pasirinkimo. K. Boruta nebuvo didelis oratorius, tad pagrindiniai eserų idėjų gynėjai buvo V. Karosa, M. Krygeris ir J. Lukoševičius¹²⁷. Kaune įsikūrę buvę Marijampolės gimnazistai 1924–1925 m. stengėsi atsispirti revoliucinių socialistų liaudininkų partijos „vyresniųjų“ įtakai. „Mums atrodė, kad mes patys daug geriau išmanom ir žinom, negu kiti, nors ir vyresni už mus“, – vėliau prisiminė K. Boruta¹²⁸. „Atsispyrinėjimas“ tikriausiai vyko dėl konkrečių politinės veiklos klausimų, o idėjiškai „jaunieji“ buvo veikiami „vyresniųjų“ įsiūlytų pažiūrų ir lektūrų. Vienas esminių eserų siekinių buvo socializmo su žmogišku veidu sujungimas su individualizmo (borutiško buvimo Žmogumi) principu. Dėl to eserų partija neturėjo aiškaus vadovaujančio centro¹²⁹, jos jaunimo draugijos galėjo jaustis savarankiškos, o kiekvienas narys garbės reikalu laikė išsiskirti savo individualizmu. „Jaunieji“ tikriausiai veržėsi į aktyvią revoliucinę kovą („mes patys daug geriau išmanom ir žinom“), kai „vyresnieji“ buvo linkę sulaukti palankesnės revoliucijai situacijos.

Kartojosi Rusijos socialistų revoliucionierių partijos evoliucija, kai jos viduje 1904–1905 m. susiformavo opozicija. Tuo metu išskirtinis eserų bruožas tarp kitų partijų buvo žemės „socializacijos“ programa (programa *minimum*), pagal kurią žemė turėjo būti nusavinta ir atitekti vietinės savivaldos struktūroms, turėjo būti uždraustas jos pirkimas ir pardavimas, samdinių darbas, o jos gauti galėjo visi norintys ir galintys ją apdirbti¹³⁰. Praktinių žingsnių šiai programai įgyvendinti nebuvo imtasi ir pagrindinis propagandinės veiklos tikslas tapo „socialistinio sąmonin-

¹²⁶ [Boruta K], Soc. vienybės pirmosios gairės / El. Vėtra // *Aušrinė*, 1926 [03], nr. 3, p. 6–8.

¹²⁷ Bulota A., *Limuzinas Nr. 4: dokumentinė apysaka*, Vilnius, 1977, p. 57.

¹²⁸ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 39.

¹²⁹ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eseriai“ // LVA, f. K-30, b. 352, l. 112–113.

¹³⁰ Ерофеев Н. Д., Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в. – октябрь 1917 года) // *Политические партии России: история и современность*, Москва, 2000, с. 178–179.

gumo“ ugdymas gausiai steigiamose valstiečių sąjungose. Keliasdešimt „jaunųjų“ emigrantų Ženevoje pradėjo reikalauti, kad partijos vadovybė per savo propagandos mašiną *tuoj pat* paskatintų valstietiją užgrobinėti žemę. Jie patys ėmėsi iniciatyvos kurti „kovines draugijas“ kaime, kurios pradėjo konkrečią veiklą. Eserai turėjo tik miestuose veikusią 80-ies narių „Kovinę organizaciją“, kurios tikslas buvo prisidėti prie valdžios struktūrų destabilizacijos žudant administracijos pareigūnus ir aprūpinti partiją lėšomis plėšiant bankus. Po 1905 m. spalio 17 d. manifesto partijos vadovybė buvo linkusi atsisakyti teroro taktikos ir priimti parlamentines politinio žaidimo taisykles. „Agrarinio teroro“ šalininkai reikalavo ne stabdyti, o plėsti teroristinę veiklą, nes revoliucijos tikslu laikė visos valstybinės sistemos pribaugimą, o ne jos liberalizavimą. Jie skubėjo praktiškai įgyvendinti eserų ideologų tvirtinimus, jog istorijos variklis yra kūrybingos mažumos veikla, kuri įkūnija revoliucinę energiją. Dėl polėkio greitinti revoliucinę apokalipsę ši grupė gavo maksimalistų pavadinimą.

Be to, ši greitai populiarėjanti „jaunųjų“ grupė perkėlė žemės „socializacijos“ viziją į miestą ir išvystė „Darbo respublikos“, kaip būtinos pereinamosios fazės į socializmą, koncepciją. Respublika turėjo būti sukurta revoliuciniais veiksmais miestuose ir stichiškai plėstis provincijoje. Joje žemė, pramonė, pastatai, žaliavos, finansai turėjo būti nusavinti ir atitekti artelėms arba teritorinės savivaldos struktūroms. Šį procesą turėjo užtikrinti laisvai išrinktas „centrinis parlamentas“, kurio galios vėliau turėtų susiaurėti, dalį jų perdavus vietos organams. Jokios centrinės vyriausybės nenumatyta, o jos funkcijas turinčios atlikti savivaldžios struktūros, kurios turėjo užtikrinti visuomenės funkcionavimą ir tuomet, kai neegzistuoja prekyba ir finansai. „Darbo respublikoje“ asmens laisvė turi būti gerbiama, kad ir kokia jos išraiškos forma būtų¹³¹. Ši unikali vizija buvo dar viena priežastis vadintis maksimalistais, nes eserai (minimalistai) tokios maksimalios ateities vizijos neturėjo. 1906 m. sausį maksimalistai pasitraukė iš eserų gretų ir įsteigė socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjungą. Svarbu ir tai, jog jie pasivadino *sajunga*, o ne partija. Partija jiems asocijavosi su valdžios koncentracija jos viršūnėje, kuri užblokuoja „masių“ iniciatyvą. Kadangi revoliucija turėjo būti decentralizuota, hierarchiniais ryšiais persmelkta revoliucinė partija nereikalinga; pakanka po sąjungos skėčiu prisidengusių grupelių, kurios tvarkytųsi atsižvelgdamos į lokalines sąlygas¹³².

Nežinia kiek ir iš kur aušrininkai žinojo apie šią organizaciją, bet akivaizdu, kad jie matė analogiją tarp jų laiko ir tarp dviejų dešimtmečių senumo Rusijos realijų.

¹³¹ Plačiau apie šią viziją: Павлов Д. Б., *Эсеры-максималисты в первой русской революции*, Москва, 1989, с. 117–119.

¹³² Павлов Д. Б., *Эсеры-максималисты в первой русской революции*, с. 151.

Galima tik spėlioti, ar jų rankose pabuvojo rusų maksimalistų spauda, pvz., 1918–1921 m. leisto maksimalistų sąjungos leidinio „Maksimalistas“ numeriai ar jų ideologų Eugenijaus Lozinskio¹³³ ir Grigorijaus Nestrojevo¹³⁴ knygos. Be abejonės, tarp aušrininkų plito heroizuoti pasakojimai apie garsiausius „Kovinės organizacijos“ ir maksimalistų teroro aktus. „Tyriausias“ jų teroro aktas susijęs su „Kovinės organizacijos“ nario Ivano Kaliajevo vardu. Jis 1905 m. vasario 2 d. atsisakė mesti bombą į Nikolajaus II dėdės, didžiojo kunigaikščio Sergejaus, kariatą todėl, kad pamatė šalia jo sėdint žmoną ir mažamečius giminaičius. I. Kaliajevas ieškojo progos kunigaikštį nužudyti be pašalinių aukų ir po poros dienų tai padarė Kremliuje. Rusų emigracinėje ir sovietinėje spaudoje tuo metu netrūko tokių reflektivių teroristų apologijų. Užbėgant toli į priekį, galima pasakyti, kad ši heroizacija viršūnę pasiekė, kai Albert'as Camus vakarietiškai publikai Kaliajevą, kaip „išrankaus žudiko“ tipą, išgarsino pjesėje „Teisuoliai“ (1949 m.) ir „Maištaujančiame žmoguje“ (1951 m.). Nuo aušrininkų dėmesio galbūt nepasislėpė tai, ką jie žinojo apgraibomis, o mes žinome gana tiksliai – 22 proc. eserų teroristų buvo 15–19 metų, o 45 proc. buvo 20–24 metų¹³⁵.

Nepavyko rasti tiesioginių Kazio Borutos pasisakymų terorizmo tema, bet jo požiūrį galima mėginti išskaityti iš netiesioginių užuominų. Jeigu atsivertimo į socializmą momentu Borutai bet kokia prievarta dar buvo nepriimtina (ankstesnės L. Tolstojaus ir Vydūno įtakos), tai praėjus metams, 1925 m. pradžioje, jo pozicija buvo labiau niuansuota ir paženklinta eseriškos lektūros pėdsakų. Jis viešai atmetė krikščionišką nuolankumo malonę ir kvietė į kiekvieną smūgį atsakyti smūgiu¹³⁶. Šią poziciją Kazys Boruta išsakė ir 1925 m. kovo mėnesio laiške A. Venclovai¹³⁷. Prievartą poetas pripažino kaip neišvengiamą socializmo kūrimo (taigi progreso, kuris yra neginčytinas gėris) būtinybę. Ji pateisinama tuo, jog prievarta egzistuoja „buržuazinės vergijos pasauly“. Kitaip tariant, su blogiu leistina kovoti pasiskolintomis iš jo priemonėmis. Tik per kovą, taigi ir per prievartą, galima tapti Žmogumi („Reikalauju sau teisės Žmogumi būti“), gyvenimą ir Darbą paversti žmogišku. Kazys Boruta skelbėsi pasiryžęs visą save atiduoti šioms grumtynėms.

Išrankaus terorizmo taktika, kaip priemonė griauti Lietuvos valstybės struktūras, tikriausiai daliai aušrininkų buvo priimtina. Nepavyko aptikti liudijimų, kaip

¹³³ Лосинский Е., *Итоги парламентаризма: Что он дал и может ли он что-либо дать рабочим массам?*, СПб., 1907; Лозинский Е., *Что же такое, наконец, интеллигенция?: Критико-социологический опыт*. СПб., 1907; 2-ое изд., Москва, 2003.

¹³⁴ Нестроев Г., *Максимализм и большевизм*, Москва, 1919. Perspausdinta: *Союз эсеров-максималистов: документы, публицистика, 1906–1924 гг.*, Москва, 2002, с. 237–314.

¹³⁵ Гейфман А., *Революционный террор в России, 1894–1917*, Москва, 1997, с. 240–249.

¹³⁶ [Boruta K.], Kur veda „Visa atnaujinti Kristuje“ / L. Vailila // *Aušrinė*, 1925, nr. 1/2, p. 8.

¹³⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1925 03 03 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 5.

maksimalizmo simpatikai vertino neabejotinai jiems žinomą garsiausią pačių maksimalistų teroro aktą – nepavykusį pasikėsinimą į premjerą P. Stolypiną jo viloje 1906 m., kai trys maksimalistai *Hamas* stiliumi susisprogdino per priėmimą ir nužudė 30 žmonių, iš kurių trečdalis buvo iš „darbo liaudies“. Kita vertus, aušrininkai nežinojo to, ką turime privilegiją žinoti mes. Annos Geifman¹³⁸ ir Olego Budnickio¹³⁹ tyrimai atskleidė „išvirškščiąją“ teroro nevingusių *visų* Rusijos revoliucinių partijų pusę. Teroro aktų, nusinešusių apie 17 000 gyvybių, vykdytojai *dažniausiai* žudymą ir bankų plėšimą laikė savitiksle priemone ir nuo kriminalinių nusikaltėlių skyrėsi tuo, kad galėjo savo veiksmus grįsti slaptuose susirinkimuose nugirsta revoliucine retorika. Didelė dalis teroristų (tarp jų ir I. Kaliajevas) turėjo polinkį į savižudybę ir teroro aktas jiems buvo priemonė „įprasminti“ mirtį. Jau nekalbant apie teroristinio pagrindžio narių nuolatinę depresiją ir psichinius sutrikimus, patologinį žiaurumą, priklausomybę nuo narkotikų ar kleptomaniją. Išvirškščioji pagrindžio pusė šiuolaikinėse interpretacijose nustelbia programose ar publicistikoje išreikštą jo fasadinį pavidalą. Visgi galima abejoti, ar toks *žinojimas* būtų pakeitęs dalies aušrininkų apsisprendimus. Radikalizuota sąmonė atmeta neparankią informaciją.

Tuo metu, kai „aušrininkai“ atkreipė dėmesį į maksimalistus, jų populiarumą sugriovusios teroro taktikos jie buvo atsisakę. Socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjunga 1912 m. buvo išsiskirsčiusi ir atsikūrė tik pačiose 1917 m. Spalio perversmo išvakarėse tam, kad išnaudotų atsiveriančias galimybes kurti „Darbo respubliką“. Jie buvo prileisti prie valdžios kaip „kairieji pakeleiviai“, bet greitai įsitikino, jog jų programa niekaip nesuderinama su bolševikų. Visgi maksimalistai atsisakė aktyviai kovoti su idėjiškai artima valdžia, apsiribojo tik jos kritika. Valdžia naudojosi jų pasyvumu ir pati perėjo į puolimą. Bolševikai 1919 m. per užkulisinius žaidimus siekė maksimalistų sąjungos skilimo ir dviejų sąjungų (iš kurių viena buvo probolševikinė) atsiradimo. Po metų valdžios „prijaukinta“ sąjunga likvidavosi, o jos nariai išitraukė į kompartijos gretas. Nuo tada nusilpę „tikrieji“ maksimalistai pradėti vis aktyviau persekioti, nors dar veikė kaip legali organizacija. 1922 m. rugsėjo mėnesį maksimalistų sąjunga susivienijo su kairiųjų eserų-internacionalistų partija, bet lygiai po metų jų jungtinis biuras buvo areštuotas. Paskui prasidėjo greitas maksimalistų grupelių likvidavimas ir pavienių narių klajonės po užsienį, tremtį arba lagerius¹⁴⁰. Pagrindiniai šios istorijos bruožai aušrininkams galėjo būti žinomi,

¹³⁸ Geifman A., *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*, Princeton, 1993. Vertimas į rusų kalbą: Гейфман А., *Революционный террор в России. 1894–1917*, Москва, 1997; Geifman A., *Death Orders: The Vanguard of Modern Terrorism in Revolutionary Russia*, Santa Barbara, 2010.

¹³⁹ Будницкий О. В., *Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX — начало XX в.)*, Москва, 2000.

¹⁴⁰ Павлов Д. Б., *Предисловие // Союз эсеров-максималистов: документы, публицистика, 1906–1924 гг.*, Москва, 2002, с. 5–10.

bet tylus ir pasyvus sąjungos numirimas nebuvo kliūtis perimti jų programą ir retoriką. Siekiamybė buvo ne „vėlyvasis“, bet „ankstyvasis“ maksimalizmas.

Apie skilimą Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijoje pavyko rasti tik nuotrupas, tad įvykių rekonstrukcija gali būti netiksli¹⁴¹. Ji galėjo išprovokuoti „jaunųjų“ ir „senųjų“ nesutarimai dėl taktikos, kaip elgtis valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams pasiekus pergalę 1926 m. gegužės 8–10 d. Seimo rinkimuose. Tuoj po rinkimų Žaliakalnyje įvyko konferencija, kurioje Vlado Karosos vadovaujami „jaunieji“ suformavo maksimalistų grupę, pasivadinusią *sajunga*, ir priėmė tarptautinę socialistų-revoliucionierių-maksimalistų programą. Sąjunga, skirtingai nei liaudininkų partinė struktūra, neturėjo nei įstatų, nei nario mokesčio. Ši grupė turėjo priimti ne tik programą, bet visą maksimalistų palikimą – tiek „Darbo respublikos“ utopiją, tiek individualaus teroro ir ekspropriacijų praktikos pateisinimą. Sąjunga tuoj pat pradėjo leisti savo dvisavaitinį laikraštį „Kovos kelias“, kurį redagavo Marija Savinskaitė (g. 1897 m.). Maksimalistai, laikydami valdančiąją koaliciją svetima socializmo idėjoms, stojo į atvirą opoziciją. Konfliktą ženklino jau tai, kad pirmą „Kovos kelio“ numerį naujoji valdžia konfiskavo¹⁴². Nepaisant to, liepos 15 d. maksimalistų sąjunga pateikė Kauno apskrities viršinininkui savo įstatus, bet rugpjūčio 31 d. gavo atsakymą, kad jie nebus įregistruoti¹⁴³. Neturėdami galimybės veikti legaliai, maksimalistai dengėsi „Mūsų draugo“ organizacija, kuri veikė vietoj uždrausto „Draugo“. Tikėdamiesi galimų represijų kai kuriuos sąjungos narius maksimalistai „užslaptino“ tam, kad ištikus nelaimė būtų galima atnaujinti veiklą¹⁴⁴. Atvirai (tarp kitų) profsajungose ir mitinguose veikė sąjungos vadovas Vladas Karosa, Martas Gudelis ir Jonas Lukoševičius.

V. KAUNE IR VIENOJE. 1926 M. LIEPA – 1927 M. LIEPA

Kazys Boruta, būdamas Vienoje, iš karto pasuko su maksimalistais, ką liudija jo publikacijos „Kovos kelyje“¹⁴⁵. Beje, programinės vizijos terminija („Darbo respublika“) taip pat prasiskverbė į jo kiek vėlesnius tekstus¹⁴⁶. Į Kauną Boruta

¹⁴¹ Meškauskienė M., *Žvelgju į tolius*, p. 371–372; Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“ // LYA, f. K-30, b. 352, l. 113; Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 9.

¹⁴² Pirmas „Kovos kelio“ Ne konfiskuotas // *Kovos kelias*, 1926 07 11, p. 1.

¹⁴³ Valdžia neleido steigti maksimalistų sąjungos // *Kovos kelias*, 1926 09 05, p. 1.

¹⁴⁴ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“ // LYA, f. K-30, b. 352, l. 113.

¹⁴⁵ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // *Kovos kelias*, 1926 07 11, p. 2; [Boruta K.], Penktasis gėdos stulpas / V. Vaja // *Kovos kelias*, 1926 07 11, p. 3.

¹⁴⁶ [Boruta K.], Atviras pranešimas apie avantiūrinį Lietuvos „emigrantų“ suvažiavimą Rygoje 1927 m. 5 ir 6 d. lapkričio. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18–19; Ištrauka

grįžo liepos 22 d.¹⁴⁷ Pavasariojęs gimtuosiuose Kūlokuose, rugpjūtį atvažiavo į sostinę ir „abiejodamas“ išitraukė į suintensyvėjusią maksimalistų sąjungos veiklą. Ne per daug uoliai, nes publicistinės jo veiklos pėdsakai apsiriboja tik vienu straipsniu „Kovos kelyje“¹⁴⁸. Į Vieną išvažiavo Kazys Boruta tikriausiai spalio mėnesį, kai politinė „veikla buvo galutinai įgriususi, ir džiaugiausi, galėdamas ją atsikratyti“¹⁴⁹. Išvažiavo tuoj po to, kai su Ona Kazanskaite pasidarė „jungtvių dokumentus“ – tiesiog nusifotografavo fotoateljė. Kazys ta proga nusikirpo plikai ir nusipirko pusbačius. Gyvenimas kartu atrodė miesčioniškas ir neįdomus, tad vestuvės ir išleistuvės visiškai derinosi¹⁵⁰. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, jog formaliai santuoką jie įregistruos tik po metų – 1927 m. lapkričio 11 d. Tai įvyks Rygoje ir tik todėl, kad taip lengviau buvo susirasti nuomojamą būstą. Ir tuomet „po jungtvių apsigyvenome atskirai“¹⁵¹.

Pripuolamą politinę veiklą jau nuo 1926 m. pavasario užgožė literatūrinė kūryba ir vizijos apie avangardistinę literatūrinę akciją. Kovo mėnesį jis A. Venclovai rašė: „4 v[ėjai]“ seniai gyvas lavonas. <...> Galėjom atgaivinti mes, jaunieji, bet nebuvo nei pas vieną tikro noro. Ir velniam lavonus gaivinti, jei galima naują sutvėrimą į svieta paleisti!“¹⁵². Jis jau buvo pasiruošęs propaguoti savąją avangardizmo versiją – įsivaizdavo „bernišką manifestą“ ir „ne tiek dorų, kiek drąsių bernų kompaniją“, kuri pervažiuotų per Lietuvą su skandalingomis gastrolėmis. Kandidatais jis įsivaizdavo save, A. Venclovą ir Juožą Tysliavą (1902–1961 m.), kuris tuo metu Paryžiuje studijavo žurnalistiką¹⁵³. Kiek vėliau gimė avangardistinio žurnalo idėja ir, vos tik grįžęs į Kauną, pradėjo vaikštinėti pas „reikiamus žmones“ jo reikalais¹⁵⁴. Venclova svajojo apie studentų literatū draugiją, kuri ekscentriškai ir ekstravagantiškai pradėtų „didelį kulturkampfą“¹⁵⁵. Palaipsniui išskystalizavo kompleksinės avangardistinės akcijos planas: „reikia visa syła sujudėti ir štai: 1) Kaune atidengti poetiškojo žodžio dirbtuvę, 2) pradėti daryt literatūros

iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

¹⁴⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 07 24 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 83.

¹⁴⁸ [Boruta K.], Iš Vokietijos darbininkų judėjimo / K. Linonis // *Kovos kelias*, 1926 09 05, p. 2.

¹⁴⁹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 57.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 55–57.

¹⁵¹ Ten pat, p. 75.

¹⁵² K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 03 20 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 75.

¹⁵³ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 79–81.

¹⁵⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 07 24 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 84.

¹⁵⁵ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1926 07 28 // LNB RS, f. 10, b. 52.

mitingai (!) ir 3) išleisti bernišką žurnalą¹⁵⁶. K. Borutos ir A. Venclovos planuose matyti, kad siekiant populiarumo būtina perimti tarp avangardistų paplitusią šokiravimo taktiką. Jiems tikriausiai buvo žinomi italų futuristų bei dadaistų „ekscesai“, tarptautinę šlovę ir vidurinėsios klasės neapykantą jiems pelnę labiau nei jų kūryba. Panašu, kad K. Boruta šias akcijas atsiejo nuo savo politinės veiklos ir būsimo literatūrinio žurnalo nematė kaip socializmo propagandos įrankio. „Buvo Boruta ir Montvila, ilgai šnekėjomės apie visokius daiktus. Vyrų nuomonės visai pasikeitė. Pirmiau jie buvo didžiausi raudonojo meno apaštalai, o dabar spjauna į visokį raudonumą mene. Ir, pasakysiu, gerai daro“, – broliui Pijui 1926 m. rugsėjį rašė Antanas Venclova¹⁵⁷.

Borutai išvykus į Vieną, maksimalistų veikla įgavo aštresnės politinės kovos pobūdį. Rugsėjo 29 d. valdžia prieš juos ėmėsi represijų – už nesankcionuotas kalbas rugsėjo 5 d. Kėdainiuose vykusiame Jaunimo dienos minėjime ir kituose mitinguose buvo apklausti V. Karosa ir M. Gudelis, o J. Lukoševičiui paskelbta paieška. Spalio 18 d. M. Gudelis buvo trumpam areštuotas¹⁵⁸. Maksimalistų tonas „Kovos kelyje“ vis labiau griežtėjo, valdžia kaltinta slopinanti ir ardanti darbo klasės judėjimą. Gruodžio 12 d., likus keletui dienų iki perversmo, laikraštyje skambėjo perspėjimas apie „juodųjų fašistukų“ organizavimąsi ir dabartinei valdžiai bijantis imtis priemonių, kviesta „iš apačių visokiais būdais patiems organizuoti ir sutriuškinti buržuazijos viešpatavimą“¹⁵⁹. 1926 m. rudenį lietuvių maksimalistai pradėjo siekti tarptautinės paramos – įstojo į revoliucinių socialistinių partijų Tarptautinį biurą Paryžiuje¹⁶⁰. Pagrindinis tarpininkas užmezgant šiuos ryšius galėjo būti vienas kairiųjų rusų eserų lyderių Isaakas Šteinbergas (1888–1957 m.), nuo 1923 m. gyvenęs Berlyne. Minėtame biure jis atstovavo rusų kairiesiems eserams ir maksimalistų sąjungai. Ryšius su lietuvių maksimalistais liudija jo straipsnis „Kovos kelyje“¹⁶¹ ir vėliau paliudyta pažintis su K. Boruta¹⁶². Plėsta propagandinė veikla tarp darbininkijos – 1926 m. rudenį

¹⁵⁶ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 08 06. Kūlokai // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 85.

¹⁵⁷ A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1926 09 11 // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 12.

¹⁵⁸ Šalin žodžio ir organizacijų laisvės varžymą! // *Kovos kelias*, 1926 10 31, p. 1.

¹⁵⁹ Tik darbo respublika išnaikins fašizmą! // *Kovos kelias*, 1926 12 12, p. 1.

¹⁶⁰ Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų užsienio biuro [K. Borutos] laiškas L. Serbentai. 1927 02 11. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16. Laiško vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 130.

¹⁶¹ Steinberg I., Lapkričio revoliucijos legendos // *Kovos kelias*, 1926 11 14, p. 2–3.

¹⁶² Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 02 11. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 124. Laiško dalis cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16.

Kazys Boruta parengė verstinių revoliucinių dainų rinkinį, kuris gruodžio mėnesį buvo pradėtas spausdinti, bet po perversmo sunaikintas¹⁶³.

Gruodžio 17 d. perversmas K. Borutą emocionaliai giliai sukrėtė („man taip akyse ir stovi kraujo balos“¹⁶⁴) ir netikėtai pavertė vienu pagrindinių maksimalistų sąjungos veikėjų. Dalis jos narių buvo suimta, dalis išsibarstė. Artimesni Kazio Borutos bičiuliai K. Lukša ir J. Lukoševičius įsikūrė Karaliaučiuje ir atliko maksimalistų partijos Užsienio sekretoriato funkcijas. Lietuvoje veikė Vidaus sekretoriatas. Abu sekretoriatai sudarė sąjungos Centro komitetą¹⁶⁵. Pats Boruta, patartas I. Šteinbergo, apsiskelbė „autoritetinga fikcija“, t. y. Revoliucionierių Socialistų Maksimalistų Užsienio Delegacija. Tai buvo su sąjungos vadovybe nesuderintas žingsnis, dėl kurio vėliau teko teisintis: „aš geriau negalėjau pasielgti tomis dienomis, kai aš nežinojau ar Jūs gyvi ar sušaudyti ar kalėjimuos. Nelengva man buvo tada logiškai galvoti ir dariau, kaip galėjau.“¹⁶⁶

Pagrindine savo, tai yra Delegacijos, misija Boruta matė propagandinę veiklą. Pirmajame laiške socialistų bendruomenei, paskelbtame „Die Aktion“ puslapiuose, jis išdėstė savo ir sąjungos gruodžio 17 d. perversmo interpretaciją. Boruta pagal maksimalistų retorikos klišę diskreditavo socialdemokratų ir liberalų valdžią kaip antirevoliucinę ir persekiojusią revoliucinį judėjimą (t. y. maksimalistus). Būdamas iš prigimties reakcinis, ši valdžia neišlaikė klerikalų spaudimo ir, kai reikėjo pasirinkti, pasirinko juodosios reakcijos pusę. Tai įrodo faktas, kad valdžia *perduota* taikiai. Taigi, jokie perversmo nebuvo, bet prasidėjo baltasis teroras prieš darbo klasę ir revoliucionierius¹⁶⁷.

K. Boruta paaiškinamuosius protesto laiškus rašė vokiečių, rusų, ukrainiečių, prancūzų, italų maksimalistams. Galiausiai kreipėsi į revoliucinių socialistinių partijų Tarptautinį biurą Paryžiuje, prašydamas padėti sukelti protesto akcijas prieš naująją Lietuvos valdžią¹⁶⁸. Jo straipsniai iki 1927 m. balandžio mėnesį buvo skelbiami Vokietijos kairiųjų socialistų leidiniuose. Borutos bibliografė Valerija Vilnonytė jų pėdsakus užfiksavo Isaako Šteinbergo „Знамя борьбы“, Heinricho

¹⁶³ Vilnonytė V., K. Boruta – „Internacionalo“ vertėjas.

¹⁶⁴ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 28. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 4.

¹⁶⁵ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 1b.

¹⁶⁶ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir A. Murzaitėi. 1927 04 18. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

¹⁶⁷ [Boruta K.], Nich Umsturz – sondern Verrat // *Die Aktion* (Berlin), 1926, nr. 11/12, p. 290–291; vertimas: Boruta K. *Skambėkit, vėtroje, beržai*, Vilnius, 1975, p. 363–366.

¹⁶⁸ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir A. Murzaitėi. 1927 04 18. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17; Boruta K., *Iš Soc. – Rev. Maksimalistų Užs. Delegacijos darbų*. [1927 pavasaris]. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 20.

Ströbelio „Der Klassenkampf“, Fritzo Katerio „Verlag Der Syndikalist“¹⁶⁹. Be to, Kazys Boruta, kitų maksimalistų nuostabai, buvo linkęs kaip tribūną išnaudoti bet kokių kairiųjų grupių spaudos puslapius¹⁷⁰. Anot paties autoriaus, Delegacijos veiksmai davė rezultatą ir dėl kairiųjų socialistų pastangų pasipylė: „protesto mitingai ir demonstracijos įvairiuose Europos miestuose su griežtom rezoliucijom prieš fašizmą bei šimtai protesto telegramų Lietuvos budelių vyriausybei“¹⁷¹. Šios informacijos patikimumo, o ypač K. Borutos užkulisinio įnašo į tarptautinę socialistų reakciją, patikrinti nebuvo galimybių.

Tuoj po perversmo Lietuvos pagrindinis ir politinių emigrantų pasaulis sujudo svajoti apie galimas tarpusavio koalicijas. Maksimalistams tai nebuvo naujiena, nes jie dar 1926 m. rudenį taktikos sumetimais pasidarė lankstesni komunistų atžvilgiu ir kartais mitinguose pasisakydavo kartu su komunistais. Ši ryšį lengvino gimnazijos laikus menančios pažintys. Pvz., tuomet jau Lietuvos kompartijos Centro komiteto narys Pijus Glovackas kartu su maksimalistais kalbėjo mitinge Kėdainiuose¹⁷². Ši „sąjunga“ pastebėta ir mitinge Tilmanso salėje, Kaune, lapkričio 28 d., kuriame iš maksimalistų pusės pasisakė J. Lukoševičius¹⁷³. Tuoj po perversmo maksimalistai buvo linkę toliau palaikyti santykius su komunistais, nors saujelė išblaškytų bendražygių nebuvo tarpusavyje susitarę dėl šių santykių ribų. Jų „motininė“ partija, t. y. Lietuvos revoliuciniai socialistai liaudininkai, gruodžio 20 d. pasisakė už bendrą visų kairiųjų jėgų frontą rengiantis ginkluotam sukilimui. Lietuvos kompartijos vadovybė laikėsi pozicijos, kad reikia skverbtis į kairuoliškas asociacijas ir stengtis arba perimti jų kontrolę, arba išvesti iš jų gretų radikaliau nusiteikusius ir įtraukti juos į savo veiklos orbitą. Tiesioginio bendradarbiavimo su socialdemokratų ar liaudininkų vadovybėmis idėja komunistams buvo nepriimtina¹⁷⁴. Tuo metu pozicija dėl maksimalistų buvo aiški: „saugotis kvailųjų maksimalistų. Tai bankrotų ir neatsakomų avantiūristų saujelė, kuri gali daugiau žalos atnešt, kaip gero“, – į Kauną 1927 m. sausio 7 d. rašė Lietuvos kompartijos veiklą iš Maskvos kuruojantis Zigmąs Angarietis¹⁷⁵.

¹⁶⁹ Литва // *Знамя борьбы* (Berlynas), 1927, nr. 20/21, c. 22–23; Große Tragödie der kleinen Nationen // *Der Klassenkampf* (Berlynas), 1927 03 04, nr.9; Gegen den Faschismus in Litauen / E. Linones // *Verlag Der Syndikalist* (Berlynas), 1927 03 12.

¹⁷⁰ Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 10. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 124. Cituojamas Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16.

¹⁷¹ Boruta K., Iš Soc. – Rev. Maksimalistų Užs. Delegacijos darbų. [1927 pavasaris].

¹⁷² Šalin žodžio laisvės varžymą! // *Kovos kelias*, 1926 10 03, p. 1.

¹⁷³ Darbininkai prieš fašizmą // *Kovos kelias*, 1926 12 12, p. 3.

¹⁷⁴ Žr.: Zigmo Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui Kaune 1927 m. // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24; LKP IV konferencijos (1927 09 10–10 01) nutarimų projektai // LYA, f. 77, ap. 10, b. 6 ir 7.

¹⁷⁵ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1927 01 07 // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 1.

Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų atstovas Ladas Serbenta 1927 m. vasario 7 d. iš Karaliaučiaus pasiūlė maksimalistų užsienio delegatūrai Vienoje idėją laikinai sujungti visas kairiąsias jėgas¹⁷⁶. „Delegatūra“ pasipiktino tokiu siūlymu ir vasario 11 d. kategoriškai jį atmetė¹⁷⁷. Vasario 11–12 d. „delegatas“ rašė laiškus Jonui Lukoševičiui, kuriuose tikraisiais maksimalistų *sajungininkais* artėjančioje kovoje įvardijo tik eserus ir anarchistus. Jis taktikos sumetimais numatė galimybę *bendradarbiauti* su socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais, kuriuos vadino „šliaužinišku mėšlu“. Maksimalistai nežinojo lietuvių komunistų požiūrio į save, tad K. Boruta vertino kompartiją kaip jėgą, galinčią daryti įtaką tarptautinei padėčiai, ir dėl to skeptiškai šiuo klausimu iš karto nusistačiusiam adresatui siūlė neatmesti bendradarbiavimo su jais galimybės¹⁷⁸. Kovo pabaigoje Boruta jau spekuliuojo, kad bendradarbiavimas su komunistais turi likti tik teorinė galimybė, nes šiuo metu SSSR sutelkusi dėmesį į Kiniją ir nerizikuos per savo agentus provokuoti nenuspėjamų antifašistinių judesių Lietuvoje. Piršosi nauja išeitis – kadangi antifašistinių jėgų koalicija yra muilo burbulas ir realiai niekas negali sustabdyti reakcijos siautėjimo, maksimalistams telieka išgryninti savo poziciją ir išlaikant beviltišką riteriškumo nuotaiką kaupti ginklus ir vie-niems stoti į ilgą kovą¹⁷⁹.

Šaltinių nuotrupos liudija Kazio Borutos publicistinį aktyvumą 1927 m. gegužės mėnesį. Įtakos tam galėjo turėti jo žmonos Onos atvažiavimas į Vieną paskutinėmis balandžio dienomis. Prieš atvažiudama pas vyrą, ji Lietuvoje buvo ištraukusi į pagrindinę leidybinę maksimalistų veiklą ir nekantravo lauk-dama aktyvesnių veiksmų nei tik propaganda¹⁸⁰. Kai 1927 m. Karaliaučiuje balandį J. Lukoševičius ir K. Lukša pradėjo leisti maksimalistų organą „Revo-liucionierių“, K. Boruta dalyvavo redaguojant jo pirmuosius numerius¹⁸¹. Jo užsidegimą tikriausiai pakurstė bendrapartiečio Antano Vilčinsko (g. 1903 m.), po perversmo atsidūrusio Varnių koncentracijos stovykloje, laiškas. Jis pateko

¹⁷⁶ V. Serbentos (Lado) laiškas K. Borutai. 1927 02 07 // Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04] // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 24.

¹⁷⁷ Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų užsienio biuro [K. Borutos] laiškas L. Serbentai. 1927 02 11.

¹⁷⁸ Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 02 11; Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 02 12. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16. To pat laiško ištraukos – Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04] // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 15–16.

¹⁷⁹ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 28. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 3–4.

¹⁸⁰ Ten pat, l. 11.

¹⁸¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 05 23. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

į administracijos nemalonę už demonstratyvų gegužės 1 d. minėjimą¹⁸². Iš stovyklos Vilčinskas buvo perkeltas į Telšių kalėjimą, iš kur gegužės 14 d. išsiuntė tris laiškus bendrapartiečiams, kuriuose aprašė prižiūrėtojų prievartos praktiką Varnių stovykloje. Pats detaliausias buvo adresuotas K. Borutai kartu su prašymu literatūriškai apdirbti pateiktą medžiagą ir paskelbti užsienio spaudoje¹⁸³. Gegužės 27 d. Boruta jau džiaugėsi, kad suredaguotas A. Vilčinsko straipsnis pasirodė Vienos socialistų laikraštyje „Arbeiter-Zeitung“ ir laukė jo pasirodant žurnaluose „Der Klassenkampf“ bei „La Liberta“¹⁸⁴. Šis straipsnis 1927 m. rugpjūtį buvo išspausdintas ir „Revoliucionieriuje“¹⁸⁵. Tuo tarpu Antanas Vilčinskas karo lauko teismo buvo nuteistas 10 metų Kauno sunkių darbų kalėjime. Iškalėjo penkerius¹⁸⁶.

VI. KAUNE, TELŠIUOSE IR RYGOJE. 1927 M. LIEPA – 1928 M. SPALIS

Po šių publikacijų Kazys Boruta perdavė „Delegacijos“ medžiagą į Karaliaučių, o savo darbų ataskaitą nusiuntė birželio mėnesį. Prahoje apsigyvenusiam maksimalistų ideologui Vladui Karosai¹⁸⁷. Atsiminimuose jis rašo *pasijutęs laisvas* po šių žingsnių, bet partinis užsiangažavimas neleido mėgautis šiuo pojūčiu. Liepos mėnesį V. Karosa iškvietė Borutas į Prahą ir pavedė vykti į Lietuvą „skubiais ir svarbiais reikalais“¹⁸⁸. Kokie buvo tie *reikalai*, Boruta neišsitarė. Jis užsimena tik apie nugabentą į Lietuvą spausdinimo įrangą ir netiesiogiai galima spėti apie instrukcijas maksimalistų priedangos organizacijai „Mūsų draugas“. Borutų šeima, stokodama pinigų, per Karaliaučių liepos viduryje atvažiavo į vasaros karščio prislėgtą ir ištuštėjusį Kauną¹⁸⁹. Ten „draugų nė vieno. Stengiamės surasti ir aptvarkyti pavestus reikalus. Bet tai ne taip lengva. Vietoje daug kas kitaip atrodo negu iš užsienio. Kyla ginčai. Draugai nenori sutikti su užsienio sprendimais. Tada mudu su Ona ryžtamės savo padaryti. Pirmiausia nugabename slaptą spaustuvę

¹⁸² Kaltinamasis aktas // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 24.

¹⁸³ Ištrauka iš A. Vilčinsko laiško K. Borutai. 1927 05 14. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

¹⁸⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 05 27. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

¹⁸⁵ [Vilčinskas A., Boruta K.], Žvėriški kankinimai Varniuose // *Revoliucionierius*, 1927, nr. 4, p. 7–8

¹⁸⁶ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 24.

¹⁸⁷ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 61.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 63.

¹⁸⁹ Agento „Baltrus“ pranešimas. 1927 07 17 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 32; Agento „Baltrus“ pranešimas. 1927 07 22 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 6.

pas darbininkus. Vilijampolėje ant kalno užkasame ligi laiko smėlyje.¹⁹⁰ Paskui Kazys Boruta išvyko aplankyti tėviškės, bet dėl lengvai nuspėjamos tėvų reakcijos nepasiėmė su savimi neoficialios žmonos, kuri liko Kaune. Grįžęs iš tėviškės, jis Oną rado sunkiai sergančią ir prisimena tuomet pasiryžęs „susirūpinti ir mūsų gyvenimu“¹⁹¹. Boruta grįžo prie mokytojavimo – rugpjūčio 1 d. įsidarbino praktikantu Telšių žydų gimnazijoje „Javne“¹⁹².

Į Telšius K. Boruta vyko ne tik siekdamas užsidirbti sau ir „bendram reikalui“, bet ir norėdamas pasitraukti iš saugumo, kurio bent du agentai (*Povilas* ir *Baltarus*) Kaune sekė maksimalistų veiklą, akiračio. Iš pradžių jis apsistojo „Žemaičio“ laikraščio redakcijos patalpose, bet paaiškėjus, kad redakcija yra „perversmininkų lizdas“, išsikėlė į miesto pakraštį, kur apsigyveno ir vėliau atvykusi Ona¹⁹³. Visgi neaišku, kokiū būdu „Žemaičio“ redakcija buvo susijusi su rengiamu perversmu. Borutos simpatizavo valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir „minimalistų“ eserų rengiamam sukilimui, bet prioritetą teikė „savoms užduotims“. Laiške Jonui Lukoševičiui jis prasarė vykęs Telšiuosna perversmo organizuoti¹⁹⁴. Nenoras saistytis su socialdemokratais bei valstiečiais ir liaudininkais atliepia dar vasario mėnesį jo paties suformuluotai linijai – palaikyti ryšį su sukilimą rengiančiomis kairiosiomis jėgomis, bet pirmenybę teikti anarchistų ir eserų interesams. Žinios apie rugsėjo 9-osios „Tauragės pučą“ Borutas pasiekė Šiauliuose, kur jie svečiavosi pas Onos tėvus, liberaliau žiūrėjusius į dukros „santuoką“. Dvi dienas jie laukė žinių iš beveik 100 kilometrų nutolusios Tauragės ir paaiškėjus, jog pučas žlugo, susiruošė į Telšius.

Rugsėjo 11 d. Šiaulių geležinkelio stotyje Kazys Boruta buvo suimtas kaip įtartinai atrodantis ir keletą savaičių praleido įtariamųjų prigrūstoje išankstinio sulaiškymo kameroje. „Slenka diena po dienos. Įkyrios, nuobodžios, vienodos. Kamerose drėgna ir šalta. Gaunu bjaurų bronchitą. Kosčiu ir rašau eilėraščius žemaičius paguosti. Ona vis dar budi palangėmis“, – po poros dešimtmečių prisiminė šias dienas Boruta¹⁹⁵. Taigi, ši antroji įkalinimo patirtis nė iš tolo nepriminė komfortiško bausmės atlikimo Kauno kalėjime prieš porą metų. Kazys Boruta jautriai reagavo į kalėjimo patogumus. Šiuo atveju šalčio bei ligos būsenos, ilgesys bei įtūžis išsiliejo aštrios tonacijos eilėraščiuose, iš kurių lapkričio mėnesį pasirodė rinkinys „Kryžių Lietuva“. Anot V. Kubiliaus, eilėraščių subjektas yra bernas, „besišvais-

¹⁹⁰ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 65.

¹⁹¹ Ten pat, p. 67.

¹⁹² Įsakymai. 1927 m. rugsėjo 12 d., Nr. 185 // *Švietimo darbas*, 1927, nr. 9, p. 967.

¹⁹³ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 68.

¹⁹⁴ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 7.

¹⁹⁵ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 72.

taš sugniaužtais kumščiais, ant visų persiutęs, rūsčiai išdidus ir nepalenkiamas. Jo psichikoje dominuoja besiblaškanti priešpriešos emocija, nepasiduodanti tvirtoms ideologinėms išvadoms, suvokianti save per vėtros, kryžkelių, staugiančio vilko įvaizdžių prizmę.¹⁹⁶ Maištą kelti pašaukto „berno“ poetinis įvaizdis primena paties autoriaus autoportretą. Trauminė patirtis ataidi netrukus po kalėjimo rašytame laiške J. Lukoševičiui: „mano galva reikia suprovokuoti Lietuvos žlugimas arba pradėti partizanų kovas“¹⁹⁷.

Po perversmo K. Boruta neišvengė represinio mechanizmo pasekmių – rugsėjo 14 d. jis prarado mokytojo darbą Telšiuose¹⁹⁸, o paleistas iš įkalinimo privalėjo apleisti Telšių apskritį¹⁹⁹. Į Kauną Borutos prisibijojo vykti dėl galimų represijų ir, neturėdami kur prisiglausti („asmeniško gyvenimo nei neišsivaizduojame“), pasirinko emigraciją į Latviją. Rygoje vos galą su galu sudurdama gyveno Onos sesers šeima, sutikusi priglausti pabėgėlius²⁰⁰. Šiame mieste tarp beveik 7 000 lietuvių tuo metu buvo prisiglaudę keliasdešimt kairiosios pakraipos politinių emigrantų. Iš maksimalistų grupės ten gyveno Marija Savinskaitė. „Lojuos su s[ocial] d[emokratais], organizuojam Jums į pagalbą šelpti Tauragės sukilėlius ir galvoju kaip nors įsteigti Latvijos eserų partiją“, – jau spalio 12 d. Kazys Boruta rašė Jonui Lukoševičiui²⁰¹. Nežinia apie kokią pagalbą Karaliaučiaus maksimalistams užsimenama, bet šioje vietoje knieti priminti Lietuvos banko Tauragės skyriaus apiplėšimo pučo metu epizodą. Maksimalistų sąjungos narys Feliksas Saltonas (slapyvardis *Felka*, g. 1895 m.), mėgdžiodamas XX a. amžiaus pradžios Rusijos eserų stilių, iš skyriaus pagrobė 200 tūkst. litų ir 3 tūkst. dolerių. Panašu, kad Saltonas buvo svarbus lietuvių eserų veikėjas per revoliuciją Rusijoje, vėliau kurį laiką ieškojo vietos tarp lietuvių komunistų pusėje²⁰², bet galiausiai apsisprendė eserų naudai ir prisišliejo prie maksimalistų atšakos. Per Tauragės įvykius jis gal net žaidė dvigubą žaidimą ir buvo susijęs su Lietuvos saugumu²⁰³. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog iš visų perversmininkų būtent maksimalistas apsiėmė apiplėšti

¹⁹⁶ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 65.

¹⁹⁷ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 8. Pažymėtina, jog kai kuriose citatose sakinių sintaksė ne visai atitinka šiuo metu vartojamas žodžių derinimo taisykles.

¹⁹⁸ Įsakymai. 1927 m. rugsėjo 28 d., Nr. 197 // *Švietimo darbas*, 1927, nr. 9, p. 996.

¹⁹⁹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 72.

²⁰⁰ Ten pat, p. 73–74.

²⁰¹ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 7.

²⁰² Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos Centro komiteto įgaliojimas F. Saltonui. 1918 09 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9763, l. 1; Vinco Kapsuko raštas nežinomam adresatui. 1920 04 20 // Ten pat, l. 2.

²⁰³ Anušauskas A., Sviderskytė G., *XX amžiaus slaptieji archyvai: dvylika istorijos detektyvų*, Vilnius, 2008, p. 169–171.

banką. Latvių pasieniečiai, sulaukę Saltoną, pas jį rado tik keletą litų²⁰⁴. Visgi dalis pagrobtų pinigų galėjo būti išdalyta ir pasiekė emigrantus. Dalis galėjo tekti maksimalistams. Jau spalio 7 d. saugumo agentas informavo, jog ką tik į Rygą atvykęs „Boruta jau gavęs pinigų iš pagrobtų Tauragės išdinėj literatūrai“²⁰⁵. Bent jau 1927 m. agentūriniai maksimalistų sekimo pranešimai yra netikslūs²⁰⁶, šią informaciją pokalbyje su literatūrologu Vytautu Kubiliumi 1972 m. patvirtino Jonas Lukoševičius²⁰⁷.

1927 m. spalio viduryje su Lenkijos valdžios užnugariu į socialdemokratų emigrantų lyderius prasimušęs Jeronimas Plečkaitis Rygoje pradėjo rengti lietuvių emigrantų antifašistinį kongresą. Socialdemokratams stengėsi, kad tai būtų tik jų kongresas, bet Lenkijos valdžia, manipuluodama Vilniaus lietuvių emigrantų grupėmis, išdavė visas į Latviją valstiečių liaudininkų atstovams. Kongresas įvyko lapkričio 5–6 dienomis, jame dalyvavo apie 45 socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų atstovai²⁰⁸. Atidarant kongresą buvo skaitomos sveikinimo telegramos, maksimalistų vardu pasisakė Kazys Boruta. Jis pareiškė, kad kongresas neatstovauja visų antifašistų ir dėl to į jį nepakviesti maksimalistai neturi su jo būsimais nutarimais nieko bendra. Be to, jis pabrėžė, jog kongresas sušauktas „pagal planą slaptos diplomatijos“. Aprimus triukšmui po šio pasisakymo, „Rūtos“ jaunimo draugijos vardu balsą gavo Bonaventūras Pauliukevičius. Jis vietoj sveikinimo pradėjo „plūsti“ organizatorius arba dalyvius. Kai jį mėginta nutraukti nuo pakylės, K. Boruta kumščiais puolė ginti Marijampolės laikų bendramokslį. Abu protestuotojus „sportsmenai“ išmetė iš salės, o paskui juos iš salės išėjo 14 tikriausiai stebėtojų teisėmis ten įleistų maksimalistų ir komunistų simpatikų²⁰⁹. Pauliukevičius tuo metu dar nebuvo komunistas, bet jau turėjo ketverių ar penkerių metų „šliejimosi“ prie kompartijos stažą²¹⁰ ir atstovaudamas „Rūtai“ pasinaudojo ja kaip priedanga sumaiščiai sukelti. Neaiškus yra K. Borutos vaidmuo šiame incidente – ar jis reagavo spontaniškai, ar tai buvo iš anksto su Pauliukevičiumi sutartas veiksmas. Po poros dienų jis rašė: „mums daugiau nieko ir nereikėjo. Reiškia, pasibaigė ši provokacija su didžiausiu

²⁰⁴ Sulaikyti Tauragės riaušinininkai // *Rygos balsas*, 1927 10 01, p. 4.

²⁰⁵ Agento „Povilas“ pranešimas. 1927 10 07 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 120.

²⁰⁶ 1927 m. social-revoliucionierių byla // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804.

²⁰⁷ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 88, išnaša nr. 126.

²⁰⁸ Plačiau žr.: Čepas R., *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 135–148.

²⁰⁹ Apie šį incidentą žr.: Ką davė emigrantų kongresas // *Liaudies balsas*, 1927 11 15, nr. 11, p. 3; Ištrauka iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 92–96; Dėl buvusių emigrantų kongreso // *Liaudies balsas*, 1927 12 15, nr. 12/13, p. 16.

²¹⁰ B. Pauliukevičiaus (Džugo) pareiškimas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

škandalu.²¹¹ Tai siejasi su antrąja prielaida. Lapkričio 6 d. kongresą, nesutikdami su J. Plečkaičio prolenkiška laikysena, apleido valstiečiai liaudininkai ir dalis socialdemokratų, baigėsi jis salėje likus 22 „plečkaitininkams“. Kazys Boruta tuoj po kongreso maksimalistų vardu parengė trumpą komunikatą, kuriame socialdemokratų vardą pakeičė kaip „avantiūristų gaują“²¹², parašė platesnį pranešimą, skirtą tarptautinei maksimalistų bendruomenei²¹³, ir skubino Karaliaučiaus draugus medžiagą apie kongresą versti į vokiečių kalbą²¹⁴.

Kazys Boruta Latvijoje išgyveno beveik metus. Po kongreso jo politinio aktyvumo pėdsakai šaltiniuose beveik išnyksta. Tiesa, 1928 m. sausio pradžioje jis maksimalistų vardu dalyvavo susitikime su komunistais, kuriame svarstyta galimybė kartu surengti protesto demonstraciją. Šį dalyvavimą galima aiškinti tuo, kad Latvijos komunistai galbūt neturėjo tokios aiškios pozicijos maksimalistų atžvilgiu kaip Lietuvos kompartijos vadovai. Jei taip, tai greitai ši požiūrį susiformavo: „per posėdį aš juos išvadinau kurvom ir t. t., viską baigėm“²¹⁵. Kad ir nėra šaltinių, tai nereiškia, jog vėliau Latvijoje K. Boruta pasitraukė nuo politinės veiklos. Jo laiške seseriai Magdalenai skamba tvirtos politinio užsiangažavimo deklaracijos: „su dabartinės padėties valdovais aš *niekad* nesusitaikysiu. <...> Aš viešai, kaip rašytojas, einu su jais į kovą. Kitaip, sesyt, negalima. Tai rašytojo pareiga. Ir nuo tos pareigos neatsisakysiu: kol fašizmas Lietuvoje bus, mano plunksna tarnaus jam nugriauti. Ne mano kaltė, kad aš šiuo momentu privalau būti ne tik menininkas, bet ir pilietis.“²¹⁶ Tame pat laiške prasitaria, kad Lietuvos saugumas mėgino jį užverbuoti: „jie man per Rygos atstovybę siūlė ne tik grįžti, bet ir pinigų, kaip dabar madoje. Pini-gais neįgalėdami, imasi visokių provokacijų.“

Kyla klausimas, kodėl K. Boruta saugumiečiams buvo toks svarbus, kad jie stengėsi susigrąžinti jį į priežiūros lauką. Atsakymas glūdi jo literatūrinės veiklos rezonanse. Boruta, dar gyvendamas Vienoje, 1927 m. pavasarį planavo naują literatūrinį sąjūdį: „mes – jaunieji rašytojai visokių krypčių – dabar vedam derybas steigti savo leidyklai ir organizuotai pradėti literatūros darbą“²¹⁷, – rašė jis seseriai. Šie planai įgavo apčiuopiamą pavidalą K. Borutai grįžus į Lietuvą. 1927 m.

²¹¹ Ištrauka iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²¹² [Boruta K.], Atviras pranešimas apie avantiūrinį Lietuvos „emigrantų“ suvažiavimą Rygoje 1927 m. 5 ir 6 d. lapkričio. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18–19.

²¹³ Lietuviškai skelbtas: [Boruta K.], Pražūtinga taktika. 1927 11 10 // *Revoliucionierius*, 1927, nr. 6, p. 3–5.

²¹⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 11 08. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²¹⁵ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1928 01 08. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 16.

²¹⁶ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 04 29 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 103–104.

²¹⁷ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1927 05 10 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 91.

liepos pabaigoje, tikriausiai savo suvalkietiškos giminės susitikę Antanas Venclova ir Kazys Boruta susitarė steigti „13-os Broliją“ – įdomią korporaciją. Gastroliausim visur po Lietuvą²¹⁸. Avangardistinės literatūros simpatikų konsolidacija įgavo ir kitokią išraišką – rugpjūčio viduryje abu bičiuliai įsteigė leidyklą „Žalia vėtra“ ir tuoj pat išleido K. Borutos poezijos rinkinėlį „Dainos apie svyruojančius gluosnius“. Netrukus pasirodė ir A. Venclovos eilėraščių rinkinys „Gatvės švinta“. Sumanytas sąjūdis turėjo vienyti visuomeniškai užsiangąžavusius avangardistus, o leidykla leisti jų kūrybą. Taip siekta diferencijuoti lietuviško avangardo pasaulėlį ir sukurti alternatyvą ideologinį angažuotumą atmetusiems keturvėjininkams.

Pirmose įsivaizduojamos „13 brolijos“ knygelėse nebuvo nieko kontroversiško, kas patrauktų valstybės interesų sergėtojų dėmesį. 1927 m. lapkričio mėnesį pasirodžiusi K. Borutos „Kryžių Lietuva“ turėjo atkreipti jų dėmesį. Jau vien viršelis bylojo apie viduje glūdinčią intrigą: šalia bažnyčios kartuvėse kabo žmogus, o kitas žmogus iš nevilties traukiasi tolyn. Skaitytojas gali rinktis, kuris iš jų yra nuoroda į Lietuvą, o kuris – į jos liaudį. Rinkinys išėjo Rygoje, „Džiugo“ leidykloje, taigi už cenzūros veikimo lauko. Ši leidykla veikė tik 1927 metais ir išleido dvi knygas – „Kryžių Lietuvą“ ir ištraukas iš G. Boccaccio „Dekamerono“. Pastarosios knygos pavadinimas turėjo prieraišą „vaizdeliai iš kunigų ir vienuolių gyvenimo“. Taigi ji išleista neturint tikslo propaguoti renesanso literatūrą. Nepavyko nustatyti leidėjo tapatybės. Jis neįvardijamas ir K. Borutos atsiminimuose, rašytuose kalėjime stalinmečiu. Juose neįvardijami žmonės, kuriems tai būtų galėję pabloginti jų padėtį.

„Kryžių Lietuvos“ tiražas buvo išparduotas per mėnesį ir sėkmės paskatinimas leidėjas buvo bepradėdą galvoti apie naują leidimą, kuris taip ir nepasirodė. Lietuvoje tarp kairuoliško jaunimo rinkinys sukėlė furorą. Antanas Venclova su juo supažindino Kauno jaunųjų literatų būrelį, veikusio po Lietuvos universiteto stogu ir besivadinusio „Humanitarų draugija“, narius. Rezultatas – „visa mūsų literatiška kompanija, kada aš jiems mūsų rately vienu atsikvėpimu perskaičiau visą rinkinį, kuo neverkė. Milžiniškas įspūdis. Aš visai nemanau kalbėti hiperbolėmis.“²¹⁹ Visgi niekas iš avangardo simpatikų stovyklos nesiryžo jo recenzuoti.

Tuo tarpu Lietuvos ir emigrantų spaudoje pasirodžiusios recenzijos turėjo atkreipti Tauragės pučo sudirgintų valstybės interesų sergėtojų dėmesį. Katalikiškame „Židinyje“ Juozas Grušas išskyrė du dominuojančius „santykiavimo su

²¹⁸ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 07 27 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 12.

²¹⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 12 22 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 17.

pasauliu“ elementus – raudonąją pagiežą ir tėvynės meilę. Pastaroji paverčia jį „nuoširdžiu poetu“, bet jis „savo poetinius gabumus parduoda dienos politikai ir vietoj poezijos rašo plakatus“²²⁰. Valdžios oficioze „Lietuva“ apie rinkinį pasisakė kritikas Viktoras Jocaitis, kuris taip pat akcentavo poeto „nuoširdumą gimtinės meilėj“. Visgi galutinis verdiktas buvo – „didelis piktžodžiavimas [prieš Tėvynę] ir gryno bolševizmo skleidimas“²²¹. J. Grušas buvo tikslesnis tik įvardydamas ideologiją: „Boruta žiūri į poeziją ne kaip į meno šaką, <...> bet kaip į priemonę skleisti socializmui“. Rygoje rinkinys susilaukė „plečkaitininko“ Prano Ancevičiaus, Vilniuje redagavusio socialdemokratų emigrantų laikraštį „Pirmyn“, entuziastiško pritarimo. Dar prieš pasirodant rinkiniui, 1927 m. lapkričio mėnesį K. Boruta davė keletą eilėraščių pirmiesiems „Pirmyn“ numeriams ir P. Ancevičius juos paskelbė kartu su savo komentarais²²². Po rinkinio pasirodymo jis parašė plačią recenziją, kurią reziūmavo taip: „toks reiškinytis stiprina revoliucinės liaudies moraliją, o kartu ir fizinę jėgą, kuri, nėra dvejoniu, anksčiau ar vėliau nukabins darbo Lietuvą nuo kryžiaus“²²³.

Į šį rinkinį tuoj pat atkreipė dėmesį komunistų kritikai, kurie akylai stebėjo literatūros lauką ir „įvertindavo“ bet kokį kairiosios orientacijos rašytojų krustelėjimą. K. Boruta tada pirmą kartą papuolė į kitados Marijampolėje šmėkštelėjusio, o tuomet Maskvoje gyvenančio literatūrologijos aspiranto Broniaus Pranskaus-Žalionio akiratį. Borutos rinkinys gavo trigubą neigiamą atestaciją – jame nėra „aiškių kovo idėjų išreiškimo“, jis persunktas „individualistinio verkšlenimo“ ir „mistikos“. Galutinis verdiktas – „Kryžių Lietuva“ nėra toji poezija, kuri iš tiesų tarnautų plačiam revoliucionizavimui Lietuvos darbo masių“²²⁴. Toks įvertinimas tikriausiai siejosi su 1927 m. kompartijos vadovybėje įsitvirtinusių požiūriu į maksimalistus, kaip į „avantiūristų gaują“, todėl jokio flirto su šios sąjungos veikėjais partinėje spaudoje negalėjo būti. Be to, šioje recenzijoje ataidėjo 1927 m. rugsėjį vykusios LKP CK IV konferencijos nutarimo, kad tik tie yra tikri revoliucionieriai, kurie leidžiasi kompartijos vadovaujami²²⁵, aidai: „šiandien tikrai revoliucinį darbą gali dirbti tik tai tas smulkiai buržuazinis poetas, kuris stoja į

²²⁰ Grušas J., Kazys Boruta, *Kryžių Lietuva // Židinys*, 1928, nr. 1, p. 76–77.

²²¹ [Jocaitis V.], Paklydęs poetą (Kaz. Boruta) / V. // *Lietuva*, 1928 01 05, p. 5.

²²² [Ancevičius P.], Kalėjime rauda mano tėvynė / F. Rogūza // *Pirmyn* (Vilnius), 1927 11 05, p. 2–4; 11 20, p. 4–5.

²²³ [Ancevičius P.], *Kryžių Lietuva* / F. Rogūza // *Pirmyn* (Vilnius), 1928, nr. 3, p. 5.

²²⁴ [Prankus B.], „Kryžių Lietuva“ Kazio Borutos / V. Žalionis // *Priešfašistinė vienybė* (Tilžė), 1928, nr. 1/2, p. 16.

²²⁵ Rezoliucijos „Einamasis momentas ir mūsų uždaviniai“ rankraštis [1927 09] // LKP IV konferencijos nutarimų projektai // LYA, f. 77, ap. 10, b. 6, l. 215.

bendrą frontą su kovojančiu proletariatu, kas *prisiima* [kursyvas mano – K. R.] jo vadovavimą²²⁶.

Spaudoje pasirodžius skandalingo rinkinio įvertinimams K. Boruta puoselėjo naujus planus. Už „Kryžių Lietuva“ jis gavo 100 latų honorarą, kurio dalį 1928 m. sausį paskyrė steigti savo leidyklą. Beje, su honoraru leidėjas įteikė Kaziiui Borutai brauningą. Visa „Audros“ leidykla buvo du žmonės – Kazys ir Ona²²⁷. Planuota leisti avangardistinę ir propagandinę maksimalistų literatūrą²²⁸. Visgi maksimalistai finansiškai bent jau iš pradžių neparėmė *savos* leidyklos idėjos, kas kėlė aštrią Kazio Borutos reakciją: „su mano leidykla kol sėbrai pro pirštus žiūri, kol kas šūdas. Jei taip ir toliau bus, aš viską metęs einu kur nors po velniais.“²²⁹ Tuo metu jis gyresis pradėjęs dirbti penkių žurnalų redakcijose²³⁰, ir iš Onos sesers būsto Borutos išsikėlė į nuomojamą kambarį. Tiesa, be šios užuominos daugiau apie Kazio Borutos darbą Rygos žiniasklaidoje nėra duomenų. 1928 m. vasarį pas juos keturias dienas viešėjęs A. Venclova konstatavo: „Kazys gyvena daug geriau negu aš maniau.“²³¹ Tuo tarpu Borutos atsiminimuose apie šiuos mėnesius į pirmą planą iškyla skurdas – leidykla steigta be lėšų, o nuomojamo kambario greitai reikėjo atsisakyti dėl pinigų stygiaus²³².

1928 m. sausio pradžioje K. Boruta rengė almanachą „Audra“. Idėja leisti almanachą buvo kilusi dar lapkričio mėnesį. Tuomet jis turėjo vadintis „Kruvinoji kumštis“ ir pasirodyti „Džiugo“ leidykloje²³³. Įtūžį, koduojamą neskoningame pavadinime, tikriausiai apramdė „Kryžių Lietuva“ ir Kazys Boruta pasirinko literatūriškesnį „Audros“ pavadinimą. Literatūrinę almanacho, pasirodžiusio vasario mėnesį, dalį užpildė gimnazijos laikų bičiuliai – K. Boruta, A. Venclova ir J. Montvila. Programiniame straipsnyje K. Boruta be išlygų pasisakė už konstruktyvizmo poetiką, kurią buvo atradęs studijuodamas Kaune. Dar 1926 m. pavasarį jis pasisakė už tokią prozą, kuri turi būti „*čystas vanduo*“ be jokių prismokų, tokiai prozai gali būt pavyzdžiu geometrijos vadovėlis“, o ne „lyriškas šūdas“, kuriuo užversta lietuviška rinka²³⁴. Konstruktyvizmą, kaip tikrąją „revoliucinę“ meno platformą,

²²⁶ [Prankus B.], „Kryžių Lietuva“ Kazio Borutos, p. 17.

²²⁷ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 74.

²²⁸ Ištrauka iš K. Borutos [Klaros] laiško nežinomam adresatui. 1928 02 10. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²²⁹ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1928 01 26. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 23.

²³⁰ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 01 18 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 101–102.

²³¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 02 25. Kaunas // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 21.

²³² Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 74–75.

²³³ [Skelbimas] // *Liaudies balsas*, 1928, nr. 10, p. 16.

²³⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 81.

1923–1930 m. propagavo Maskvoje veikęs Literatūrinis konstruktyvistų centras. Jo šalininkai dėl griežtos ir skaidrios kūrinio konstrukcijos atmetė lyrines tradicijas ir menininkus kvietė „konstruoti“ aplinką, t. y. daryti įtaką gyvenimo procesams. Tikėta, jog panašiai, kaip negyvoji materija pasiduoda technikos poveikiui, sąmonę taip pat gali paveikti griežtai struktūruotas žodis. K. Borutai konstruktyvizmo tradicijoje buvo ypač svarbus *aktyvizmo* principas – „mūsų dienų menininkas privalo būti revoliucionierius, agitatorius ir kitoks visuomeniško gyvenimo dalyvis“²³⁵. Tik tada jis tampa „asmenybe“. Tokia mintijimo seka vedė prie išvados, kad „Lietuvių rašytojai ir kiti kultūros darbininkai niekadados nebuvo asmenybėmis <... ir yra> žmogiškosios menkystos išsigimėliai.“²³⁶ Šioje diagnozėje tikriausiai atsižvelgta į „keturvėjininkus“. Su tikrąjį kelią atradusiojo uolumu Boruta skatino „propaganduoti tarp literatūros brolių“²³⁷ konstruktyvizmą. Asmenybe tapusiam rašytojui turėjo būti nesvarbi „kultūros pigmėjų“ nuomonė. Maskvos konstruktyvistai kūrė *homo sovieticus* ne pagal kompartijos direktyvas ir išsiskirstė, kai šios direktyvos pasirodė. Visgi viešajame diskurse jie privalėjo neperžengti nerašytų normų. Boruta bylojo laisvės sąlygomis ir jam nereikėjo paisyti savicenzūros. Jis į vieną lentyną sustatė „tautiškojo meno šalininkus“ ir „meno čekistus“ (t. y. komunistinius kritikus), kurie „duoda atatinkamas menui pareigas, kurios juo mažiausia su menu, žmogiška kūryba, bendro teturi. Tos pareigos tokios, kokių reikalauja jų smulkučiai interesai.“²³⁸

„Audra“ netapo literatūriniu įvykiu. Ji nesusilaukė nei literatūrinio pasaulio šulų recenzijų, nei demaskavimų. Almanachą Lietuvoje gegužės mėnesį paminėjo tik socialistinio jaunimo žurnalo „Žaizdras“ redaktorius Alfonsas Jakubėnas²³⁹. Beje, ši recenzija pasirodė, kai almanachas buvo įtrauktas į draudžiamos literatūros sąrašą²⁴⁰. Kartu su „Audros“ almanachu Boruta savo leidykloje išsileido pirmąjį ekspresionistiniu stiliumi parašytą „plakatiškąjį romaną“, kurį tiksliau būtų vadinti satyrine apysaka. Jo pavadinimas „Namas nr. 13“ buvo aliuzija į konkretų namą Kaune, Miškų g. 13. Ten buvo įsikūrusi kriminalinės policijos, tuo metu vykdytųjų ir politinę priežiūrą, valdybos būstinė. Autorius nesistengė valdžios kri-

²³⁵ [Boruta K.], Paveju, bet ir prieš vėją / K. Lino // *Audra. Literatūros ir visuomenės gyvenimo pirmoji knyga*, 1928, p. 48.

²³⁶ Ten pat.

²³⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 93.

²³⁸ [Boruta K.], Paveju, bet ir prieš vėją, p. 45.

²³⁹ [Jakubėnas A.], Mūsų spaudos dirvonoose / A. Jk // *Žaizdras*, 1928, nr. 2, p. 7–8.

²⁴⁰ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 20.

tikos įvynioti į subtilias literatūrinės aliuzijas²⁴¹ ir tikriausiai sąmoningai siekė, jog knyga atsidurtų Vidaus reikalų ministerijos *index librorum prohibitorum*. Balandžio pabaigoje Lietuvos spaudoje pasirodė trumpos žinutės apie išleistą knygą ir 5 000 litų baudmę už jos skaitymą ar platinimą²⁴². Vėlgi vienintelė recenzija uždraustai knygai publikuota „Žaizdre“²⁴³.

Šio staiga susikaupusio simbolinio kapitalo pakako tam, kad kažkas Lietuvos saugumo tarnybos viduje nuspręstų įdėmiau išsižiūrėti į ryškiai pasireiškusio rašytojo profilį ir 1928 m. balandį pamėgintų užmegzti su juo ryšį. Saugumo intervencijos nebuvo naujiena Rygos emigrantų pasaulyje. Pvz., tuo metu komunistinėje spaudoje šmėkstelėjo žinutė, kad Rygoje sukinėjasi 1919 m. komunistus išdavęs rašytojas ir agentas Kazys Kiela²⁴⁴, o įtarumo persunkta emigrantų bendruomenė buvo linkusi greitai tokiomis žiniomis patikėti. 1928 m. rudenį literatūrinių ambicijų turintis ir komunistų bei socialdemokratų spaudoje vienu metu mėginęs bendradarbiauti mokytojas Petras Čiučelis pats viešai prisipažino veikęs Rygoje kaip saugumo agentas²⁴⁵. Borutomis įgriso „margas, įkyrus, emigrantiškas laikas, pilnas intrigų, sąmokslų ir nerimo be išeities“²⁴⁶, ir balandžio mėnesį jie išsikėlė iš Rygos, išsinuomojo namelį su 2 ha žemės žvejų kaimelyje ant Kišezers ežero kranto²⁴⁷. Ši vietovė buvo keli kilometrai nuo Rygos ir Kazys Boruta kartais garlaiviu ten nuplaukdavo tvarkyti merdinčios leidyklos reikalų. Leidybinė veikla Borutas tuo metu buvo įstūmusi į 2 000 litų skolą²⁴⁸.

Išleisti „Audros“ almanachą buvo „rygietiškas“ jaunųjų avangardistų projektas. Balandį Boruta jau rašė naują programinį straipsnį ir apgailestavo, kad prie antrojo numerio Venclova nenorėjo prisidėti²⁴⁹. Jį galbūt atstūmė idėja spausdintis uždraustame Lietuvoje leidinyje. Antanas Venclova buvo aktyvus miesčioniškos visuomenės „gašdintojas“, bet brangino darbą Žemės ūkio ministerijoje ir vengė papulti į valdžios struktūrų nemalonę. Lietuvoje tuo metu jis stengėsi jaunųjų rašytojų aktyvumą nukreipti organizuotų veiksmų link. K. Borutai patekus į valdžios nemalonę „13 brolija“ neišplėtojo veiklos, nors ją aptarnauti turėjusi leidykla

²⁴¹ Pastaruoju metu jos socialiniai motyvai plačiau analizuoti: Andrijauskaitė U. M., *Radikali kairė emigracijoje po 1923-12-17 perversmo*, p. 16–18.

²⁴² Uždraudė „namą Nr. 13“ // *Mūsų Vilniaus žinios*, 1928 04 24, p. 3; Uždrausta platinti ir pardavinėti Lietuvoj Kazio Borutos „Namas“ // *Socialdemokratas*, 1928 04 26, p. 4.

²⁴³ Namas Nr. 13 / A. Val. // *Žaizdras*, 1928, nr. 3, p. 7–8.

²⁴⁴ Saugokitės judošių // *Priešfašistinė vienybė*, 1928, nr. 1/2, p. 30.

²⁴⁵ Atsakymas p. Čiučeliui / Redakcija // *Pirmyn*, 1928 11 01, nr. 20, p. 10.

²⁴⁶ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 74.

²⁴⁷ Ten pat, p. 76; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 04 29 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 106.

²⁴⁸ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 04 29 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 104.

²⁴⁹ Ten pat, p.104–105.

„Žalia vėtra“ 1928 m. išleido Leono Skabeikos eilėraščių rinkinį „Po Juodo angelo sparnais“. Antanas Venclova nesitenkino Humanitarų draugijos, rinkdavusios kas antrą šeštadienį, veikla. 1927 m. gruodį jis broliui rašė: „įkūrėm naują literatišką grupę „Bohema“. Po Kalėdų Marijampolėj tuoj ruošiam literat. vakarą. Vešimės ir artistų, kad prisiviliotume publikos daugiau.“²⁵⁰ Draugui Vincui Žilioniui jis prasarė apie šios grupės platformą: „manom sudaryt naują draugiją, kuri dainuos tikrumą – realistišką ar vulgarišką, nesvarbu.“²⁵¹ Humanitarų draugija nerengė kūrybos vakarų už universiteto sienų, o avangardistams rūpėjo savo idėjas skleisti provincijoje ir lankstesnė veikla. „Bohema“ veiklos neišplėtojo, bet spėtina, kad jos nariai 1928 m. vasario mėnesį suplanavo leisti almanachą „Žalia vėtra“. Gali būti, jog tai buvo nuspręsta vasario 17–21 d., t. y. tuomet, kai A. Venclova svečiavosi pas K. Borutą²⁵². Tikriausiai planuota jį spausdinti dar neuždarytoje leidykloje tuo pačiu pavadinimu. Tai turėjo būti „kaunietiškas“ projektas ir kartu su „rygietišku“ turėjęs sukresti literatūrinį pasaulį. Iš skelbimų sužinome sumanymo dalyvius – Kazys Boruta, Antanas Venclova, Leonas Skabeika, Jonas Šimkus (1906–1965 m.), Kostas Korsakas (1909–1986 m.), Vincas Ramonas (1905–1985 m.) ir grafikas Jonas Juozas Burba (1907–1952 m.)²⁵³. Grupelės norą turėti savo leidinį galėjo didinti tai, kad Humanitarų draugija kovo 4 d. pradėjo leisti savo dvisavaitį laikraštį „Studentas“. Visgi balandį sumanymas jau šlubavo – „ne visai sutariam dėl ideologijos ir kitų galų ir rengiamės šitą reikalą mesti“²⁵⁴. Almanacho pasirodymas be K. Borutos buvo neįsivaizduojamas, o išvardyti iniciatoriai nenorėjo pritarti jo misionieriškoms vizijoms. Be to, tuo laiku jis pateko Vidaus reikalų ministerijos nemalonėn, o negavus jos palaiminimo naujas periodinis leidinys negalėjo pasirodyti. Sumanymo finalas paaiškėjo gegužės viduryje: „dėl priežasčių, pareinančių ne nuo redakcijos“, jis tuo tarpu negalės išeiti. Svarbiausia, kad įmaišyta Kazio pavardė“, – reziūmavo A. Venclova²⁵⁵. Šį nepavykusį projektą galima traktuoti kaip vieną Borutos ir Venclovos tandemo pastangų sukurti visuomeniškai angažuotą avangardistų tribūną etapų.

1928 m. liepos mėnesį Kazys Boruta išleido paskutinę savo leidyklos knygą – apsakymų rinkinį „Drumstas arimų vėjas“, kurį dedikavo „Mylimajai iš didžio-

²⁵⁰ A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1927 [12] // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 25.

²⁵¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 12 22 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 17.

²⁵² A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1928 02 16 // LLTI, f. 1, b. 1784, l. 1.

²⁵³ Meno literatūros ir kritikos žurnalas „Žalia Vėtra“ // *Naujas žodis*, 1928 02, nr. 4, p.17; *Naujas almanachas // Moksleivių varpai*, 1928 04, nr. 6, p. 14; *Netrukus pasirodys... // Kultūra*, 1928, nr. 4, p. 193.

²⁵⁴ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 20.

²⁵⁵ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 05 20 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 21.

sios raidės²⁵⁶ Michalinai Navikaitei. Ji buvo Kaune areštuota kovo 13 d. ir kariuomenės teismas už priklausymą maksimalistų sąjungai bei agitacinę veiklą birželio 22 d. nuteisė ją 8 metų sunkiųjų darbų kalėjimo²⁵⁷. Vasarą pas Borutas svečiavosi maksimalistų ideologas Vladas Karosa, bet šis laikas nebuvo skirtas politikavimui: „kartais ligi pusiaunaktų užsikalbėdavome. <...> Vengėme politinių-visuomeninių temų. Tarsi užsimiršti norėdami.“²⁵⁸ Literatūriniai projektai numirė, šaltis vertė apieisti perpučiamą žvejų trobelę ir, pritrūkę pinigų gyventi savarankiškai, rugsėjo mėnesį Borutas vėl persikėlė pas Onos seserį. Panašu, kad tuo metu Kazys paniro į depresyvų laikotarpį ir veržėsi į Berlyną tęsti studijas. Onai teko nuryti kartėlį dėl iš praeities išnirusio Michalinos šešėlio, bet ji, kaip galėjo, stengėsi padėti Kaziui išvykti. „Kazys nori ir jam reikia išvažiuoti iš Rygos, o čia nors trūk niekas neišeina“, – rašė ji Jonui Lukoševičiui²⁵⁹. Pinigų kelio nei atsiuntė Kazio tėvai ir jam galiausiai sunkiai pavyko gauti vizą į Austriją²⁶⁰. „Audros“ leidyklos reikalus jis paliko tvarkyti M. Savinskaitei (iš jos maksimalistų Užsienio sekretoriatas dar 1931 m. sausį prašė ataskaitos apie šią leidyklą²⁶¹) ir spalio 13 d. apėjo Rygą²⁶².

VII. BERNAS IR SKITAI

1927–1928 m. Kazio Borutos poezijoje dominavo „lietuviško berno“ motyvas. Jo ištakos literatūrologų darbuose nėra specialiai aptartos. Eseriško pėdsako K. Borutos mintijime paieškos paskatino pamėginti į šį lauką įtraukti ir „berno“ motyvo genezę. Borutiško „lietuviško berno“ sampratą galėjo veikti Lavrovo, Michailovskio ar Bakunino idėjos, kad menkai urbanizuotų ir industrializuotų visuomenių kaime glūdi visos visuomenės raidos potencialios. Kaip ir eschatologinė viltis, jog žmogiškumo pilnatvės tarpas turi vykti dekapitalizuotose kaimiško pobūdžio komunose. K. Boruta niekad neatskleidė šios poetinės ir socialinės koncepcijos ištakų, o poetinių įvaizdžių ištakas aiškinti tariamai išskaitytomis teorijomis

²⁵⁶ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 09 05 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 110.

²⁵⁷ M. Navikaitės ir V. Mikolaitytės kariuomenės teismo byla. 1928 m. // LCVA, f. 507, ap. 3, b. 76.

²⁵⁸ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 77.

²⁵⁹ Ištrauka iš O. Borutienės laiško J. Lukoševičiui. 1928 10 03. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²⁶⁰ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 77.

²⁶¹ Revoliucionierių maksimalistų Užsienio sekretoriato nutarimai. 1931 01 01–05. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 13.

²⁶² Ištrauka iš O. Borutienės laiško J. Lukoševičiui. 1928 10 12. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

yra labai rizikinga. Visgi toks, kad ir rizikingas spėjimas, yra galimas. „Berno“ vaizdinys buvo įaugęs į Borutos sąmonę, jam tik atsikėlus į Kauną: „K. Boruta idealizavo sveiką, darbštą, stiprą, maištingą, nuoširdų lietuvišką berną, kovojantį už teisingesnę visuomeninę santvarką“, – apie šį laikotarpį prisiminė kartu su juo gyvenęs Matas Krygeris²⁶³. Paties Borutos tekstai liudija „berno“ vaizdinio dominavimą 1926 metais. Balandį A. Venclovai jis rašė apie „berniško“ manifesto būtinybę ir svajojo apie „ne tiek dorų, kiek drąsių bernų kompaniją“ (Boruta, Venclova, Tysliava), kuri važinėtų po Lietuvą su skandalingomis gastrolėmis²⁶⁴. Rūgįjūtį jis skelbė, jog „mūsiška literatūra reikia paversti kaimo bernų, piemenų literatūra“²⁶⁵.

Vytautas Kubilius pažymėjo, kad 1927 m. rūgįjūtį išėjusiame antrajame K. Borutos eilėraščių rinkinyje „Dainos apie svyruojančius gluosnius“, kur sudėta 10 eilėraščių, „bernas išeina į sceną 11 kartų. Tai jau kardinalinis vaizdas, o ne atsitiktinė metafora“²⁶⁶. 1927 m. lapkritį išleistame revoliucingiausiame Borutos eilėraščių rinkinyje „Kryžių Lietuva“ bernas yra maištininkas, jis patekęs į konkrečią revoliucinę situaciją, kur privalo veikti su naikinančia energija. Jis yra sveikoji tautos energija, nepaliesta miesčioniško išglebimo ir dėl savo gaivališko gyvybingumo gebanti sukurti naują tikrovę. Lietuva žvelgia pro kalėjimo langą ir kabo ant kryžiaus. Normalybės būsena gali būti atkurta tik per maištą / revoliuciją²⁶⁷.

Ramesnis borutiškas „bernas“ pasirodė „trečiafrontininkų“ manifeste, paskelbtame 1930 m. sausį pirmame „Trečio fronto“ numeryje. Jis „eina apsimovęs savo darbo klumpėm užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės. <...> Tokių bernų tūkstančiai šiandie rausia dirvonus ir miestuose dėlioja plytą prie plytos – jie stato naująją Lietuvą, jie užguiti gyvena ir jaučia, jie pilni ilgesio sukurti gyvą ir žmonišką gyvenimą. Ir mes – esam jie!“²⁶⁸ Jis stoja prieš buržuazinę miesčionišką visuomenę („eina užkariauti“), bet ir geba kurti („rausia, dėlioja, stato“), o ne tik griauti. „Griovimo pareigas paliekam tiem, kurių tai iki šiol buvo specialybė“, – manifestas adresuojamas radikaliems revoliucionieriams arba tautininkų valdžiai²⁶⁹. „Manifesto korektūrinė nuotrauka buvo pasiųsta Kaziui į Vieną ir iš jo gautas

²⁶³ Krygeris M., [Atsiminimai] // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 41

²⁶⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 79–81.

²⁶⁵ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 08 06 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 85–86.

²⁶⁶ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 49.

²⁶⁷ Ten pat, p. 65.

²⁶⁸ [Raila B.], Mes pasiryžom // *Trečias frontas*, 1930, nr. 1, p. 2.

²⁶⁹ Ten pat.

pritarimas“, – prisiminė A. Venclova²⁷⁰. Pažymėtina, jog K. Boruta tada jau skeptiškai žiūrėjo į keletą metų puoselėtą idealą ir susirašinėdamas siūlė apie save „Trečio fronto“ pirmame numeryje parašyti, kad bernišką ideologiją laikąs atgyventa²⁷¹. Manifestą surašęs Bronys Raila taip pat buvo nepatenkintas per didelę „borutiškos ideologijos“ doze, bet nusileido daugumos norui²⁷².

Trečiafrontininkai manifeste patys pasiskelbė „bernais“. Kostas Korsakas, kuris, kaip marksistas, visada buvo skeptiškas Borutos idėjų atžvilgiu, antrame „Trečio fronto“ numeryje apsiėmė plačiau paaiškinti pačią sąvoką²⁷³. Skaitytojams paaiškėjo, jog metaforinis „bernas“ susideda iš kaimo bernų, darbininkų ir kasdienybės smulkybe nepatenkintų inteligentų. Panašu, kad visi darbininkai tilpo į „berno“ sąvoką, o iš valstietijos ir inteligentijos ši garbė atiteko ne visiems. Trečiafrontininkai savo kūrybą adresavo visiems trims „bernų“ pogrupiams. Jie sudarė žurnalo socialinę bazę. Rašytojų ir skaitytojų susišnekėjimą turėjo garantuoti tai, kad patys trečiafrontininkai buvo kilę iš „berniškų“ aplinkų ir dabar priklausė inteligentiškųjų „bernų“ pogrupiui. Iš esmės „bernai“ buvo matomi kaip tapatūs pažangiajai visuomenei. Aktyvizmas esąs išskirtinis „berniškumo“ bruožas. Tiek rašytojai, tiek adresatai šį bruožą turi. Trečiafrontininkai „bernai“ literatūrinėmis priemonėmis imasi palaikyti ir išreikšti likusių „bernų“ visuomeninį aktyvumą. Pažangumas arba progresyvumas, imanentiškas „bernų“ grupei, pats savaime tarsi įpareigoja pažangias idėjas išreikšti moderniomis meninėmis priemonėmis. Korsako žodžiuose nuskamba (kur žiūrėjo cenzorius!) gana aiški užuomina apie galutinį tikslą, kurio siekia visi „bernai“: „čia nėra reikalo kiek plačiau aiškinti ir detalizuoti šį tikslą; jis ir taip visiems gerai žinomas. Pridurtina nebent tik tai, kad mes į tą tikslą žiūrim ne per siaurai politinę, bet per plačiai visuomeninę ir kultūrinę prizmę.“²⁷⁴

Trečiame „Trečio fronto“ numeryje Korsakas toliau išplėtojo „berniškumo“ sampratą, tik šį kartą analizuodamas Borutos, Venclovos, Railos ir Šimkaus tekstus²⁷⁵. Tarp kita ko, čia prabėgomis nusakomos psichologinės prielaidos, kodėl ir kaip darbinikiški ir inteligentiški „bernų“ pogrupiai išlaiko iš sodžiaus išsineštą „berniškumą“. Tik tie yra „bernai“, kuriems miestas nespėjo išstumti iš jų sąmonės laukinių (barbariškų) klodų. Dėl to jie „įneša natūralumą, sveiką laukų jėgą, papras-

²⁷⁰ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 190.

²⁷¹ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 139.

²⁷² B. Railos laiškas K. Borutai. 1932 12 30 // LNB RS, f. 10, b. 46, l. 1.

²⁷³ [Korsakas K.], Aktyvizmo pagrindus tiesiant / J. Radžvilas // *Trečias frontas*, 1930, nr. 2, p. 20–22.

²⁷⁴ Ten pat, p. 21.

²⁷⁵ [Korsakas K.], Bernas literatūroj / Jonas Radžvilas // *Trečias frontas*, 1930, nr. 3, p. 33–39.

tumą, miesčioniškų gyvenimo manierių neapykantą²⁷⁶. Neapykanta pasireiškianti ciniškumu, nepraustaburniškumu, mėšlinomis klumpėmis ir „neprosytomis“ kel-nėmis miesčioniškuose salonuose. Tai maistas, bet ne revoliucinė veikla. „Bernams“ būdinga individualistinė, o ne drausminga revoliucinė veikla. Korsakas, analizuodamas trečiafrontininkų poeziją, atranda pozityvią „berniškumo“ programą – industrializuotą Lietuvą. Svarbu tai, kad šios „programos“ fragmentai išnyra tik Railos ir Šimkaus, bet ne Borutos, eilėraščiuose²⁷⁷. Borutos „bernas“ neapsikenčia (kaip ir pats rašytojas Vienoje ar Berlyne) industrializuotame mieste ir jo ateities idealai skleidžiasi kaimo ir gamtos erdvėje.

Ši K. Korsako analizė negalėjo per daug nutolti nuo K. Borutos įsivaizdavimo, nes kitaip jis nebūtų išvengęs protesto. Borutai nepatiko tik „berno“ lyginimas su M. Gorkio „basiaku“²⁷⁸. Tokia sąvokos išsklotinė padeda susieti „berno“ ir „skito“ sampratas. 1926 m. rudenį, recenzuodamas K. Binkio „Šimtą pavasarių“, Boruta keturvėjininkų korifėjų išvadino „bernu“, bet tuoj pat sutapatino jį su „skitu“: „lietuviškam skitui berno klumpės būtinės“. Taip pat paaiškino, kas tas „skitas“: „skifas – revoliucionierius. Jis suardo mieguistą, ramų etiškų miesčionių gyvenimą ir nelėkdamas galvos prieš kultūros kolonas ima jas perstatinėti, kad jos neblizgėtų tolių šalčiu, bet būtų gyvenimas“. Pasitelkus K. Korsako analizę, šią charakteristiką lengva priskirti lietuviškajam „berniui“. Galiausiai, norėdamas klasifikuoti Binkį, recenzentas nurodė tris įmanomas rašytojų kategorijas: „literatūroj yra miesčionys, elinai ir skifai“²⁷⁹. Asmeniniame manifeste 1927 m. rudenį K. Boruta paskelbė: „manau būti skitu, „liter[atu] klumpėse“, spiauti miesčioniui į snukį ir patiekti liter[atūrinę] revoliucinę literatūros ideologiją“²⁸⁰. Tai viskas, ką pavyko aptikti apie borutišką „skito“ sampratą. „Skitiškumo“ mitologemos, įvairiomis formomis atsi-skleidusios rusų literatūroje nuo XIX a. pradžios iki XX a. trečiojo dešimtmečio, reikšmė K. Borutos kūryboje iki šiol nebuvo plačiau atskleista. Šiame tyrime „skitiškumas“ dar svarbus tuo, kad yra susijęs su eserų veikla, taigi turi ne vien estetinį, bet ir ideologinį matmenį.

Siaurąja prasme „Skitais“ („Скифы“) vadinama literatūrinė bendrija, 1917 m. Rusijoje išleidusi porą almanacho „Skitai“ numerių – vieną rugpjūčio, kitą gruodžio mėnesį. Šią bendriją įkūrė literatūrologas, visuomenininkas ir rašytojas Razumnikas Ivanovas (pasirašinėjo Ivanovas-Razumnikas), išgarsėjęs savo „Rusų

²⁷⁶ Ten pat, p. 35.

²⁷⁷ Ten pat, p. 36.

²⁷⁸ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 10 23 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 187.

²⁷⁹ [Boruta K.], Kazio Binkio Šimtas pavasarių / K. Lino // *Aušrinė*, 1926, nr. 9, p. 10; perspausdinta: Boruta K., *Skambėkit, vėtroje, beržai*, p. 177–179.

²⁸⁰ Boruta K., [Laiškas] // *Naujas žodis*, 1927, nr. 16, p. 9.

visuomeninės minties istorija“, pirmą kartą išleista 1906 m. ir įtraukta į mokyklinės programas. Jo pavardė dažnai minima Kazio Borutos tekstuose. Ivanovas-Razumnikas 1912–1914 m. tvarkė rusų eserų leidinio „Завет“ literatūrinį skyrių. Pirmojo pasaulinio karo metais jo iniciatyva susibūrė bendraminčių ratelis, kuriam priklausė (jei paminėti tik žinomesnius) Aleksandras Blokas, Andrejus Belas, Olga Forš, Sergejus Jeseninas. Rateliui buvo artimi, bet jam nepriklausė filosofas Levas Šestovas ir teatro režisierius Vsevolodas Mejerholdas²⁸¹. Iš šios kompanijos K. Borutai buvo ypač artimi Aleksandras Blokas ir Sergejus Jeseninas. Jo mylimoji Mikasė Navikaitė apie 1924 m. prisiminė: Kazys „ypatingai žavėjosi Aleksandru Bloku. <...> Jis mokėjo atmintinai ištis jo poemas, daugybę eilėraščių. Bloko poema „Dvylika“ Kazį buvo tiesiog apkerėjusi.“²⁸² A. Bloko eilėraštis „Skitai“ trečiajame „Skitų“ almanacho numeryje, kuris nepasirodė dėl bolševikų represijų prieš eserus, turėjo tapti poetiniu visos bendrijos manifestu. Jis buvo išleistas kartu su Kazio Borutos mėgstama poema „Dvylika“ 1918 metais atskiru leidiniu. S. Jesenino lyrikos intonacijos neatsitiktinai persmelkė Borutos poeziją – iš rusų poeto kūrybinio palikimo K. Boruta išvertė aštuonis kūrinius, tarp jų poemą „Juodasis žmogus“²⁸³.

Ivanovas-Razumnikas savo knygoje teigė du pagrindinius „rusiško socializmo“ principus – individualizmą ir antimiesčioniškumą. Jis teigė „asmenybę“ esant viršklasiniu idealu, o marksizmą laikė mokymu, kuris varžo asmenybės laisvę, nes sukausto ją deterministinių istorijos dėsnų nelaisvėje. Antimiesčioniškumas jam buvo tikrojo inteligento požymis ir pašaukimas²⁸⁴. Pirmajame „Skitų“ numeryje schema – inteligentija ir miesčioniškumas – subyrėjo, nes revoliucinė būsena reikalavo naujų vizijų. Miesčioniškumas iš esmės liko tas pats su savo pagrindiniu požymiu – kompromiso ir prisitaikymo dvasia. Inteligentai skilo į dvi kategorijas – „skitus“ ir „helenus“. Pirmiesiems suteikti bekompromisio revoliucingumo požymiai, pasiryžimas savo strėles nukreipti į bet ką. „Helenai“ – tai inteligentai, atstovaujantys tikrajai kultūrai. Jie dar nepasiruošę stoti į revoliucinės veiklos kelią, nepasiruošę akelai pasiaukoti, bet yra arti to, nes juose glūdi „skitiškos“ beprotystės ženklai²⁸⁵. Paaiškėjus, kad „Skitų“ almanachas nepasirodys, „Skitų“

²⁸¹ Леонтьев Я., *Скифы русской революции. Лекция*. 20 января 2011 г. // <http://www.polit.ru/news/2011/01/21/leontjev_live/> [žiūrėta 2011 08 28]. Jaroslavo Leončioje tyrimai apibendrinti jo monografijoje: Леонтьев Я. В., «Скифы» русской революции: партия левых эсеров и ее литературные попутчики. Москва, 2007. Deja, šis veikalas rašant straipsnį nebuvo prieinamas.

²⁸² Meškauskienė M., *Žvelgiu į tolius*, p. 208, 210.

²⁸³ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 42, išnaša nr. 32.

²⁸⁴ *История русской литературной критики*, Москва, 2002, с. 206–207.

²⁸⁵ [Иванов-Разумник, Мстиславский С.], Скифы (вместо предисловия) // *Скифы. Сборник 1-й*, 1917, с. XI–XII.

grupės literatūrinis branduolys – Ivanovas-Razumnikas, A. Blokas, S. Jeseninas 1918 m. perėjo dirbti į eserų žurnalą „Знамя труда“, kurio literatūrinėje dalyje galėjo skleisti savo idėjas²⁸⁶. Kazys Boruta buvo paveiktas šios literatūrinės grupės idėjų ir jam buvo aiškus jos sąryšis su eseriškumu. Iš „skitiškumo“ jis perėmė eseriškos ideologijos metmenis, bet grynai rusiški jo komponentai – rusiškasis mesianizmas ir „почвеничество“ – buvo jam neaktualūs. „Skitiškumo“ mitologija atsispindėjo ir eseriškoje emigracijoje. 1920 m. buvo įsteigta leidykla „Скифы“, leidusi kairiųjų eserų knygas, tarp jų ir K. Borutą į socializmą atvertusį rinkinį „Kremlių už spygliuotos vielos“.

Jeigu ne paties K. Borutos pasiūlytas „skito“ ir „berno“ tapatumas, atrodytų, kad tarp šių sąvokų turinio iš pirmo žvilgsnio yra mažai bendro. Borutiškas „bernas“ Korsako interpretacijoje išplėtotas konceptualiau. Tai visuomeninės klasės lygmens kategorija, turinti savo vidinę trinarę struktūrą. „Skitas“ pirmiausia yra inteligentas, bet turintis pirmapradės energijos užtaisą, kurį tikėtiniausiai (atsižvelgiant į eseriškos ideologijos užnugarį) išsineša iš kaimo. „Skitas“ ir „bernas“ yra sukultūrinti barbarai, dar nepamiršę savo šaknų ir iš akultūracijos proceso pasiėmę tik sveikiausius jo elementus. Jie pasiruošę kovoti su paviršutinišku miesčioniškos pseudokultūros sluoksniu. Pabrėžtina, jog į Ivanovo-Razumniko „skitą“ yra panašesnis borutiškas „Kryžių Lietuvos“ laikotarpio, o ne „Trečio fronto“ pirmojo manifesto „bernas“. Ši panašumą lemia abiejų vaizdinių panirimas į radikalią politikos realijas. Visgi Borutos nuorodos į „Skitų“ almanachą ir dažnas rėmimasis Ivanovu-Razumniku leidžia spėti, kad borutiško „berno“ ištakos glūdi būtent eserų „pakeleivių“ literatūroje išplėtotame „skito“ vaizdinyje.

VIII. VIENOJE. 1928 M. SPALIS –1930 M. BALANDIS

Išvykus iš Rygos palengvėjimo neatsirado. Berlyne Kaziui Borutai nepavyko pasilikti, o „kaip patekau į Vieną – pats nesuprantu. Kažkas fatališko.“²⁸⁷ Atsiminimuose Boruta pavaizdavo šį fatališkumą: „stengiuosi užsimiršti, bandau rašyti, įsitraukti į studijas, bet nesiseka. <...> Retą mėnesį išgyvenu, nusisamdęs kambarį. Bastausi po draugus ir pažįstamus. Bet Vienos šeiminkės nemėgsta tokių pabaldūnų. Kartais net naktį iškrausto. Tenka likusią nakties dalį praleisti kavinėje. Iš ryto nueini apsnūdęs į universitetą, bet nežinai ką ten veikti. Tenka kartais ir

²⁸⁶ Леонтьев Я., *Скифы русской революции. Лекция*. 20 января 2011 г.

²⁸⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 10 30 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 111.

pabadauti.²⁸⁸ Apie šio laikotarpio politinę Borutos veiklą nėra jokių užuominų. Iš vidinės krizės pavyko ištrūkti tik tada, kai 1929 m. sausio 1 d. atvažiavo prisikviesta Ona ir jie susirado kambarį „toli nuo centro, siaurame skersgatviukyje“²⁸⁹. Lankyti universitetą atsirado „stropumo“ motyvas, mėginta socializuotis. Borutos pasirinko nuobodybe dvelkiančius socialistų susirinkimus²⁹⁰.

Iš apsnūdimo būsenos išmušė žinia apie nepavykusį pasikėsinimą į ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą 1929 m. gegužės 6 d. Pagrindiniai atentato dalyviai – Martas Gudelis ir Andrius Bulota (1907–1974 m.; eseriška lektūra Marijampolės gimnazijos moksleivius aprūpinusio Andriaus Bulotos sūnėnas) – pasislėpė Vilniuje. Beje, eserų bylos išvadoje yra cituojamas Marto Gudelio laiškas, rašytas „Kostui“ birželio 4 d., kuriame jis detalai aprašė atentato eigą. Ši dalis, deja, kaltinamoje išvadoje necituojuama, bet iš laiško matyti, kad pasikėsinimo rengėjai įvardijo save kaip „kovos būrį“, kuris sėkmės atveju turėjo apsiselbti veikęs maksimalistų vardu²⁹¹. Taip tikėtasi pademonstruoti, jog eserai turi pagal rusų eserų „Kovinės organizacijos“ pavyzdį sumodeliuotą kovinę struktūrą. Į saugumiečių rankas pateko tik susižeidęs trečias atentato dalyvis (maksimalistas?) Aleksandras Vosylius, kuris paskubomis buvo išstardytas ir sušaudytas. Represijų prieš socialistus nebuvo, nors Kazys Boruta atsiminimuose rašo apie frustracijos būseną, apėmusią dėl bejėgiškumo padėti „į kalėjimus sukištiems draugams“²⁹². Tikriausiai jos veikiamas jis parašė propagandinį eilėraštį „Diena iš dienos pakampėm“, kuriame raginama burtis, duoti valią rankoms ir viliamasi, kad „užteks kiekvienam fašistui kulkos į kaktą“²⁹³.

Netrukus įsiplieskė konfliktai su maksimalistų Užsienio sekretoriato nariais, gyvenančiais Rygoje. Dar 1929 m. kovo mėnesį K. Boruta pareiškė pastabas vadinamajam „Berlyno grupės biuleteniui“²⁹⁴. Ištraukos turimame kaltinamajame akte neleidžia spėti nei kokia proga jis buvo išplatintas, nei kas ten buvo rašoma. Žinoma, jog Boruta pasipriešino „daugumos“ linijai ir M. Savinskaitė gegužės mėnesį pareikalavo iš jo rašytinės atgailos²⁹⁵. Tereikia paviršutiniškos pažinties su

²⁸⁸ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 79.

²⁸⁹ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 136.

²⁹⁰ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 82.

²⁹¹ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 15.

²⁹² Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 83.

²⁹³ [Boruta K.], Diena iš dienos pakampėm / 7a // *Revoliucionierius*, 1929 [06–07], nr. 12 / 13, p. 4; perspausdinta: Boruta K., *Neramūs arimai*, Vilnius, 1970, p. 264–265.

²⁹⁴ Ištrauka iš O. Borutienės ir K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1929 03 13. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²⁹⁵ M. Savinskaitės raštas apie K. Borutos veiklą. [Be datos, bet spetina 1929 gegužės antra pusė]. Cituojamas M. Savinskaitės-Vilks kaltinamajame akte. 1938 10 30 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 235.

Kaziu Boruta, kad būtų galima nuspėti, koks buvo jo atsakymas. Šis konfliktas susipynė su kitu. Galima prielaida, jog maksimalistai buvo priėmę taisyklę, kad jų gretose esantys publicistai ir rašytojai negali publikuotis „buržuazinėje“ spaudoje. Ši norma buvo identiška tuometinės Lietuvos kompartijos nuostatai ir buvo priimta siekiant simboliškai apsaugoti savo narius nuo „susitepimo“ ir pabrėžti visišką revoliucionierių atsiribojimą nuo „buržuazinės“ spaudos. Kazys Boruta 1929 m. pradėjo nesilaikyti šios normos – du jo kūriniai pasirodė „Pjūvyje“ ir „Kultūroje“²⁹⁶. Galbūt dėl to, kad tai buvo literatūriniai visuomeniniai žurnalai, tai nesukėlė reakcijos, bet kai Borutos feljetonas „Paliegėliai“ gegužės 3 d. pasirodė „Lietuvos žiniose“, jam teko aiškintis Užsienio sekretoriatui²⁹⁷. Kazys Boruta tikriausiai nematė didelės nuodėmės spausdintis kairuoliškoje spaudoje ir taip siekė užsidirbti. Spaudžiamas piniginio nepritekliaus nemokėjo net maksimalistų sąjungos nario mokesčio²⁹⁸. Birželį jis rašė A. Venclovai: „buvau bemanąs „[Lietuvos] Žiniose“ duoti visą eilę feljetonų apie biurgerišką Europą, bet dabar dėl tam tikrų priežasčių negaliu ten spausdintis“²⁹⁹. Visgi serija K. Borutos straipsnių, autoriui prisidengus slapyvardžiu, ten buvo spausdinama nuo liepos 27 d. ir gruodžio 10 d.³⁰⁰ Dėl šių žingsnių jis nebuvo pašalintas iš sąjungos ir „Revoliucionieriaus“ bendradarbių gretų ir 1929 m. vasarą jame paskelbė minėtą eilėrašį „Diena iš dienos pakampėm“. Toks finalas liudija buvus nesutarimų tarp maksimalistų, gyvenančių Rygoje ir Karaliaučiuje. Atrodo, kad artimesni Kazio Borutos bičiuliai palaikė jo pusę konfliktuojant su rygiečiais.

1929 m. liepos 10–13 d. Vienoje lankėsi Balio Sruogos organizuota humanitarų studentų ekskursija į Italiją ir Austriją³⁰¹. Anot Venclovos, kelionės organizatorių prieš išvykstant saugumiečiai naiviai įspėjo prižiūrėti studentus ir neleisti jiems Vienoje susitikti su Boruta. Iš keliautojų būrio Borutos daugiausia bendravo su Antanu Venclova, Broniu Raila ir Salomėja Nėrimi. Venclovos ir Borutos susitikimai nuo 1927 m. visada atgaivindavo idėją suburti jaunuosius avangardistus ir leisti žurnalą. Bent šį kartą iniciatyva priklausė Borutai: „Kazys nebe pirmą kartą grįžo prie minties, kad reikia leisti žurnalą. Jis stengėsi prisiminti

²⁹⁶ Boruta K., Pranašas (Neaišku dar, bet pradėdu suprast) // *Pjūvis*, 1929, nr. 1, p. 39; Boruta K., Iš duobės į duobę // *Kultūra*, 1929, nr. 3, p. 148–151; nr. 4, p. 201–204.

²⁹⁷ Ištrauka iš K. Borutos laiško L. S. R. M. S. sąjungos Užsienių sekretoriatui. 1929 05 13. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁹⁸ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁹⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1929 06 19 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 116.

³⁰⁰ Vilnonytė V., *Kazys Boruta. Bibliografija 1920–1976*, p. 65–66.

³⁰¹ A. Venclovos atvirukas P. Venclovai. 1929 07 12 // LLTI, f. 1, b. 1784, l. 7.

visus jaunuosius rašytojus, kurie reikėsi Kaune, Šiauliuose ir kitur“³⁰². Pokalbiuose, pasak Borutos, dalyvavo ir Bronys Raila³⁰³. Venclova, savo atsiminimuose stengėsi sumenkinti šio literato reikšmę trečiafrontininkų brolijoje, rašo tik apie „mudviejų pokalbius“.

Bronys Raila pasirodė esąs karščiausias naujo žurnalo idėjos propaguotojas tarp jaunųjų lietuvių literatų. Venclova prisimena, kad rugpjūtį „iš kaimo nuolat rašė Raila: „Mums reikia susiburti.“³⁰⁴ Jis taip pat ėmėsi iniciatyvos laiškais susipažinti su Kauno kalėjime sėdinčiu Kostu Korsaku³⁰⁵, bet ilgai nesiryžo parašyti³⁰⁶. Rugšėjo pabaigoje Raila apsigyveno viename kambaryje su Venclova ir „iš pat pirmosios dienos pasinėrėme pokalbiuose apie literatūrą“³⁰⁷. Venclova atsiminimuose konstruoja viziją, kurioje nauja „literatūrinė akcija“ tapo neišvengiama: „beveik kasdien į Prūsų gatvės kambariuką pas mane užeidavo čia Jonas Šimkus, čia Petras Cvirka, o kartais ir abu drauge. Jonas atsinešdavo Kosto Korsako laiškus iš Šiaulių kalėjimo ir skaitydavo. Kas kelios dienos iš Vienos ėjo Kazio Borutos laišakai. Mūsų buvo jau visas būrys. Visi jauste jautėme, kad be žurnalo gyventi toliau neįmanoma.“³⁰⁸ Dėl „kas kelias dienas ateinančių“ laiškų iš Vienos A. Venclova stiprokai perdėjo. Iš 1929 metų yra išlikę tik 3 Borutos laišakai „mieliems broliams“ į Kauną (rašė jis ir „mieliems broliams“ į Karaliaučių).

Spalio pradžioje Bronys Raila parengė prašymą „Spaudos fondui“, kuriame išdėstė naujo žurnalo viziją ir paprašė fondo paramos. Jis buvo išsiųstas spalio 12 d.³⁰⁹, bet prieš tai atsiklausta K. Borutos, kuris atsakė spalio 10 d.³¹⁰ Žurnalą įsivaizduota leisti kas du mėnesiai. „Spaudos fondui“ dar nepasiūlytas jo pavadinimas, bet atsakomajame laiške Boruta siūlė jį pavadinti „Avangardu“. Visgi jau po kelių savaitių kauniečiai pasirinko „Trečio fronto“ pavadinimą. Kazys Boruta kvietė iš karto dėti pamatą žurnalo ateities stabilumui ir medžioti „buržujų, kuris šiam reikalui padėtų“, bei steigti „rašytojų kooperatyvą“. Toks kooperatyvas galėtų turėti literatūrinės naujienas pardavinėjantį biurą, leidyklą, formuojančią literatūrinį skonį, bei savo „kromelį“. Pristatydami žurnalo programą būsimieji

³⁰² Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 136.

³⁰³ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 83.

³⁰⁴ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p.165.

³⁰⁵ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 08 17 // *Literatūra ir kalba*, t. 25: *Kostas Korsakas*, Vilnius, 1995, p. 150.

³⁰⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 10 13 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 156.

³⁰⁷ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 166.

³⁰⁸ Ten pat, p. 185.

³⁰⁹ Raila B., Jaunųjų rašytojų kolektyvo raportas „Spaudos fondo“ kooperatyvo valdybai literatūrinio žurnalo leidimo reikalu. 1929 10 12 // LLTI, f. 1, b. 4571.

³¹⁰ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1929 10 10 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 123–127.

trečiafrontininkai nestokojo pasitikėjimo savimi – žurnalas turėtų kultivuoti naująsias literatūros kryptis, stovėti kultūrinės pažangos priešakyje ir „stengtųsi nustatyti pagrindus naujai estetikai ir naujai kritikai“. Taigi, užsimota tapti naujojo meno kanoną formuluojančia ir palaikančia institucija. Prašyme buvo išvardyta 18 kandidatų į žurnalo bendradarbius, tarp jų ir karščiausias ateities trečiafrontininkų kritikas Juozapas Herbačiauskas. Sąraše nepaminėtas nė vienas keturvėjininkas, kas liudija, jog žurnalas sumanytas kaip reakcija išsisėmusiam pirmajam avangardistų sąjūdžiui. Kazys Boruta, komentuodamas dalyvių sąrašą, siūlė įtraukti „visą progresyvišką elementą“, tik „tautininkų mėšlą galima visai ignoruoti“. Pogrindinės veiklos patirtimi buvo nuspalvintas siūlymas pritraukti Salomėją Nėrį, kurios nebuvo pirminiame sąraše. „Ji, mergiščia, rodos, pereis į mūsų pusę, reikia su ja būt mandagiems, o taip pat ir klerikalų lizdą krikdykit, neduokit jam susitupėti, nes su juo bus mūsų sprendžiama kova.“ Apskritai kaudniečiams pirminiame etape linkima būti „kultūros gudriais politikais“ ir stengtis „su visais geruoju sugyventi“. Kai žurnalas įsitvirtins literatūros erdvėje, „su laiku bus atidengta ugnis prieš visokį mėšlą“. Kaune (Borutai darant įtaką?) mąstyta panašiai. Jonas Šimkus, pristatydamas žurnalo planą trauksmininkui Emiliui Skuniejekui (1903–1965 m.), taip apibendrina strategiją ir taktiką: „mūsų tikslas sujudinti, kiek galima, sustingusius mūsų pažangiuosius-jaunuosius ir įvesti į tikrą aktyvizmo kelią. Kol kas mes neišeisime su programa, nes dabartinėmis sąlygomis tas pilnai negalima.“³¹¹

Prašyme „Spaudos fondui“ Kazys Boruta, kaip naujojo žurnalo bendradarbis, buvo įrašytas pirmuoju numeriu. Kyla klausimas – nejaugi A. Venclova nepasimokė iš „Žalios vėtros“ registravimo istorijos? Kad ir kaip ten būtų, lapkritį buvo aišku, kad „Spaudos fondas“ nesutiko po savo sparnu paimti naujai besiformuojančią literatūrą grupę. Kazys Boruta jau tuomet turėjo alternatyvų planą – buvo suprojektavęs „savignyos“ žurnalo „Protestas“ leidimą. Boruta neatskleidė žurnalo bendradarbių sudėties, bet tikėtina, jog šis projektas buvo atsietas nuo būsimų trečiafrontininkų ir buvo orientuotas į eseriškų idėjų orbitoje esančius kūrėjus. Jis laiške J. Lukoševičiui iš karto atribojo būsimą žurnalą nuo maksimalistų sąjungos įtakos – „partinio elemento į kultūrą nešti nenorėčiau“³¹². Šave Boruta matė kaip žurnalo krypties formuotoją ir norėjo jame pirmiausia eksponuoti *savo* mąstymo ideologinius estetinius pokyčius. Laiške Venclovai šia proga jis rašė: „literatūros

³¹¹ J. Šimkaus laiškas E. Skuniejekui. 1929 10 29 // Šimkus J., *Raštai*, t. 5: *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laišakai, atsiminimai*, Vilnius, 1971, p. 208.

³¹² Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1929 11 08. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

bernišką ideologiją laiko [save Boruta pavadino N... N...] atgyventa ir galvoja apie aktingosios kultūros akciją³¹³.

Boruta planavo leisti šį žurnalą Latvijoje ir prašė trauksmininkų, kad „kas nors iš jūsiškių sutiktų būti *atsakomuoju* prieš Latvijos valdžią leidėju-redaktorium“³¹⁴. Kazys Boruta iš Rygos laikų tikriausiai buvo pažįstamas su šios grupės nariais ir ją laikė „menka ir nelabai vykusia grupe“³¹⁵. Kaip tik 1929 m. rudenį penktas „Trauksme“ numeris buvo skirtas lietuvių literatūrai. Lietuviškos kūrybos tekstus atrinko būsimieji trečiafrontininkai. Šia proga Kostas Korsakas atsisakė spausdintis, jei šalia bus S. Nėries ir S. Santvaro kūriniai³¹⁶. Planuojant leisti „Avangardą“, Jonas Šimkus kvietė trauksmininkus bendradarbiauti³¹⁷. Galbūt įsivaizduota, jog dviejų idėjiškai giminingų brolių nariai simboliškai galėtų priklausyti viena kitai. Tokiame kontekste nieko nuostabaus, kodėl K. Boruta kreipėsi į trauksmininkus ir gruodžio pradžioje gavo teigiamą atsakymą³¹⁸. Tai buvo tarsi mėginimas atgaivinti „Audros“ almanacho tradiciją ir „reikalą pradėti iš naujo, nuo revoliucionizavimo Lietuvos per kultūrą“³¹⁹. Šio projekto tikriausiai atsisakyta pasirodžius „Trečiam frontui“. Boruta projektavo, kad savo žurnalo leidimas Rygoje apsaugos jį nuo neišvengiamos cenzūros ir, kaip rodo parinktas pavadinimas, turėjo užimti aštrią poleminę poziciją. Visgi bendradarbiauti tokio pobūdžio žurnale tikriausiai atrodė per daug rizikinga nenorintiems problemų su saugumu turėti „pažangiesiems“ rašytojams, iš kurių keturi jau sėdėjo kalėjime.

Tuo tarpu lapkričio pabaigoje Antanas Venclova pasiryžo prisiimti projektuojamo žurnalo „Trečias frontas“ redaktoriaus pareigas ir leisti žurnalą be literatūrinių fondų užnugario. Jis gruodžio 10 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkui įteikė prašymą registruoti šią „gazietą“³²⁰ ir gruodžio 29 d. leidimą gavo³²¹. Kaune nuspręsta pasivadinti „lietuvių literatų aktyvistų kolektyvu“. Šiame pavadinime aktyvizmo dėmuo buvo nuoroda į tai, kad kolektyvo nariai sutaria, jog jų menas yra pašauktas keisti kultūrinę ir visuomeninę būklę ir sutapo su Borutos

³¹³ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 139.

³¹⁴ K. Borutos laiškas Latvijos rašytojams. 1929 11 25 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 133.

³¹⁵ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto kolektyvui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4638; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 147.

³¹⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 09 29 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 15.

³¹⁷ J. Šimkaus laiškas E. Skuniejekui. 1929 10 29 // Šimkus J., *Raštai*, t. 5, p. 207.

³¹⁸ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 139.

³¹⁹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

³²⁰ A. Venclovos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1929 12 10 // LCVA, f. 402, ap. 6, b. 291, l. 1.

³²¹ Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas II nuovados viršininkui Kaune. 1929 12 29 // LCVA, f. 402, ap. 6, b. 291, l. 2.

asmenine programa. Kazys Boruta pirmajam numeriui atsiuntė „Eilėraščių apie Baltiją“ („vietoje pavardės dėkite špaltą, tarytum būtų išbraukta“³²²), feljetoną „Invalydas su gramofonu“ (E. Erikos slapyvardžiu) ir publicistinį straipsnį „Pro vokiško knygyno langą“ (K. Lino slapyvardžiu) ir tuo užpildė 16 proc. šio numerio erdvės.

Pirmaisiais 1930 m. mėnesiais K. Boruta entuziastingai dalyvavo „aktyvistų kolektyvo“ veikloje. Jis siūlė pasitraukti nuo linijos, kad žurnalas yra jaunųjų literatų ruporas: „aplamai su ta „jaunyste“ meskit, vyrai, čvieronėsi, nes atrodo, lyg su „rūtų vainikėliu“ bėgiojam <...> Visų aktingųjų reiktų.“³²³ Jis pritarė trauksmininkų iškeltai ir B. Railos propaguojamai rašytojų „Pabaltijo internacionalo“ idėjai ir patarė padidinti latvių bendradarbių skaičių. Anapus Latvijos jis nematė giminingų žurnalų, su kuriais būtų galima bendradarbiauti keičiantis informaciniais pranešimais ar vertimais³²⁴. Pagrindinė to meto avangardistinio meno naujiena buvo Johannes R. Becherio 1929 m. rugpjūtį pradėtas leisti komunistinės pakraipos žurnalas „Die Linkskurve“. Už jo Kominterno kontroliuojama Vokietijos proletarinių-revoliucinių rašytojų asociacija. Boruta mėgino apsaugoti naujovėms jautrų kolektyvą nuo „Die Linkskurve“ įtakos ir charakterizavo šį žurnalą kaip užsimaniusį „visą literatūrą partiniu kromeliu paversti“³²⁵. Visgi B. Raila „Trečio fronto“ antrame numeryje paskelbė „Becher'io poezijos grupės“ veiklos apžvalgą ir darė užuominą, jog *mums* teks imti domėn šios grupės veiklą ir kritiškai ją įvertinti³²⁶. Vėliau K. Korsakas kaltins B. Railą, kad jo parengtas pirmasis „trečiafrontininkų“ manifestas buvo persunktas „Die Linkskurve“ tezių³²⁷. Nėra galimybės patikrinti šios diagnozės, bet galima prielaida, jog B. Raila tarp „aktyvistų kolektyvo“ tuomet buvo didžiausias šios grupės simpatikas ir tai provokavo K. Borutos poleminę poziciją: „apie kairių ir nepriklausomą rašytoją aš kada nors parašysiu“³²⁸. Jau storesniame „Trečio fronto“ antrame numeryje, pasirodžiusiame balandžio mėnesį, Kazys Boruta paskelbė porą eilėraščių, teorinį straipsnį „Reportažo ir montažo principas literatūroje“, kritikos straipsnį „Naujo eilėraščio faktai knygom“, tris žinutes į informacijų iš užsienio skyrių ir užpildė 11 proc.

³²² K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1929 11 03 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 131.

³²³ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4638; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 147.

³²⁴ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 02 20 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 151.

³²⁵ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633; publikuotoje versijoje šis fragmentas pašalintas: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 161.

³²⁶ [Raila B.], Iš vokiečių žemės / Br. R. // *Trečias frontas*, 1930, nr. 2, p. 35–36.

³²⁷ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 30 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 274.

³²⁸ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 161.

numerio apimties. Pažymėtina, kad eilėraščiuose ir kritikos straipsnyje nurodyta tikroji autorystė, ir cenzūra tai praleido.

1930 m. kovo 1–10 d. trys maksimalistų sąjungos Užsienio sekretoriato nariai svarstė, kaip išbristi iš 1929 m. sąjungą ištikusios krizės. Tarp šios krizės elementų įvardijo ir K. Borutos „įnašą“. Tai blėstantis susirašinėjimas tarp atskirų narių, narystės mokesčio nemokėjimas ir vidiniai konfliktai. Nuspręsta stiprinti vidinę drausmę ir Užsienio sekretoriato galias, bet sumažinti Vidaus sekretoriato įtaką, išplėsti propagandinę veiklą. Visi sąjungos nariai buvo pakviesti pasisakyti šiais klausimais ir balandžio mėnesį priimta visą sąjungą saistanti direktyva³²⁹. Borutai (*Klarai*) buvo pavesta parinkti veikalų rusų ir vokiečių kalbomis, kuriuos Kauno kalėjime sėdintys maksimalistai ir jų simpatikai išverstų į lietuvių kalbą. Siekis įtraukti Kazį Borutą į aktyvią veiklą kai kurių sąjungos narių tikriausiai kėlė nepasitenkinimą, nes Martas Gudelis siūlė galutinėje rezoliucijos redakcijoje jo neminėti³³⁰. Boruta dar prieš šiuos nutarimus stengėsi aktyviau sugrįžti prie maksimalistų sąjungos veiklos, nors ir manė, kad „tarptautinis socializmas pasidaręs didžiausia mėšlo krūva ir nors [maksimalistų] biuras čystesnis vandens lašas, bet irgi bendroj mėšlo krūvoj“³³¹. Kovo pradžioje jis jau puoselėjo idėją parašyti poemą apie vienintelį maksimalistų „kankinį“ Aleksandrą Vosylių ir domėjosi, „ar nėra Redakcijos ko nors įdomaus, pav. kankinimai (visokį vardai ir pavardės), kameros nr. ir t. t. – visokį faktai“³³². Jis tuomet pasiūlė išleisti atskirą knygelę apie Vosylių. Ji, kaip rinktinė, Karaliaučiuje buvo išleista 1931 m. pavasarį. Joje ir buvo išspausdinta K. Borutos poema³³³.

1930 m. pavasarį Kazys Borutos studijos ėjo į pabaigą, reikėjo rašyti disertaciją, bet „tada atrodė iš tikro beprasmiška visi diplomai ir doktoratai“³³⁴. Atsiminimuose jis užsimena stipriai išgyvenęs dėl asmeninės ateities beperspektyvumo. Atmintyje užsiliko planai „stoti į laisvą komuną, kuri buvo Austrijoje <... arba> išvykt į Pietų Ameriką ar kur kitur pabandyti darbininko duonos ir gyvenimo.“³³⁵ Šios paaštrėjusios egzistencinės būsenos 1930 m. kovo mėnesį

³²⁹ Ji detalai reziumuojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 11–12.

³³⁰ Ištrauka iš M. Gudelio laiško J. Lukoševičiui. 1930 03 31. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 12b.

³³¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

³³² Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 03 05. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

³³³ [Boruta K.], Vosylius (susirinkimas toks buvo) // *Aleksandras Vosylius. Draugui atminti*, [Karaliaučius], 1931, p. 51–60.

³³⁴ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 86.

³³⁵ Ten pat, p. 86.

privedė prie stiprios nervinės krizės, kuri ryškiai atsispindėjo jo korespondencijoje. „Dabar aš susirūpinęs neišsikraustyti iš proto.“³³⁶ „<...> Aš, galimas daiktas, kad baigsiu visas karjeras, o paskutinę baigsiu kur nors bepročių namuos.“³³⁷ „<...> Pas mane tiek neblaiva, kad aš nežinau, ką pats kartais padarau.“³³⁸ Jis atsisakė medicininės pagalbos, nes žiūrėjo į savo drugio priepuolių persmelktus išgyvenimus kaip į „mūsų laikų žmogaus“ ligą, kurią komplikuoja neplaningas gyvenimas, pasirinkta profesija ir didmiesčio aplinka³³⁹. Ateičiai pavidalą suteikė paslaptingas „draugas“, kuris atvyko Vieną ir prikalbėjo Borutas persikelti į Berlyną, o iš ten „pabandyti dar kartą lietuvišką balą – taip vadinom visuomenę – iš visų keturių kampų padegti“³⁴⁰. Balandžio viduryje Kazys baigė studijų formulumus ir išvyko.

IX. BERLYNE. 1930 M. BALANDIS–1931 M. LIEPA

Naujas didmiestis vėlgi neatnešė palengvėjimo. Liepos mėnesį jis rašė J. Šimkui: „velniškai mane vargina iškrikimas nervų. Laiką suėda, nepadirbi nieko, o ir į žmones ne visada gali pasirodyti.“³⁴¹ K. Boruta pasvajodavo eiti gydytis pas psichiatrą Alfredą Döbliną, neseniai išgarsėjusį romanu „Berlin Alexanderplatz“³⁴². Berlyne tuo metu gyvenęs Vladas Kauneckas prisiminė iš pradžių Borutas gyvenus „vilų rajone“ pietų Berlyne, o paskui, kai Ona 1931 m. vasarį išvažiavo į Lietuvą³⁴³ ir ten lengvai legalizavosi, jis įsikūrė 800 kambarių turinčiame nevedusiųjų bendrabutyje. Gyvenamosios erdvės komfortiškumas turėjo savo kainą ir Kazys, ypač išvažiavus Onai, gyveno pusbadžiu („su miežine kava ir buterbroidais“) ir persekiojamas apatijos³⁴⁴. Kauneckas keletui mėnesiui „įstatė“ Borutą į bedarbių sąrašą kaip „rašytoją“, už tai jis galėjo gauti bedarbio pašalpą ir turėjo vaikščioti į darbo biržą. Suartėti su „darbo liaudimi“ jam nepavyko, nors ir buvo

³³⁶ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1930 03 05 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 156.

³³⁷ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir K. Lukšai. 1930 03 15. Borutos rankraštiniuose išrašuose iš bylos medžiagos. 1934 // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 27.

³³⁸ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 20 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 157.

³³⁹ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1930 04 10 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 162–163.

³⁴⁰ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 87.

³⁴¹ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4582, laiškas nr. 4; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 172.

³⁴² K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 09 03. Berlynas // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 22; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 181.

³⁴³ Ištrauka iš O. Borutienės atviruko Jonui Lukoševičiui. 1931 02 12. Kaunas. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

³⁴⁴ Kauneckas V., Atsiminimai apie Kazį Borutą // *Susitikimai su Kaziu Boruta*, p. 54–62.

„susirūpinęs kaip nors į kokius darbininkus prasimušti, kas lygiai taip sunku, kaip į kokius nors profesorius“³⁴⁵.

Bendradarbiavimas „buržuazinėj“ spaudoj finansiškai Kaziu Borutai neapsimokėjo, nes dar 1930 m. rugsėjo mėnesį „Lietuvos žinių“ redakcija jam nebuvo sumokėjusi už 1929 m. vasaros ir rudens publicistiką³⁴⁶. Tuo tarpu gegužės mėnesį maksimalistų Rygos „kolonija“, susidedanti iš Felikso Saltono ir Marijos Savinskaitės, vėl apkaltino Borutą sulaužius etikos taisykles. Šį kartą užkliuvo bendradarbiavimas „Trečiame fronte“. Apie šį kaltinimą žinome tik iš emocionalaus Borutos laiško maksimalistų Užsienio sekretoriatui, kuriame jis reikalauja pašalinti Savinskaitę iš vadovaujančių postų ir sutramdyti³⁴⁷. Vėliau K. Boruta prisimins, kad tuo metu konfliktus su bendrapartiečiais jie su Ona sprendė „be atodairos ir pasigailėjimo“³⁴⁸.

Kazys Boruta 1930 m. vasarą prašė J. Šimkaus ir A. Venclovos tarpininkauti gaunant užsienio korespondento darbą Justo Paleckio bendrovėje „Naujasis žodis“ ir Juozo Belecko redaguojame „Jaunųjų pasaulyje“³⁴⁹. Nesėkmingai. Tuo metu patys trečiasfrontininkai jau formulavo bendradarbiavimo „buržuazinėje“ spaudoje etikos normas. Be savo žurnalo „aktyvistai“ daugiausia publikavosi „Kultūroje“, „Socialdemokrate“ ir „Lietuvos žiniuose“. Taigi, K. Borutos publicistika pastarajame dienraštyje ir meninės kūrybos skelbimas „Kultūroje“ atitiko šias normas. Būta sutarimo, jog nedera spausdintis bulvarinėje spaudoje, bet kai kurių leidinių atveju buvo neaišku, ar jie patenka į šią kategoriją. Pvz., „Jaunųjų pasauli“ K. Korsakas vadino „švelnios pornografijos“ žurnalu³⁵⁰. Tuo tarpu A. Venclova pats ten spausdinosi ir palaikė bičiuliškus santykius su J. Belecku³⁵¹. P. Cvirka rašomą romaną „Nemunas žydi“³⁵² planavo spausdinti kaip atskirą leidinį prie „Jaunųjų pasaulio“. Taigi, mėginimas jam išsiūlyti K. Borutos plunksną nesikirto su kolektyvo branduolio Kaune nuostatomis. Pačio Borutos nuomonė apie „Jaunųjų pasauli“ mažai skyrėsi nuo Korsako: „rauk juos visi velniai, kaip nepatogu su visu tokiu mėšlynu vozotis, bet „velnias iš bėdos ir muses ėda“,

³⁴⁵ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09.

³⁴⁶ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 09 03.

³⁴⁷ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 05 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

³⁴⁸ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 88.

³⁴⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 07 17 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 175; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 07 30 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 178.

³⁵⁰ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 02 09 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 180.

³⁵¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1930 01 21 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 36.

³⁵² Ištrauka skelbta: Cvirka P., Iš romano *Nemunas žydi* // *Trečias frontas*, 1930, nr. 3, p. 28–32. Tai apsakymo *Vaikų karas* užuomazgos.

prūsai sako³⁵³. Tuo pat metu, 1930 m. liepą, jis prašė „Revoliucionieriaus“ redakciją skirti jam vietos artimiausiame numeryje, kur norįs „literatūrišku reikalu biskį šnektelt, po pilna savo pavarde ir atsakomybe“³⁵⁴. Šių laiškų ištraukos liudija, jog K. Boruta sąmoningai apsisprendė nesiskaityti su maksimalistų etikos normomis, bet kartu siekė radikalesnės saviraiškos jų spaudoje. Nervinės įtampos pasekmė?

„Trečio fronto“ antrojo numerio atsišaukime „aktyvistai“ džiaugėsi, jog „smagu kovoti su daugybe priešininkų“³⁵⁵. Po pirmo numerio pasirodymo jie augino populiarumo kapitalą mėgindami paduoti į garbės teismą Kazį Puidą³⁵⁶, kuris apkaltino juos „bolševizmo šmugliavimu“³⁵⁷. Po antrojo numerio trečiafrontininkai susilaukė bolševikų dėmesio. Pirmasis „isterikų grupės iš socialfašistų ir eserų balos“ kūrybą įvertino Bonaventūras Pauliukevičius. Jis atskleidė tikruosius jų „fašistinius snukius“ ir padarė išvadą, kad „tai aiškiausias pūvančios fašistinės buržuazijos, jaučiančios artėjantį savo galą, poetukų kliedėjimas“³⁵⁸. Borutai gana greitai į rankas pateko Vokietijoje legalus „Balsas“, kuriame ši „recenzija“ buvo išspausdinta. Šį „durnių kliedėjimą“ jis pasiskubino persiųsti į Kauną, sarkastiškai paaiškindamas, kas už to slypi: „rašė tai didelis kvailys ir man pažįstamas toks Pauliukevičius, dabar bene „B[also]“ redaktorius. Pyktelėjo, matomai, šikna, kad į kolektyvą nepakvietėm.“³⁵⁹ Pauliukevičius tuo metu gyveno Rytprūsioose, bet nebuvo „Balso“ redaktoriumi, o tik jo padėjęju, dar buvo atsakingas už šio žurnalo siuntų pergabenimą į Lietuvą. Tuo metu, t. y. 1930 m. vasarą, po septynerių metų veiklos komunistų labai jis pasiprašė ir buvo priimtas į kompartiją³⁶⁰. Beje, Karaliaučiuje jis palaikė ryšius su buvusiais bendramoksliais, už ką turėjo atgailauti: „man buvo pasakita, kad aš neturiu teisės susirišti su jokiais emigrantais. Tai aš žinojau. Bet visgi griežtai šio parėdimo neišpildžiau, nes nevengiau bendrauti su kai kuriais emigrantais. Važiavau net traukiniu su emigrantais eserais Lukoševičium ir Lukša. <...> Ateity to vengsiu.“³⁶¹ Borutai greičiausiai tai buvo žinoma.

³⁵³ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09.

³⁵⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai. 1930 07 21. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

³⁵⁵ Rašytojų aktyvistų kolektyvas, Žingsnis tolyn // *Trečias frontas*, 1930, nr. 2, p. 1.

³⁵⁶ Venclova A., Atviras laiškas p. A. K. Puidai // *Lietuvos žinios*, 1930 03 06, p. 4.

³⁵⁷ Puida K. A., Trečias frontas, nr. 1 // *Gaisai*, 1930, nr. 2, p. 190–192.

³⁵⁸ [Pauliukevičius B.], Smulkiai-buržuazinės žiurkės / Džugas // *Balsas*, 1930 03 25, nr. 6, p. 271–273.

³⁵⁹ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4638; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 166.

³⁶⁰ Z. Angariečio rašyta B. Pauliukevičiaus biograma. 1936 11 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 3–4.

³⁶¹ B. Pauliukevičiaus laiškas į Lietuvos komunistų partijos Centro komitetą. 1930 10 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 47.

Pauliukevičiaus straipsnyje nuskambėjo Kazio Kielos pavardė, jis buvo pavadintas provokatoriumi ir žvalgybininku ir pastatytas į vieną gretą su Boruta: „gražus kolektyvas, pradedant provokatorium, žvalgybininku ir baigiant maksimalistu“³⁶². Boruta dar kovo mėnesį atkreipė trečiafrontininkų dėmesį į šį rašytoją, kurio reputaciją tarp emigrantų lydėjo saugumo agento ir provokatoriaus šleifas³⁶³. Po publikacijos „Balse“ Boruta prašė Venclovos paskubėti viešai atsiriboti nuo Kielos, „nes delsimas gadins mūsų santykius su kairia publika, kas mums be galo svarbu“³⁶⁴, ir žadėjo pasirūpinti įrodymais³⁶⁵. Viešo atsiribojimo nebuvo, bet K. Kielos kūryba nuo trečio numerio nebespausdinta.

1930 m. rugsėjo mėnesį pasirodžiusiame „Trečio fronto“ trečiajame numeryje buvo išspausdinta tik vienas Borutos eilėraštis ir viena recenzija, tai tesudarė apie 1,5 proc. numerio. Tokį įnašą galima paaiškinti tuo, jog dalis jo naujausios kūrybos atsidūrė „Kultūros“ puslapiuose³⁶⁶. Jis vis rengėsi parašyti savo gimnazijos metų „stabo“ Vladimiro Majakovskio nekrologą, bet nespėjo. Numeryje buvo paskelbtas Korsako iš Majakovskio dienoraščio suregztas blankus nekrologas. Boruta nepasitikėjo Korsaku: „bijaus, kad jis nebūtų pakartojęs oficioziškos SSSR nuomonės, nes vienas dalykas – valstybiškai, o kitas – rašytojiškai“³⁶⁷. Korsakas šiame numeryje paskelbė jau minėtą „trečiafrontininkus“ vienijančio berniškumo analizę, kurią Boruta laikė vietomis per daug supaprastinančią šį reiškinį³⁶⁸. 1930 m. rudenį ir Kazys Boruta prikauptė nuosėdų. Jis buvo nepatenkintas, kodėl trečiafrontininkai, rinkdami parašus dėl Korsako bausmės panaikinimo, nerinko parašų dėl visų kairiųjų rašytojų išlaisvinimo³⁶⁹.

Lapkritį J. Šimkus ir B. Raila parašė A. Venclovos naujausios knygos „Beržai vėtroje“ recenzijas³⁷⁰. Jose jau galima įžvelgti kintančias trečiafrontininkų

³⁶² [Pauliukevičius B.], Smulkiai-buržuazinės žiurkės, p. 271.

³⁶³ Boruta K., Laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633; fragmentas apie K. Kielą pašalintas iš publikuotos versijos: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 160.

³⁶⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 05 17 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 17; laiškas iš viso neįtrauktas į publikuotą K. Borutos laiškų rinkinį.

³⁶⁵ K. Borutos laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1930 05 30 // LLTI, f. 1, b. 4610; fragmentas apie K. Kielą pašalintas iš publikuotos versijos: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 170.

³⁶⁶ [Boruta K.], Smuikas (iš apysakų apie jaunystę Vedryno Vinco „Ašaros dėl Dievo“) / Vincas Dovinė // *Kultūra*, 1930, nr. 6/7, p. 347–349; [Boruta K.], Vėjuota naktis apie kalėjimą / Vincas Dovinė // *Kultūra*, 1930, nr. 8, p. 420–421.

³⁶⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 09 03 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 22; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, Vilnius, 1976, p. 180.

³⁶⁸ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 10 23 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 187.

³⁶⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 10 10 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 184–185.

³⁷⁰ [Šimkus J.], „Beržai vėtroje“. Antano Venclovos apysakų knyga / P. Daugnora // *Kultūra*, 1930, nr. 11, p. 596–598; [Raila B.], Paliaukit svyravę beržai. Apie Antano Venclovos apysakų knyga „Beržai vėtroje“ A. Ragaila // *Socialdemokratas*, 1930 11 22, p. 3.

pozicijas dėl naujojo nario Valio Drazdausko įtakos. „Progresyviškasis rašytojas turės virsti marksistu. Tai vienintelis teisingas jo kelias“ (B. Raila). „Skriaudžiamoji klasė ne maldavimais laimės savo būvio minimumą, bet tik kovodama. Taigi, ta kova turėtų atsispindėti ir mūsų pažangioj beletristikoje“ (J. Šimkus). Kazys Boruta šias pastangas ironiškai vertino kaip „литературная учеба“ atvejį. Tai buvo nuoroda į Sovietų Sąjungoje paplitusias rašytojų meistriškumo mokyklas, kuriose tūkstančiai savanorių iš darbininkų ir valstiečių buvo *formuojami* sovietiniais rašytojais. Ši diagnozė slėpė gilesnę įžvalgą – „aktyvistų kolektyvas“ pradėjo sklaidytis ir „tai, ką aš daviau bendrai akcijai [berniškumui], teks atsiimti atgal“³⁷¹. Jis dar atsiuntė į 1931 m. vasario mėnesį pasirodžiusį „Trečio fronto“ ketvirtą numerį apysaką apie Vincą Dovinę, iš kurios daug vėliau išsirutuliuos „Mediniai stebuklai“. Šis numeris išėjo radikalesnis nei iki tol buvę. Jo recenzijoje pokyčio esmę taikliai pagavo Jonas Kauneckis: „berno vietą užima darbininkas proletaras“³⁷². Tokia evoliucija lėmė, kad K. Boruta jau kovo pradžioje prarado „ūpą“ toliau bendradarbiauti ir „perdavė“ į A. Venclovos rankas Salomėją Nėrį, kuri per jį ieškojo sąlyčio su trečiafrontininkais³⁷³.

Įtampa maksimalistų grupelės viduje, prasidėjęs atšalimas nuo „aktyvistų kolektyvo“, skurdas ir depresyvios būsenos stūmė Borutą ieškoti išeities iš Berlyno „kalėjimo“. Kai 1930 m. rugpjūčio mėnesį Ispanijoje buvo suformuotas įvairių respublikoniškų grupių „revoliucinis komitetas“, perėmęs valdžią šalyje, Boruta su tuo pačiu paslaptingu „draugu“ nusprendė vykti ten. Ši *idée fixe* daugiau nei pusmetį nepaliko ateities vizijų horizonto³⁷⁴. Tuo tarpu Lietuvos žiniasklaidos erdvėje nuskambėjo susirūpinimas Kazio Borutos likimu. 1930 m. rudenį pasklido žinutės apie jo „juodu darbu pelnomą duoną“³⁷⁵ ir raginimai rašytojams pasirūpinti šio talento grįžimu į Lietuvą³⁷⁶. Tai nepraėjo be atgarsio ir prof. Vaclovas Biržiška ėmėsi iniciatyvos tarpininkauti tarp jo ir valdžios. 1931 m. vasario mėnesį dėl nežinomų priežasčių į Lietuvą išvažiavo Ona, palikusi Kazį ir jo „draugą“ toliau svajoti apie Ispaniją. Daugmaž tuo metu iš Prahos į Berlyną atvyko Martas Gudelis, kuriam K. Boruta padėjo išversti už pasitraukimą iš kompartijos gretų Kominterno pjudomo graikų ir rumunų rašytojo

³⁷¹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 11 30 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 29; Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 194.

³⁷² [Kauneckis J.], Literatūros frontai / Kvietkus Pr. // *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 89.

³⁷³ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 [vasario pabaiga – kovo pradžia] // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 19; kupiūruota versija: Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 226.

³⁷⁴ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 89.

³⁷⁵ Literatūrinė kronika // *Sekmadienis*, 1930 10 19, p. 4.

³⁷⁶ Ištremtas poetas miršta badu // *Lietuvos studentas*, 1930 11 15, p. 3.

Panaito Istrati (1884–1935 m.) romaną „Baragano dagynas“³⁷⁷. Kitais metais jis buvo spausdinamas „Kultūroje“³⁷⁸ ir išleistas atskiru leidiniu su antikomunistinės tonacijos K. Borutos pratarne³⁷⁹.

X. KAUNE. 1931 M. LIEPA – 1933 M. KOVAS

Gegužės–birželio mėnesiais Kazys Boruta dar rutuliojo planus bent kuriam laikui vykti į Ispaniją. Jį ten viliojo galimybė sudalyvauti tarptautiniame anarchistų kongrese. „Per vasarą Kaune nėra kas veikti, o ir visoki savo patriotizmą kažkaip išmečiau. Na, o meilė per tą česą tai tik geriau įsiliepsnos“, – teisinosi savo žmonai³⁸⁰. Tuo pat metu Boruta visgi kreipėsi į Kazį Lukšą prašydamas pagalbos patekti į Lietuvą. Gegužę jis rašė, jog yra pasiryžęs grįžti ir „apžioti“ maksimalistų sąjungos kultūrinę „politiką“³⁸¹. Kartu jis pareiškė pasišalinęs iš politinės sąjungos veiklos³⁸². Ispanijos planas kažkodėl neišdegė ir liepos mėnesį Kazys su padirbtu vokišku pasu atsidūrė Kaune. Savo atsiminimuose jis taip aprašė šią vasarą: „bastausi po pažįstamų ir draugų butus. Niekur viešai nesirodau. Anksti rytą išeinu kur į užmiestį, dažniausiai – panemunėmis ir grįžtu tiktai vėl vakarą, sutemus.“³⁸³ Ona buvo legalizavusis, bet bijodami dėl Kazio saugumo, Borutos tikriausiai laiką leido atskirai. Būta susitikimų su maksimalistų sąjungos Vidaus sekretoriato (taip pat ir Kauno skyriaus) nariais. Į Karaliaučių Boruta rašė: „pinigų atsisako duot. Ir, aplamai, mūsų sumanymui neperdaugiausiai pritaria“³⁸⁴. Tik neaišku, koks tas sumanymas, bet gali būti, kad aptarinėtas jo planas išplėtoti propagandą per kultūrinę veiklą. Rugsėjo mėnesį, pradėjus dirbti valstybinėms įstaigoms, Vaclovo Biržiškos pastangomis Boruta gavo valdžios

³⁷⁷ Kauneckas V., Atsiminimai apie Kazį Borutą, p. 65; K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1931 05 16 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 229.

³⁷⁸ Istrati P., Baragano dagynas // *Kultūra*, 1932, nr. 6/7, p. 348–356; nr. 8/9, p. 449–457; nr. 10, p. 525–533; nr. 11, p. 585–593; nr. 12, p. 644–649. Kaip vertėjas pažymėtas tik K. Boruta.

³⁷⁹ Istrati P., *Baragano dagynas*. Romanas, Kaunas: Prošvaistė, 1932. Šiame leidime nenurodytas vertėjas.

³⁸⁰ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1931 05 17 // LNB RS, f. 10, b. 363, l. 47–48. Į Borutos laišku tomą *Drauge su draugais* jis nebuvo įtrauktas.

³⁸¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai. 1931 05 06. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19

³⁸² K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 31.

³⁸³ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 91.

³⁸⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško. 1931 08 10. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19–20. Tai buvo vienintelis K. Borutos laiškas iš 1931–1933 m. laikotarpio, patekęs į baudžiamosios bylos aktą. Jis buvo tiesioginis įrodymas, kad K. Boruta, grįžęs iš Berlyno, dalyvavo maksimalistų sąjungos veikloje. Kazys Boruta įrodinėjo, jog šis laiškas iš tikrųjų rašytas 1927 m., o 1931 m. data atsiradusi per klaidą. Žr.: K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 34.

malonę ir lietuvišką pasą. Kaune plito anekdotas, kad jis Palangoje per atostogas išlošė šią malonę kortomis iš Vidaus reikalų ministro³⁸⁵.

Legalizavęsi Borutos išsinuomojo namą (arba dalį) Ažuolyno parko pakraštyje, Basanavičiaus al. 6. Ona, grįžusi į Lietuvą dirbo medicinos seserimi, po to įsidarbino VDU bibliotekoje ir jos atlyginimo pakako pragyventi. Kazys taip pat mėgino prasimanyti pinigų – 1931–1932 mokslo metais dirbo VDU Tautosakos komisijoje. Paskui dirbo „Spaudos fondo“ ir „Sakalo“ bendrovėse. Pastarosios užsakymu rengė tarptautinių žodžių žodyną ir vertė amerikiečių rašytojos Pearl Buck bestselerį „Geroji žemė“. „Spaudos fondo“ užsakymu vertė Aleksejaus Tolstojaus romaną „Petras Pirmasis“. Valstybės teatras užsakė išversti kažkokią dramą³⁸⁶. Taip pat mėgino prasimanyti pinigų korepetitoriaudamas, „bet tiktai apmaudas imdavo, ir mesdavau“³⁸⁷.

1931 m. pabaigoje suiro „aktyvistų kolektyvas“. Dar birželio mėnesį Venclova Kaziui Borutai parašė neišlikusį laišką, kuriame galbūt su liūdesiu konstatavo brolijos apsisprendimą tapti proletariniais rašytojais ir kad „viskas nuėjo niekais, kas seno buvo“. Šiame laiške galbūt „mandagioj formoj“ skambėjo prašymas pačiam pasitraukti iš kolektyvo. Boruta pažadėjo „permįslyti“³⁸⁸. Rugsėjo ar spalio mėnesį iš atostogų sugrįžus trečiafrontininkams įvyko pasitarimas, kuriame Kazys Boruta pasitraukė iš kolektyvo³⁸⁹. „Trečias frontas“ buvo cenzūros sustabdymas lapkritį, bet kolektyvas neprarado vilties atnaujinti veiklą. Tikriausiai vasario mėnesį įvyko pora trečiafrontininkų susitikimų ir grupė galutinai suskilo. Sprendžiant iš praėjus keliems mėnesiams parašyto Valio Drazdausko laiško į Maskvoje leidžiamą „Priekalą“³⁹⁰, K. Borutos šiuose susitikimuose nebuvo. Visgi A. Venclova savo atsiminimuose įtraukia jį į dalyvių sąrašą ir aprašo emocionalią reakciją: „jis išgėrė daugiau už kitus, pradėjo verkti“³⁹¹. Bronys Raila prisiminė, kad Boruta vienintelis iš kolektyvo nedalyvavo susitikime, o rezultatus jam pranešė Venclova³⁹². Atsižvelgiant į aiškia Borutos poziciją brolijos idėjinės evoliucijos atžvilgiu, labiau tikėtina, jog jis nepanoro dalyvauti draugijos, kurios nariu

³⁸⁵ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 92.

³⁸⁶ K. Borutos apklausos protokolas. 1933 03 29. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 128; K. Borutos, laikomo Marijampolės kalėjime, malonės prašymas. 1935 05 06 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 266.

³⁸⁷ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 93.

³⁸⁸ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 06 28 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 237–239.

³⁸⁹ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 m. // Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija. Paskutinio numerio paieškos // *Darbai ir dienos*, t. 47, 2007, p. 229.

³⁹⁰ [Drazdauskas V.], Laiškas apie „Trečią frontą“ / J. Simaitis. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 17.

³⁹¹ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 260.

³⁹² Raila B., *Kodėl antraip*, Vilnius, 1991, p. 153–154.

savęs nelaikė, reanimacijos posėdyje. Borutos emocijos bus prasiveržusios tik jo ir Venclovos susitikime.

Borutų šeima buvo įtraukta į patį maksimalistų sąjungos veiklos epicentrą. Jie priglaudė Vladą Karosą, jau prirakintą prie lovos. Apie pasekmes K. Boruta plačiai rašo atsiminimuose: „apie ligonio lovą vyko kitas sambrūzdis. Ten rinkosi visuomeninės veiklos draugai ir organizatoriai. Prirakintas ligos prie lovos V. Karosa vadovavo atkūrimui pakrikusios sąjungos. Kasdien prie jo lovos vykdavo posėdžiai. Teko stebėtis nepalaužiama valia ir energija. Sąjungos slapta veikla vėl atgijo – atsirado slapti laikraštėliai, atsišaukimai, veikė jaunimo kuopelės, o ir senieji darbininkai, nors ir varžydami, iš naujo įsitraukė į darbą. Tiktai ši kartą ne visai sutarėme. Aš norėjau eiti savarankiškai literatūrinio darbo keliu, nesirišdamas su jokių pogrindžiu. O dabar vienas ir kitas sąjūdis ėjo iš vieno buto. Daug kas manė, kad iš vieno taško. Bet mudviem su V. Karosa tekdavo ir susikiršti, ir pasiginčyti. Ona būdavo mūsų tarpininkė.“³⁹³ Maksimalistai pradėjo steigti kuopeles Alytuje, Ukmergėje, Šiauliuose, Zarasuose, įsteigė jaunųjų maksimalistų biurą, kuris 1932 m. vasario mėnesį pradėjo leisti moksleivijai skirtą „Jaunąjį maksimalistą“³⁹⁴. Prie šio aprašymo galima pridėti kriminalinės policijos valdininko Broniaus Vėžio, tikriausiai vadovavusio sekant maksimalistų sąjungą, liudijimą, kad iki 1932 m. pabaigos maksimalistai visiškai atsigavo ir pradėjo plačią propagandinę veiklą, naudodami nelegalias ir legalias priemones. Jis K. Borutos veiklą matė kaip esminę šiame procese ir visai neužsiminė apie V. Karosą³⁹⁵.

Kartais Kazys Boruta būdavo sekamas. Yra išlikusi *Spangio* sekimo byla, kurioje fiksuotos kelios stebėjimo dienos iš 1932 m. sausio–kovo laikotarpio³⁹⁶. Paskui jį slankiojantys agentai nepažinojo nei Kazio žmonos, nei pažįstamų, tad negalėjo identifikuoti žmonių, su kuriais jis susitikdavo. Ši byla įdomi tuo, kad atskleidžia K. Borutos kasdienybės ritmą. Pvz.: sausio 22 d. Kazys, išėjęs į miestą ir nusileidęs į Naujamiestį, buvo susitikęs su pažįstamais Lietuvos banke, užėjo į „Spaudos fondo“ leidyklą, pasėdėjo Perkovskio kavinėje, užėjo į „Noblese“ viešbutį. Paskui užkilo į Žaliakalnį ir užėjęs į namą Dzūkų gatvėje, kur klausinėjo apie išnuomojamą kambarį. Galiausiai aplankė A. Venclovą, gyvenantį P. Višinskio g. 62. Kita diena praėjo tvarkant reikalus Naujamiestyje – lankytasi „Lietuvos

³⁹³ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 94.

³⁹⁴ F. Saltono laiškas maksimalistų užsienio sekretariatui. 1932 04 05. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 480, l. 8.

³⁹⁵ Kriminalinės policijos valdininko Broniaus Vėžio apklausos protokolas. 1933 04 18. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 120–122. Šis liudijimas atsidūrė 1934 m. Kaltinamojo akto preambulėje.

³⁹⁶ Byla nr. 4 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 826.

žinių“ redakcijoje, pagrindiniuose VDU rūmuose, „Spaudos fondo“ sandėliuose. Kazys pavalgė studentų valgykloje ir pasėdėjo Konrado kavinėje. Paskui užėjo į alkoholio parduotuvę ir užkilo į Kauko gatvę, kur užėjo pas bankininką Joną Smilgevičių. Per dieną kalbėjosi su penkiais neatpažintais vyrais ir keturiomis studentėmis. Kovo 25 d. Kazys pastebėtas užeinantis į „Spaudos fondo“ būstinę ir pagrindinius VDU rūmus, valgantis studentų valgykloje, užeinantis į studentų krautuvėlę ir sėdintis Konrado kavinėje. Per tą laiką susitiko su penkiais vyrais. Galiausiai susitiko su nepažįstama moterimi, su kuria „parėjo į savo namus ir ji nakvojo. Spėjama gal bus sekamojo žmona.“³⁹⁷

Borutos tai jautė: „per daug jau valdžia šnairuoti pradėjo į mūsų butą, apstatė šnipais ir provokatoriais“³⁹⁸. Be to, menki finansiniai ištekliai vertė ieškoti kuklės vietos. Artėjant 1932 m. vasarai jie perleido butą Basanavičiaus gatvėje (kartu su V. Karosa) „draugams“. Gali būti, kad vasarą jie praleido atskirai, kiekvienas pas savo tėvus, o rugsėjo mėnesį apsigyveno mažame butelyje Šviesos g. 10, kuris buvo už kelių žingsnių nuo pavasarį apleisto buto. Čia taip pat „visą laiką netrūkdavo pas mus svečių. Ir draugų, ir praivių“³⁹⁹, tik Boruta stengėsi daugiau bendrauti su literatais.

Grįžęs į Lietuvą K. Boruta kaip rašytojas reikėsi tik tuo metu atgaivintoje „Aušrinėje“. Jis recenzavo maksimalistų sąjungos nario Kazio Jakubėno (1908–1950 m.) kalėjimo poezijos knygą „Tegyvuoja gyvas gyvenimas“⁴⁰⁰, parašė proginį straipsnį apie Žemaitę⁴⁰¹ ir latvių poeto Augusto Apsedelio (1880–1931 m.), kurio teorinę kūrybą jis propagavo dar „Audros“ almanache⁴⁰², nekrologą⁴⁰³. Visgi pastoviu „Aušrinės“ bendradarbiu jis netapo ir 1931–1932 m. žiemą nusprendė sukurti periodinį almanachą. Literatūros pasaulis apie šį ketinimą sužinojo steigiamajame Lietuvių rašytojų draugijos (vadinta ir sąjunga) susirinkime 1932 m. vasario 21 d. Jo metu buvusių trečiafrontininkų grupės vardu prabilęs B. Raila pareiškė, kad revoliuciniai rašytojai negali dirbti kartu su provokatoriškais darbais pagarsėjusiais kolegomis ir pakvietė visus taip pat manančius susirinkimą

³⁹⁷ Santrauka // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 826, l. 47.

³⁹⁸ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 95.

³⁹⁹ Ten pat, p. 99.

⁴⁰⁰ [Boruta K.], Kazys Jakubėnas. Tegyvuoja naujas gyvenimas / K. B-ta // *Aušrinė*, 1931 [11], nr. 3, p. 57.

⁴⁰¹ Boruta K., Žemaitę minint // *Aušrinė*, 1931 [11], nr. 3, p. 1–5; perspausdinta: Boruta K. *Skambėkit, vėtroje, beržai*, p. 210–216.

⁴⁰² Apsedels, Nuo utopijos iki konstrukcijos // *Audra*, 1928, p. 49–53.

⁴⁰³ [Boruta K.], Latvių poetas ir revoliucionierius Apsėdelis / Petr. Linonis // *Aušrinė*, 1932 [05], nr. 4, p. 32–34.

apleisti⁴⁰⁴. Kazys Boruta palaukė, kol trečiafrontininkai demonstratyviai išeis iš salės ir įteikė prezidiumui raštą, kad steigjama literatūros „Dirbtuvė“ ir jos nariai nei pritaria, nei nepritaria būsimai Rašytojų draugijai. Jie tiesiog palauks, tada nuspręs, ar jai priklausyti⁴⁰⁵. Akivaizdu, jog taip siekta informuoti rašytojų bendruomenę ir korespondentus apie K. Borutos sugrįžimą į literatūros lauką. Iš jo užrašų, darytų tuo metu, sužinome, kad pirmoje „Dirbtuvės“ rinktinėje planavo publikuoti Kazys Boruta, Vytautas Montvila, Kazys Jakubėnas (paleistas iš kalėjimo 1931 m. gruodžio 23 d.), Konstantinas Snarskis (1908–1980 m.) ir debiutuoti Ona Lukauskaitė (1906–1983 m.)⁴⁰⁶. Vėliau K. Boruta šią kompaniją charakterizuos kaip „nepričiusius literatūros darbe žmones“, su kuriais „reikėjo viską nuo pradžios pradėti“⁴⁰⁷.

1932 m. rudenį grupės sudėtis jau buvo pasikeitusi – atkrito K. Snarskis, bet prisidėjo dar vienas debiutantas Albertas Juozėnas (1909–1991 m.; iš karto pasivadinęs Juozu Baltušiu) ir, kas svarbiausia, Antanas Venclova (kaip Antanas Laisvydas) bei Martas Gudelis (kaip Vincas Davainis). Pastarasis 1931 m. rudenį įgyvendino berlynietišką Borutos svajonę ir išvyko į Ispaniją, kur įsiliejo į anarchistų, nepriėmusių tų metų balandį paskelbtos demokratinės respublikos, gretas. Planuojamam almanachui iš ten ir atkeliavo autobiografinė apybraiža „Po svetimus kalėjimus“ apie patirtis Barselonos kalėjime, kur M. Gudelis buvo papuolęs kaip įtariamasis, dalyvavęs anarchistų išprovokuotame Alt Llobregato sukilime 1932 m. sausio mėnesį. Beje, ši apybraiža buvo išplėsta ir, K. Borutai tvarkant leidybos reikalus, Kaune 1933 m. išleista atskira knyga „Sukilusi Ispanija“. Savo ruožtu Antanas Venclova, atmetęs perspektyvą tapti rašytoju pagrindininku (ją iš trečiafrontininkų 1932 m. vasarį pasirinko V. Drazdauskas, S. Nėris ir P. Cvirka), ieškojo galimybės spausdintis. „Šiame almanache sutikau dalyvauti ne tiek dėl senos draugystės su Boruta, kiek dėl to, jog tada tai buvo vienintelis pažangesnis literatūrai skirtas leidinys“, – atsiminimuose teigs rašytojas⁴⁰⁸.

Prieš pat rinkinei, galutinai pavadintai „Darbas“⁴⁰⁹, atsiduriant spaustuvėje, spalio 15 d. Kazys Boruta dalyvių vardu parengė „deklaraciją dėl literatūros, lais-

⁴⁰⁴ Revoliucinių rašytojų grupės pareiškimas Lietuvių Rašytojų Draugijos pirmam visuotiniam susirinkimui 1932 m. vasario 21 d. // LLTI, f. 18, b. 151.

⁴⁰⁵ Kazio Borutos pareiškimas Liet. rašytojų D-jos steigė. Susirinkimo Prezidiumui. 1932 02 21 // LLTI, f. 18, b. 151.

⁴⁰⁶ K. Borutos sudarytas literatūrinės grupės „Dirbtuvė“ veiklos planas [1931–1932 m. žiema] // LLTI, f. 60, b. 460.

⁴⁰⁷ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 94.

⁴⁰⁸ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 300.

⁴⁰⁹ Cenzūrą praėjęs rankraštis yra LNB RS, f. 10, b. 201.

vės ir kultūros⁴¹⁰. Palyginti su jo manifestu 1928 m. „Audroje“, matyti pokyčių. Anuomet Boruta tik užsiminė, jog konstruktyvizmo principams kūryboje įgyvendinti geriausiai tinka realizmas⁴¹¹. Dabar jis paskelbė, kad realizmas jau laimėjo, bet neminėjo konstruktyvizmo termino. Naujajame manifeste ir toliau stipriai pabrėžtas rašytojo aktyvizmo principas. Paskelbta, jog, atsižvelgiant į realizmo „pergalę“, almanache susibūrę literatai laikosi „aktingo realizmo“ platformos ir tuo jie išlieka modernistais. Almanachas matytas kaip rašytojų aktyvistų įnašas į „kovą dėl laisvės“, kuri kovojama kartu su „darbo klase“. Vieninteliu pavergėju įvardytas besiblašantis ir tik dėl „prievertos kartuvių“ išsilaikantis kapitalizmas, tad telieka atkreipti dėmesį į cenzoriaus nuosaikumą.

Praejus kelioms savaitėms, kai pasirodė „Darbas“, lapkričio 19 d. buvo surengtas jo dalyvių vakaras Dotnuvoje, Žemės ūkio akademijos patalpose. Dalyvavo naujos grupės branduolys – K. Boruta, K. Jakubėnas ir V. Montvila. Rašytojų kalbos poliarizavo auditoriją – jei tikėtume korespondencijomis, dauguma kalbėtojų iš salės pasisakė už „aktingą literatūrą“⁴¹², bet salė daugiau katučių plojo tiems, kas išreiškėdavo nusivylimą jų kūryba⁴¹³. Recenzijos daugiau bylojo apie recenzentų visuomeninius įsitikinimus nei apie rinktinę. Nei šešėlio netobulumo joje nematė Jonas Šimkus⁴¹⁴, prielankiai apie ją atsiliepė tuomet trumpam revoliucinės veiklos užsimanęs paragauti Fulgencijus Andriusevičius (1907–1970 m.; jis gi Pulgis Andriušis)⁴¹⁵. „Lietuvos žinių“ redaktorius Jonas Kardelis (1893–1969 m.) matė almanacho turinyje sveiko gyvenimo pažinimo atspindį⁴¹⁶, o kartu su Boruta 1925 m. į Kauno kalėjimą patekęs aušrininkas Jonas Norkus – „švaresnio oro bangą“⁴¹⁷. Tuo tarpu pradantis rašytojas Stepas Zobarskas (1911–2000 m.), radęs ką prikišti kiekvienam autoriui, diagnozavo, kad almanacho turinys dvelkia pesimizmu ir neatitinka manifesto programos⁴¹⁸. Švietimo ministerijos leidžiamuose „Šviesos keliuose“ kažkas įvardijo šią grupę kaip atsilikusiuose ir nesąmoninguose sluoksniuose plintančio socialinio anarchizmo sekėjus ir nusprendė,

⁴¹⁰ Rašytojų grupės „Darbas“ deklaracija dėl literatūros, laisvės ir kultūros. 1932 10 15 // *Darbas. Pirmoji rinktinės knyga*, Kaunas, 1932, p. 200–204.

⁴¹¹ [Boruta K.], Pavejui, bet ir prieš vėją / K. Lino // *Audra*, 1928, p. 46.

⁴¹² Rašytojų grupės „Darbas“ literatūrinis vakaras Dotnuvoje // *Lietuvos žinios*, 1932 11 24, p. 6.

⁴¹³ Literatūros vakaras Ž. Ū. Akademijoje / V. Niekas // *Vairas*, 1932, nr. 12, p. 391.

⁴¹⁴ [Šimkus J.], 8 žmonių darbas / Pr. D. // *Kultūra*, 1932, nr. 11, p. 614–615.

⁴¹⁵ Andriušis P., „Darbas“. Pirmoji rinktinės knyga // *Skynimai*, 1933, nr. 1, p. 37–39.

⁴¹⁶ [Kardelis J.], Darbas // *Lietuvos žinios*, 1932 11 22, p. 6.

⁴¹⁷ [Norkus J.], Darbas, pirmoji rinktinės knyga / J. Gulbinas // *Mokykla ir gyvenimas*, 1932, nr. 12, p. 510–511.

⁴¹⁸ [Zobarskas S.], Darbas. Pirmoji rinktinės knyga / S. Malaišis // *Varpas*, 1932, nr. 12, p. 399–400.

jog jos kūryba nėra realizmas, o tik sentimentalizmas⁴¹⁹. Įaudrintas „darbiečių“ pasirodymo Dotnuvoje kažkoks voldemarininkų simpatikas „Tautos balse“ išvadino juos dvasios paliegėliais ir akiplėšiškais išgamomis⁴²⁰. Cenzoriai tikriausiai išsiklausė į dešinėsios spaudos reakciją ir 1933 m. pradžioje turėjusi pasirodyti antroji „Darbo“ rinktinė buvo sustabdyta⁴²¹. Ypač poetinė jos dalis ženklino grupės siekį radikalizuoti savo žinią. Kazys Jakubėnas „Pušyje ant jūros kranto“ liūdėjo, kad „čia kruvini žali takeliai, čia kruvina pakrantė“, o Antanas Venclova „Nežinomame kareivyje“ žadėjo, jog „mes išdrįsime paimt, kas mūs, su šautuvu, su bomba, su granata“⁴²².

Komunistų spaudos reakcija prašosi kiek platesnio aptarimo. Dar prieš pasirodant almanachui buvo žinoma, kaip jį vertinti, nes jo dalyviai buvo „socialfašistiniai gaivalai“ ir „trečiafrontinikų atmosferos“⁴²³. Recenzuoti „Darbą“ ėmėsis ir nuo keiksmazodžių susilaukęs Bronius Pranskus-Žalionis mėgino neabejotinai meniškai menkuose kūriniuose išryškinti eseriškos ideologijos pėdsakus⁴²⁴. Borutos valstietis „veikia robinzoniškai, tartum giventų ne greta tokių pat skurdžių, o vienas miško glūdumoj. Žinoma, nėra ir kalbos, kad jis ieškotų paramos miesto proletariate“. V. Montvilos bedarbis yra „inteligentiškas valkata“, o „tikri revoliuciniai bedarbiai ne po vieną naktim po pievas braido, o organizuotai kovoja“.

Vientisą komunistinės kritikos frontą netikėtai suskaldė komjaunuolis iš Zarasų apylinkių Alpas Kukanka (1910–1989 m.; vėliau Liepsnonis). Jo dėdė buvo Faustas Kirša, kurio įtaka ir lėmė potraukį literatūrai. A. Kukanka pradėjo spausdintis 1930 m. ir tuomet jau buvo užmezgęs korespondencinius ryšius su A. Venclova. Kiek vėliau ėmė susirašinėti su P. Cvirka ir K. Korsaku⁴²⁵. 1932 m. pavasarį jis dėl lėšų trūkumo metė Zarasų aukštesniąją komercijos mokyklą. Spalio mėnesį įstojo į komjaunimą⁴²⁶. Antanas Venclova jam bus aprašęs „Darbo“ almanacho atsiradimo aplinkybes ir paaiškinęs savo apysakos „Po Italijos aukšiniu dangumi“ paslėptą prasmę. Lapkričio 18–19 d. Alpas Kukanka parašė „Darbo“ recenziją ir nusiuntė į JAV komunistų laikraštį „Laisvė“, kuriame bendradarbiavo prisidengęs A. Badaičio slapyvardžiu. Recenzija buvo išspausdinta

⁴¹⁹ „Darbas“ / Grs. // *Šviesos keliai*, 1932, nr. 12, p. 762–764.

⁴²⁰ Dvasios paliegėlių kuriozai / Buvęs // *Tautos balsas*, 1932 11 26, nr. 13, p. 2–3.

⁴²¹ Plačiau žr.: Gudaitis L., *Plunksna ir ugnimi*, Vilnius, 1974, p. 36–40.

⁴²² „Darbo“ almanacho nr. 2 maketo p. 57, 90. Žr.: LNB RS, f. 10, b. 11–204.

⁴²³ Vėl nauja socialfašistinė grupė // *Priekalas*, 1932, nr. 11, p. 448.

⁴²⁴ [Pranskus-Žalionis B.], „Darbas“. Pirmoji rinktinės knyga / V. V-inis // *Priekalas*, 1933, nr. 2, p. 87–88.

⁴²⁵ Liepsnonis A., Pokalbininkai. Atsiminimai apie rašytojus. II variantas // LLMA, f. 119, ap. 1, b. 331, l. 16, 44, 203, 251.

⁴²⁶ A. Kukankos-Liepsnonio asmens byla Rašytojų sąjungos įskaitoje // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 119, l. 6–7.

tik 1933 m. liepos mėnesį.⁴²⁷ Pradedantysis kritikas griežtai pasmerkė „eserų“ K. Borutos ir K. Jakubėno tekstus; beje, Marto Gudelio apybraižą iš Ispanijos jis priskyre Kaziui Borutai. Gali būti, kad šią dezinformaciją jam bus pašnibždėjęs A. Venclova. Recenzijoje A. Kukanka išslaptino Antano Laisvydo slapyvardį ir pasirėmė asmenine korespondencija su atskleistuoju rašytoju. Jis atskleidė ir paslėptus rašytojo motyvus: „Venclova „Lietuvos auksinį dangų“ pavožė po Italijos dangum. <...> Tai vis sukčiavimas prieš cenzūrą, kad nuduoti būk tai kalbama ne apie lietuviškus budelius.“ A. Venclova savo atsiminimuose pritaria tokiai interpretacijai: „rašydamas apie Italiją, žinoma, galvojau apie fašistų engiamą Lietuvą“⁴²⁸, bet vargu ar tuo metu galėjo džiaugtis tokiu pradedančiojo kritiko įžvalgumu.

Ši recenzija sukėlė Zigmo Angariečio, tuo metu Kominterno įgaliotinio prižiūrėti LKP(b) veiklą už SSSR ribų, pyktį. Jis tuoj pat užklausė LKP(b) sekretoriatą Kaune, ar jie nežina, kas gali būti šio straipsnio autorius⁴²⁹, ir tuoj pat sėdo rašyti porą poleminių straipsnių⁴³⁰. Remdamasis tuo, kad recenzijoje palankiai atsiliepiama apie A. Venclovą, jis spėjo, jog tikrasis jos autorius yra Petras Cvirka. Angariečiui šis rašytojas buvo ypač įstrigęs atmintin, nes, turėdamas Kauno komunistų pasitikėjimą, mėgino išsiūlyti „Priekalui“ savo kūrybą. 1932 m. lapkritį Angarietis viešai diskreditavo Cvirką kaip plagiatorių, mėginantį prisišlieti prie kompartijos⁴³¹, ir 1933 m. pavasarį maniakiškai tęsė jo kompromitavimo akciją⁴³². Paslaptinga recenzija buvo proga trečią kartą išpėti komunistus dėl Cvirkos, tik šį kartą JAV spaudoje. Įspėjimas dėl „Laisvėje“ paskelbtos „socialfašistus“ reabilituojančios recenzijos nuskambėjo ir „Priekale“⁴³³. Tuo tarpu Alpas Kukanka, prisidengęs Juliaus Dainonio slapyvardžiu, 1933 m. vasarą ar rudenį atsiuntė į „Priekalo“ redakciją kitą „Darbo“ almanacho recenzijos versiją, datuotą 1933 m. vasario 23 d.⁴³⁴ Joje taikomasi prie redakcijos požiūrio į „trečiafrontininkus“, čia

⁴²⁷ [Kukanka A.], „Darbas“ bedarbė metu / A. Badaitis // *Laisvė*, 1933 07 07; teksto iškarpa: LLMA, f. 119, ap. 1, b. 438, l. 61.

⁴²⁸ Venclova A., *Jaunystės atradimas*, p. 300.

⁴²⁹ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriato nariams Lietuvoje. 1933 07 29 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 170.

⁴³⁰ Angarietis Z., Antrasis provokacinis išsišokimas. 1933 07 29–31 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 213–219; [Angarietis Z.], Fašistų agentai, kaip revoliuciniai rašytojai / Z. A. 1933 07 31–08 01. // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 50–57. Skelbta: *Vilnis*, 1933 08 25.

⁴³¹ [Angarietis Z.], Niekšo nepasisėkimai / R. T. // *Balsas*, 1932 11 25, nr. 32, p. 443–444.

⁴³² [Angarietis Z.], Kairisis šlamšto manevras / R. T. // *Balsas*, 1933 03 16, nr. 6, p. 106–108; [Angarietis Z.], Reikia susirupint // *Balsas*, 1933 03 16, nr. 6, p. 93–94; [Angarietis Z.], Neapgausi // *Balsas*, 1933 04 01, nr. 7, p. 123.

⁴³³ Trečiafrontininkų at rūgos... Amerikos „Laisvėj“ // *Priekalas*, 1933, nr. 9, p. 489–491.

⁴³⁴ [Kukanka A.], „Darbas“ bedarbė metu. Rankraštis. 1933 02 23 / Julius Dainonis // LLMA, f. 119, ap. 1, b. 438, l. 63–65.

jau nebeliko teigiamo A. Venclovos vertinimo. Be abejonės, recenzento tapatybę kompartijos vadovai išsiaiškino, bet A. Kukankos anketose ir atsiminimuose nėra užsiminta, kad jis būtų dėl to nukentėjęs. Galbūt jį nuo sankcijų išgelbėjo areštas 1933 m. spalį. Z. Angariečiui eiliniame straipsnyje, skirtame komunistinei JAV lietuvių spaudai, apie „prisiplakėlius“ iš liberaliosios inteligentijos gretų teko atsiprašyti už klaidą⁴³⁵.

Z. Angariečio minimas Petro Cvirkos plagiato skandalas tarp Kauno inteligentijos nuvilnijo 1932 m. rugsėjo mėnesį⁴³⁶ ir metė šešėlį ant visų trečiafrontininkų. Antanas Venclova vėliau prisipažins, jog dėl Cvirkos skandalo jis net žils-telėjęs⁴³⁷. Ne paslaptis buvo ir tai, kad B. Raila atsisakė marksistinių įsitikinimų ir rugpjūtį „Bangose“ išspausdino porą patriotinės dvasios straipsnių⁴³⁸. Spalio pradžioje karščiausiams socializmo propaguotojams kaip kontrastas nuskambėjo K. Borutos skelbimas: „mokinu kalbos ir literatūros. Atlieku visokius rašto darbus, darau vertimus, taisau korektūras“⁴³⁹. Galima prielaida, jog šį skelbimą Kazys Boruta paskelbė siekdamas ne uždarbio susirasti, o sukurti atsvarą kalboms apie trečiafrontininkų degradavimą. Kaip ir tikėtasi, kilo reakcija⁴⁴⁰, jam atsirado proga paskelbti asmeninį manifestą apie rašytojo etiką⁴⁴¹. Grįžęs į Lietuvą jis neužsidirbinėjo rašydamas į „buržuazinę“ spaudą ir išdidžiai deklaravo, jog „tik tokiu būdu aš galiu apsaugoti savo kūrybą nuo prostitutijos“. Šis manifestas buvo tarsi sugrįžimo į literatūros lauką preliudija, kurią ženklino po keleto savaičių pasirodžiusi „Darbo“ rinktinė.

Gali būti, kad tai savo ruožtu paskatino Kostą Korsaką 1932 m. lapkritį paskelbti straipsnį apie „Trečio fronto“ žlugimo priežastis⁴⁴². Kazys Boruta gruodžio pabaigoje viešai užmezgė dialogą su K. Korsaku⁴⁴³ ir be polemikos pritarė jo versijai. Dėl to jų abiejų dialogą galima pristatyti kaip susipynusį. Boruta vėl grįžo prie „berno“ kaip socialinės kategorijos. Anot jo, esminis miesto visuomenės komponentas yra

⁴³⁵ [Angarietis Z.], Buržuazijos agentai, kaip „revoliuciniai“ rašytojai / Z. A. [1933 ruduo] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 105–112. Atsiprašymas atskiroje „pastaboje“ – l. 112–114.

⁴³⁶ Bražėnas P., *Petras Cvirka*, Vilnius, 1998, p. 92–96; Tamošaitis M., *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX dešimtmetyje*, Vilnius, 2010, p. 50–55.

⁴³⁷ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1939 03 18 // LLTI, f. 60, b. 556.

⁴³⁸ [Raila B.], Prakituojuantieji ir „prakituojuantieji“ (Laiškai iš kaimo) / Jurgis Lengvenis // *Bangos*, 1932 08 05, nr. 29, p. 753–754; [Raila B.], Už jūrą ir Klaipėdą (2-tras laiškas iš kaimo) // Jurgis Lengvenis // *Bangos*, 1932 08 19, nr. 31, p. 787–789.

⁴³⁹ Smulkūs skelbimai // *Lietuvos žinios*, 1932 10 05, p. 5.

⁴⁴⁰ Pėdsakas spaudoje: Beleckas J. K., Vakariniai apdūjojimai // *Dienos naujienos*, 1932 10 07, p. 2.

⁴⁴¹ Boruta K., Prašau žodžio // *Lietuvos žinios*, 1932 10 13, p. 4; perspausdinta: Boruta K. *Skambėkit, vėtroje, beržai*, p. 219–220.

⁴⁴² [Korsakas K.], Frontui išsisklaidžius / J. Radžvilas // *Kultūra*, 1932, nr. 11, p. 593–599.

⁴⁴³ [Boruta K.], 1 ½ berno tragedija / P. Linonis // *Aušrinė*, 1933 01 01, nr. 1, p. 6–7.

mieste mokslo ragavę išeiviai iš kaimo – „bernai ir mergos“. Kiekvienas bernas su laiku pasirenka vieną iš trijų kelių – įsilieja į stambiąją buržuaziją, apsisprendžia už socializmo idėjas ir suartėja su darbo klase arba tampa socialiai abejinga smulkiąja buržuazija (tokių daugiausia). Trečiafrontininkai iškilo iš pastarosios masės su pretenzija sukurti savarankišką judėjimą, galintį kultūroje „išversti stambią vagą“. Korsakas taip pat neišsiplėsdamas kildino kolektyvą iš „smulkiai buržuazinės inteligentijos“.

Kostas Korsakas aptarė trijų socialinių grupių reakcijas į naują sąjūdį. Aktyviausia buržuazijos dalis sukėlė „neapykantos ir net šmeižtų audrą“, kuri ir lėmė žurnalo sustabdymą. Smulkioji buržuazija sąjūdį sutiko „šaltai indiferentiškai“, o darbo klasė buvo tiek įmigusi, kad nebuvo jokios jos reakcijos. Aktyvistai tam nebuvo pasiruošę, nes vylėsi rasti atramą, o ne ją „žadinti“ („ne tada šunis lakinti, kada reikia medžioti“). Boruta savo ruožtu išvardijo keturias šio sąjūdžio žlugimo priežastis – trečiafrontininkų buvo per mažai, jų balsas buvo per menkas, buržuazijos „įniršimas“ per stiprus, bet svarbiausia, jog darbo klasė liko abejinga ir sąjūdis nerado adresato. Abu analitikai sutarė, kad būtent ištirpimo tuštumoje pojūtis suskaldė trečiafrontininkus – jie pradėjo „dairytis į šalis ieškodamas atramos ir perspektyvų“ (Boruta), arba, kitaip tariant, „blaškytis ir ieškoti by kokios bazės atsiremti“ (Korsakas).

Korsako nuomone, kolektyvo tragedija buvo ne uždarytas žurnalas (juk galima įsteigti kitą), bet vidinis skilimas, kurį sukėlė per daug glaudus sąlytis su komunistais. Lietuvos komunistų partijos vadovybė pajuto „trečiafrontininkų“ posūkį į radikalią kairiąją ir pradėjo kritikuoti, auklėti ir sijoti naują rašytojų bendriją. Jis panaudojo stiprų „žiurkiškos meilės“ įvaizdį – motina žiurkė atpažino grupelę žiurkiukų, bet pajutusi svetimą kvapą puolė ši šalinti laižydama ir užlaižė negyvai. Tie, kurie per daug susižavėjo sovietine proletarinio meno versija, atsidūrė „vidinėje emigracijoje“, nes atitrūko nuo meną maitinančios tėvynės tikrovės. Boruta istoriją, kai lietbolševikai nepagailėjo „pamazgų kibirų nelaimingų bernų galvoms trinkti“, vadina pamoka kitiems bernams. Pamokos esmė yra tai, kad neįmanoma viena koja stovėti ant bolševizmo vežimo papėdžių. Be to, ten nėra ko ieškoti, nes komunizmas „visiškai bejėgis proletariškos kultūros kūryboje“. Vertindami lietuvių komunistų kuriamos kultūros meniškumą Boruta ir Korsakas visiškai sutarė. Tam tikslui skirtas „Priekalas“ negali „duoti nė trupučio tikrai kūrybinės literatūros“ (Korsakas) ir dėl to yra „dvasios luošybė“ (Boruta).

Boruta konstatavo esant darbo klasės kultūrą, kurią bolševikai nesėkmingai stengiasi diskredituoti, bet nepateikė jokio konkretaus pavyzdžio. Korsakas darbo klasės masėse matė neįvardytus, „negausius aktingųjų būrelius“ ir pabrėžė, kad jie įtarūs mokytojų iš šalies atžvilgiu. Jis turėjo omenyje „Vilties“ draugiją,

kurios kultūrinę raišką „trečiafrontininkai“ buvo trumpam perėmę į savo rankas. Panašu, kad abu komentuotojai reflektavo mentalinę prarają tarp kairiosios inteligentijos ir darbininkijos. Korsakas dar anksčiau buvo išsitaręs, jog neįmanoma į pasaulį žiūrėti darbininkiškais akimis dienų dienas sėdint redakcijose, universitete ar kavinėse⁴⁴⁴. Boruta su darbininkais sąlytį turėjęs tik Berlyno darbo biržoje, „ateitiems bernams“ pataria nepamiršti šios perskyros – „darbo klasės išsivadavimas yra pačių darbininkų reikalas. Tas pats galima pasakyti ir apie darbo klasės kultūrą.“

Korsakas ir Boruta pabrėžė traumą, kurią kai kuriems kolektyvo nariams sukėlė netikėtas kompartijos atsakas. Korsakas neįvardijo savo bendražygių, bet užuominos apie tuos, kurie „užsiima plagiatais ir po to dar stengiasi vaidinti progresisto vaidmenį“, arba tuos, kurie „nuėjo savo tiesioginių priešų pusėn“, buvo aiški nuoroda į Cvirką ir Railą. Savo ruožtu K. Boruta juos įvardijo ir mestelėjo, kad Raila užsiiminėja „savo dūšios likučių išpardavimu“. Pastarasis tuoj pat sureagavo ir parašė „visiškai konfidencialų“ laišką⁴⁴⁵. Raila pritarė Korsako ir Borutos apmąstymams apie „Priekalo“ literatūrai vaidmenį sužlugdant sąjūdį („koliojo, provokavo, išmislinėjo, <...> prisispyręs ieškojo priešų“) ir apie pražūtingą bolševizmo įtaką kultūrai („už anų „okupantų“ nieko negalima suorganizuoti, pagaliau tat teoriškai būtų klaidinga, o praktiškai žalinga“). Spontaniškas Railos apsiuoginimas atskleidžia trauminę patirtį („nieko nerašiau jau pusantrų metų“), kurios dirglumas neleidžia nuosekliai išsakyti. Jis miglotai teisinasi dėl savo būdo ypatybių neišlaikęs aplinkos patyčių ir į „Bangas“ parašęs provokaciniais (?) tikslais. Tuo pačiu Raila deklaruoja savo, kaip *vis dar* marksizmo teoretiko, vertę ir iš aukšto vertina eserų ideologiją: „visa Tamstos maksimalistinė pozicija yra teoriškai klaidinga, o praktiškai proletariatui žalinga“. Pagarba ir pasitikėjimas adresatu laiške pinasi su arogancija, kurią sukelia akistata su moraliai nesutepta laikysena. Šis laiškas atskleidžia jo autoriaus krizę, kurią užaštrino tai, kad tuometinėje visuomenėje nebuvo pakantos tiems, kas pasiryždavo trauktis iš kartą užimtos ir deklaruotos ideologiškai radikalių pozicijų. Nebuvo ir psichologinės pagalbos institucijų, padedančių tokiems žmonėms lengviau adaptuotis priešš-kumu ir patyčiomis jų atžvilgiu persunktoje atmosferoje.

⁴⁴⁴ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 08 24 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 234.

⁴⁴⁵ B. Railos laiškas K. Borutai. 1932 12 30 // LNB RS, f. 10, b. 46.

XI. NELAISVĖJE. 1933 M. KOVAS – 1935 M. BIRŽELIS

1933 m. kovo pradžioje Karaliaučiuje buvo areštuotas Jonas Lukoševičius. Su juo į vokiečių policijos rankas pateko ir maksimalistų Užsienio sekretoriato archyvas, kuriame buvo keli šimtai laiškų, sekretoriato nutarimų medžiaga ir „Revoliucionieriaus“ bei „Jaunojo revolucionieriaus“ numeriai. Anot K. Borutos, kovo viduryje ši medžiaga už 10 000 litų parduota Lietuvos saugumo policijai. Maksimalistai Lietuvoje greitai sužinojo apie J. Lukoševičiaus areštą, bet nepuolė slėptis ar bėgti į užsienį. Tuo tarpu saugumiečiai suplanavo keliasdešimties ilgai sektų maksimalistų areštus⁴⁴⁶ ir juos kovo 26–28 d. įvykdė. Ne visi papuolę į areštuotinių sąrašą buvo rasti, bet Borutos, matyt, apsisprendė nebėgti ir kovo 28 d. buvo suimti. Kaip 1949 m. K. Boruta rašė Vlado Karosos biogramoje, kuri daugiau panaši į šventųjų gyvenimų žanrą, maksimalistų ideologas taip pat buvo suimtas kovo 28 d., gavo infarktą, apako ir prižiūrėtojų patyčių lydymas mirė areštinėje gegužės 5 d.⁴⁴⁷ Pagal saugumiečių duomenis⁴⁴⁸ maksimalistų kovos būriui Kaune vadovavęs ir prie kitų būrių steigimo prisidedęs Kazys Jakubėnas buvo suimtas balandžio 19 d. Jonas Lukoševičiaus Lietuvos saugumui buvo perduotas lapkričio mėnesį⁴⁴⁹. Suimtieji laikėsi išvien ir neprisipažino kaltais. Išimtis buvo tik Kazys Boruta, bet tai jo neišgelbėjo nuo nutarties „besąlygiškai laikyti kalėjime“⁴⁵⁰.

Kauno inteligentija tuoj pat ėmėsi veiksmų išlaisvinti suimtus rašytojus. Balandžio 21 d. VDU rektorius Vincas Čepinskis kreipėsi į vyriausybę dėl K. Jakubėno paleidimo, o VDU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas Vincas Krėvė – į vidaus reikalų ministrą dėl K. Borutos⁴⁵¹. Balandžio 27 d. pas vidaus reikalų ministrą tuo pačiu reikalu lankėsi Lietuvos rašytojų draugijos atstovai Vincas Mykolaitis-Putinas ir Juozas Keliuotis⁴⁵². Po pradinio tyrimo keturi įtariamieji (bet ne rašytojai) buvo paleisti, o bylos medžiaga atsidūrė prokuratūros žinioj⁴⁵³. Gegužės–birželio mėnesiais vyko papildomi tardymai, po kurių iš kalėjimo už 50 000 litų užstatą buvo paleista neščia Ona Borutienė⁴⁵⁴. Užstato dydis buvo

⁴⁴⁶ Kauno kriminalinės policijos VI rajono viršininko nutarimas. 1933 03 22 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 342, l. 1.

⁴⁴⁷ Boruta K., Vladas Karosa (biografiniai daviniai). 1949 // LNB RS, f. 10, b. 436, l. 17–18.

⁴⁴⁸ Agento „Ješkotojas“ pranešimai. 1932 09 01 ir 1932 11 06 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 730, l. 6, 8.

⁴⁴⁹ Kaltinamasis aktas. 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 31b.

⁴⁵⁰ Teismo tardytojo J. Vasiliausko nutarimas. 1933 05 03. Nuorašas // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 9.

⁴⁵¹ Rūpinas suimtais rašytojais // *Lietuvos žinios*, 1933 04 22, p. 4.

⁴⁵² Kronika // *Rytas*, 1933 04 27, p. 5.

⁴⁵³ Kronika // *Rytas*, 1933 05 01, p. 7.

⁴⁵⁴ Borutienė paleista už užstatą // *Rytas*, 1933 07 18, p. 5.

parinktas toks, kad jo įmokėjimas liktų tik teorine galimybe, bet „atvažiuoja tėvas, užstato savo ūkį ir išima marčią, kurios anksčiau nepažinojo ir nenorėjo pažinti, iš kalėjimo“⁴⁵⁵. Onos paleidimas nereiškė kaltinimų panaikinimo, o ji pati, būdama aštuntame nėštumo mėnesyje, buvo tardyta⁴⁵⁶. Galiausiai liepos 17 d. byla iš prokuratūros perėmė Kariuomenės teismas⁴⁵⁷. Žiniasklaida buvo paskelbusi, kad šios bylos esminis momentas yra pasikėsinimas į Augustino Voldemaro gyvybę 1929 m. gegužę⁴⁵⁸. Maksimalistų archyvo analizė tyrėjams leido padaryti išvadą, kad pasikėsinimą surengė maksimalistai, kurie teisėsaugai buvo nepasiekiami, o suimtieji su tuo neturėjo nieko bendro. Dėl to šis momentas byloje tapo periferinis. Spauldoje šmėkštelėjo žinutė, jog pats tuomet policijos priežiūroje Zarasuose gyvenęs A. Voldemaras norėjęs advokatauti suimtiesiems, bet šie nesutikę⁴⁵⁹.

Kazio ir Onos Borutų, Jono Lukoševičiaus, Kazio Jakubėno, Antano Vilčinsko, Jono Butkevičiaus ir Maksimo Šuvalio pusšimtį puslapių užimantis kaltinamasis aktas buvo parengtas 1934 m. sausio 26 d. Visiems kaltinamiesiems inkriminuojamas priklausymas Lietuvoje maksimalistų sąjungai, „kurios tikslas yra, kaip jiems gerai buvo žinoma, ginkluotu sukilimu nuversti esamoji Lietuvos valdžia, valdymo tvarka ir visuomenės sutvarkymas“. K. Boruta papildomai apkaltintas, kad 1929 m. vasarą „Revoliucionieriuje“ paskelbė eilėrašį, kuriame „kursto nuversti esamą Lietuvos valdžią ir valdymo tvarką“⁴⁶⁰. Kovo mėnesį kaltinamojo akto santrauka buvo paskelbta „Lietuvos aide“⁴⁶¹.

Iš kaltinamojo akto sužinome, kad Kazio Borutos kaltė buvo grindžiama 27 jo laiškais ir 7 straipsnių rankraščiais. Gindamasis jis neneigė iš pradžių priklausęs nelegaliai maksimalistų sąjungai, bet teigė iš jos veiklos pasitraukęs 1927 m. liepos mėnesį. 1927–1928 m. jis susirašinėjęs politiniais klausimais su kai kuriais senų laikų bičiuliais, bet pabrėžė, kad nedalyvavo jokioje konkrečioje veikloje, o tik susirašinėjo. 1928 m. jis metęs ir politinio pobūdžio publicistiką. Jam inkriminuojama revoliucinė poezija skelbta be autoriaus žinios ir leidimo. Beveik visų tardytoją dominančių užuominų savo laiškuose jis negali paaiškinti dėl menkos atminties. Onos Borutienės kaltė buvo grindžiama 13 jos laišku. Ji neigė priklausanti

⁴⁵⁵ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 102.

⁴⁵⁶ K. Borutos gynimosi kalba teisme [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 33.

⁴⁵⁷ Teismo tardytojo J. Vasiliausko nutarimas. 1933 07 19. Nuorašas // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 13.

⁴⁵⁸ Rengia byla dėl atentato prieš A. Voldemarą // *Lietuvos žinios*, 1933 06 28, p. 5.

⁴⁵⁹ Aušriniečių bylos tardymas... // *Lietuvos žinios*, 1933 07 08, p. 5.

⁴⁶⁰ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 32.

⁴⁶¹ Kaip nusibankrutiję socialistai revoliucionieriai rengėsi teroru paimti Lietuvoje valdžią. Artėjant jų bylai // *Lietuvos aidas*, 1934 03 15, p. 7.

maksimalistų sąjungai ir įrodinėjo, kad visi maksimalistų archyve rasti jos laišakai yra privataus pobūdžio, o įtartinų užuominų juose taip pat negalėjo paaiškinti dėl atminties spragų.

Iki teismo kalinčio K. Borutos poeziją visuomenė kartais išvysdavo „Kultūros“ puslapiuose⁴⁶². 1934 m. kovo pradžioje knygynuose pasirodė jo eilėraščių rinkinys „Duona kasdieninė“. Knygos pabaigoje buvo prierasas, kad ją išleido poeto draugai. Kazys nebuvo labai patenkintas: „gražiai išleista, bet, kiek iš turinio sprendžiu, pradžios ir pabaigos trūksta. <...> Dėl pradžios tai pikta, kad nereikalingi žmonės rankas prikišo. Ir išėjo, kaip anas devynių auklių vaikas.“⁴⁶³ Apskritai Kazys Boruta jos nevertino, nes ten sudėti eilėraščiai atsidavė seniena⁴⁶⁴. Knyga pasirodė, kai pasklido pirmos žinios apie kovo mėnesį vykstantį maksimalistų teismo procesą⁴⁶⁵. Gali būti, kad ji leista siekiant atkreipti visuomenės ir ypač teisėjų dėmesį, jog kaltinamasis pirmiausia yra poetas. Ir toks poetas, kurio kūryboje neliko revoliucinio įkarščio. Kai kurie kritikai akcentavo šią ypatybę: „būdamas kairiojo nusistatymo žmogus, jis vis dėlto pirma žiūri poezijos, o ne ideologijos“ (Antanas Vaičiulaitis)⁴⁶⁶ arba „rinkinį sudaro daugiau individuali lyrika ir jame nerandame ryškiau visuomeniškus motyvus akcentuojančius eilėraščius“ (Kostas Korsakas)⁴⁶⁷. Tik socialdemokratų žurnale galbūt Juozas Žiugžda mestelėjo, kad šis rinkinys yra „vertingas indėlis negausingoje mūsų socialistinės kovos literatūroje“⁴⁶⁸. Dauguma recenzijų buvo persunktos atjautos. Ateitininkai sielojosi, kad „beprasmiško suklupimo mums itin gaila, ypač dėl to, kad suklupta žymaus talento“⁴⁶⁹. Liberalios pakraipos „Mokykla ir visuomenė“ netiesiogiai apeliavo į teisėjus ir pabrėžė, jog Dostojevskis ir Vagneris taip pat ragavo nelaisvės ir užbaigė klausimu „o dabar?“⁴⁷⁰ Lietuvos rašytojų draugijos laikraštis pranašavo, kad „Borutą – veikėją gali aprėžti atatinkami įstatymai, bet jo, poeto, joki nuostatai, nei sienos, nenustelbs“⁴⁷¹. Iš recenzijų išsiskiria kraštutinėse ideologinio spektro pusėse esančių kritikų įžvalgų sąšauka. Bronius Pranskus-Žalionis

⁴⁶² Boruta K., Poema apie berną // *Kultūra*, 1933, nr. 9, p. 408; Boruta K., Sugrįžimas į tėvynę // *Kultūra*, 1933, nr. 10, p. 478-479; Boruta K., Draugams (Draugai, draugai); Mylimosios akys (Žaliosios pievos – akys mano). Iš knygos *Duona kasdieninė* // *Kultūra*, 1934, nr. 2, p. 89.

⁴⁶³ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 04 08 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 299.

⁴⁶⁴ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 03 25 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 298.

⁴⁶⁵ Maksimalistų byla kariuomenės teisme // *Rytas*, 1934 02 06, p. 7.

⁴⁶⁶ [Vaičiulaitis A.], K. Boruta. Duona kasdieninė / A. R. // *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 180/181, p. 479.

⁴⁶⁷ [Korsakas K.], Duonos kasdieninės poetas / J. Radžvilas // *Kultūra*, 1934, nr. 3, p. 168.

⁴⁶⁸ [Žiugžda J.], K. Boruta. Duona kasdieninė // *Darbo visuomenė*, 1934, nr. 1, p. 30.

⁴⁶⁹ Mikulevičius J., Boruta. Duona kasdieninė // *Ateitis*, 1934, nr. 8, p. 366.

⁴⁷⁰ K. Boruta. Duona kasdieninė / P. R. // *Mokykla ir visuomenė*, 1934, nr. 3, p. 143.

⁴⁷¹ Duona kasdieninė / K.M. // *Literatūros naujienos*, 1934 03 31, p. 5.

pabrėžė poeto norą susitaikyti su fašistine tėvyne ir išvelgė, jog „šitas poeto žodis tik vienam: kad fašistų valdžia ir fašistinė visuomenė pamatytų pradedantį „paku-tavoti“ Borutą ir kitus eserus ir liautųsi juos baniutijus“⁴⁷². Savo ruožtu Bernar-das Brazdžionis, neigiamai įvertinęs rinkinį⁴⁷³, taip pat pasidalijo išvalgomis: „pigiai stengiasi apdumt gailestingas širdis, esą už eilėraščių rašymą jis tremiamas ir kalinamas“⁴⁷⁴.

Kalėdamas Kazys Boruta išvertė Romaino Rolland'o 10-ies tomų romaną „Žanas Kristofas“ (išleista tik 1946–1951 m.) ir Henriko Ibseno dramą „Brandas“ (išleista 1937 m.). Beje, iki kalėjimo Boruta prancūziškai nemokėjo ir „Žaną Kristofą“ vertė iš rusų ir naujos jam prancūzų kalbos⁴⁷⁵. Jis taip pat galbūt baigė versti P. Buck „Gerąją žemę“ (išleista 1935 m. gruodį) ir A. Tolstojaus „Petrą Pirmąjį“ (išleista 1936 m. vasarį). Kūrybinis darbas itin palankus buvo tuomet, kai po teismo Kazį Borutą perkėlė į Marijampolės kalėjimą, kur jis gavo erdvesnę kamerą ir teisę pre-numeruoti spaudą iš užsienio⁴⁷⁶. Pasinerti į vertimus stūmė noras uždirbti papil-domų pinigų pagausėjusiai šeimai, kurios gerovei net pasiryžta (tiesa, atidėliojant) atsakyti popirosų⁴⁷⁷. Įtemptas kūrybinis darbas pynėsi su radikaliu „kolektyvistinė-s“ literatūrinės veiklos pervertinimu. „Jei man prieš keletą metų teko pagyti nuo partinės ligos <...>, tai dabar aš sveikas nuo literatūr. кружковщин'os ligos“, – rašė jis Onai Šimaitei⁴⁷⁸. Dar daugiau, Boruta „atrado“ klasiką ir džiaugėsi plintančia psichologinio realizmo mada⁴⁷⁹.

Maksimalistų teismo procesas vyko 1934 m. rugpjūčio 22–24 d. Iš kalti-namojo akto buvo matyti, kad Kazys Boruta tapęs vienu pagrindinių kaltina-mųjų. Jis rimtai rengėsi gynybai⁴⁸⁰, nors atsiminimuose rašo apie savo tylėjimą per teismo procesą⁴⁸¹. Teisiamuosius gynė penki advokatai, tarp jų Kazio Jaku-bėno brolis Alfonsas. Specialiai K. Borutos nuopelnus Lietuvos kultūrai sten-gėsi išryškinti rašytojas ir advokatas Adomas Lastas⁴⁸². Paties Borutos kalbos tekste matyti, jog jo atmintis praskaidrėjo ir savigynos centras persikėlė į laišku

⁴⁷² [Pranskus-Žalionis B.], K. Boruta „Duona kasdieninė“ / V. Vi-nis // *Priekalas*, 1934, nr. 5, p. 317.

⁴⁷³ [Brazdžionis B.], Boruta. Duona kasdieninė / J. Brazaitis // *Židinys*, 1934, nr. 5/6, p. 566–568.

⁴⁷⁴ [Brazdžionis B.], Kazio Borutos Duona kasdieninė / J. Brazaitis // *Pradalgės*, 1934, nr. 2, p. 36.

⁴⁷⁵ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 [ruduo] // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 250–251.

⁴⁷⁶ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 16.

⁴⁷⁷ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 04 22 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 302.

⁴⁷⁸ K. Borutos laiškas O. Šimaitei. 1933 08 13 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 253.

⁴⁷⁹ K. Borutos laiškas O. Šimaitei. 1933 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 263–264.

⁴⁸⁰ K. Borutos gynimosi kalba teisme [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 28–41.

⁴⁸¹ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 110–111.

⁴⁸² Prasišėdė rašytojo K. Borutos ir kt. byla // *Lietuvos žinios*, 1934 08 22, p. 7; Kontrrevoliucinių Lietuvos eserų atmatos teisme / Indras // *Priekalas*, 1935, nr. 6, p. 386.

konteksto komentavimą. Jis toliau laikėsi versijos, kad iš maksimalistų gretų išstojo 1927 m. viduryje ir akcentavo savo konfliktus su emigrantais maksimalistais. Boruta pabrėžė, jog vienas pagrindinių įkalčių – į sukilimą kviečiantis eilėraštis „Diena iš dienos pakampėm“ – „Revoliucionieriuje“ paskelbtas 1929 m. vasarą, ten pasirodė be jo žinios. Kazys pareiškė nesiimęs atsakomybės už savo laiškus, nes jie „*dažniausiai* [kursyvas mano – K. R.] parašyti veikiant momento įspūdžiams, esant prislėgtoje nuotaikoje ar nebežinant kas daryti, sergant ir net būnant nenormalioje būklėje“⁴⁸³. Kaltinamajame akte almanacho „Darbas“ pasirodymas traktuotas kaip kultūrinės maksimalistų politikos išraiška. Boruta neigė šią prielaidą ir teigė, jog „darbiečius“ jungė ne politinis nusistatymas, bet „kultūrinės veiklos ir literatūrinės ideologijos principai“⁴⁸⁴. Atsiminimuose jis pabrėžia, jog didžiausias jo rūpestis iki teismo buvo Onos, 1933 m. gruodžio 12 d. pagimdžiusios dukrą Eglę, likimas. Gynybinėje kalboje jis neigė bet kokią žmonos priklausomybę maksimalistams ir pasinaudojo proga pareikšti protestą prieš keturias valandas trukusią „storžievišką“ jos apklausą 1933 m. lapkritį, t. y. likus mėnesiui iki gimdymo⁴⁸⁵. Teismo posėdžius Kazys Boruta praleido su dukra ant rankų. Jam atmintyje įstrigo pasiryžimas tuoj pat pasmaugti teismo pirmininką, jei Ona bus nuteista kalėti⁴⁸⁶. Teismui pirmininkavęs pulkininkas Vincas Gurevičius apdairiai išliko gyvas, bet nepasidavė visuomeniniam spaudimui ir skyrė Kaziui Borutai 4 metus kalėjimo. Į tai nebuvo įskaityti pusantų metų, jau praleistų kalėjime. Jonas Lukoševičius, kaip maksimalistų Užsienio sekretoriato vadovas, gavo 6 metus. Kazys Jakubėnas atsipirko 6 mėnesių bausme⁴⁸⁷.

Teismo posėdis išpuolė tada, kai buvo minimas Antano Smetonos 60-metis. Advokatai mėgino išnaudoti šią progą ir prašyti malonės ką tik nuteistiesiems. Rugsėjo pradžioje prašymus parašė Ona Borutienė ir Kazio tėvai⁴⁸⁸, o rugsėjo 15 d. ir pats nuteistasis. Jo prašymo lakoniškumas ženklino pastangas išsaugoti savigarbą: „prašau dovanoti Kariuomenės Teismo uždėtą bausmę. Iš politinio veikimo esu pasitraukęs ir noriu užsiimti kultūros darbu“⁴⁸⁹. Kazys Boruta tuomet jau nepriklausė maksimalistų sąjungai ir dar prieš teismą buvo nusivylęs jos veikla

⁴⁸³ K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 32.

⁴⁸⁴ Ten pat, l. 37.

⁴⁸⁵ Ten pat, l. 32.

⁴⁸⁶ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 111.

⁴⁸⁷ Kariuomenės teismo, įvykusio 1934 08 22–24, sprendimas // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 50–53.

⁴⁸⁸ O. Borutienės prašymas Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. 1934 09 05 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 255; Marijos ir Kazimiero Borutų prašymas Jo Ekscelencijai Prezidentui Antanui Smetonai. 1934 09 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 256.

⁴⁸⁹ K. Borutos malonės prašymas Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. 1934 09 15. Kauno s. d. kalėjimas // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 258.

(„su jais, kas buvo, žuvo, aš tyliau ir tylėsiu, o daugiau nieko bendro“⁴⁹⁰). Laiškuose žmonai prasiveržia svajonė imtis savo gyvenimo „atstatymo“⁴⁹¹. Borutų šeimos pastangoms antrino Rašytojų sąjunga, kurios „delegacija lankėsi atitinkamose instancijose“⁴⁹². Žvelgiant iš merdinčios maksimalistų sąjungos perspektyvos malonės prašymo padavimas reiškė „revoliucinės kovos tradicijos“ ir draugų išdavimą⁴⁹³. Be to, tai kėlė komunistų džiaugsmą, kurie prognozavo, kad taip įvyks⁴⁹⁴.

Prezidentūroje tikriausiai svarstyta bausmės dovanojimo perspektyva, nes rugsėjo viduryje Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vadovybė buvo užklausta apie K. Borutos elgesį. Atsakymas buvo nepalankus: „Boruta Kazys, elgesio pakenčiamo, atsinešimas prie tarnautojų šiurkštokas, prižiūrėtojų akivaizdoje save aukština ir su jais nelabai skaitosi“⁴⁹⁵. Ši charakteristika atspindėjo maksimalistų konfliktą su kalėjimo administracija. 1933 m. gruodį septyni maksimalistai atsisakė daryti gimnastiką, užtai trys iš jų (tarp jų ir Boruta) dviem savaitėms neteko papildomų maisto davinių ir turimų lengvatų⁴⁹⁶. Bendros kameros tuoj pat buvo surašytas skundas Kauno apygardos teismo prokurorui (nepaisant to, kad teisiamieji buvo Kariuomenės teismo prokuroro jurisdikcijoje), kuriame pasiskūsta, jog po mankštos su paltais, kuri susiveda į rankų kilnojimą šaltame ore, nėra galimybės išsimaudyti. Protestuotojai argumentavo savo atsisakymą mankštintis baime suprakaitavusiems susirgti ir leidosi į kalėjimo tvarkos kritiką: „dabartiniu metu gimnastikos reikalavimas yra kažkoks užsispyrimas, nes vasaros metu būdavo kartais nedaroma ištisom savaitės dienom, o dabar, kada tokia gimnastika – tik kankinimas, daroma su visu griežtumu“⁴⁹⁷. Šis skundas buvo išsiųstas į netinkamai parinktą prokuratūrą arba buvo iš jos sugražintas, o kitą dieną protestuotojams jau buvo paskirta po septynias paras karcerio⁴⁹⁸. Kamerininkos draugai dar porą kartų buvo atsisakę mankštintis, dėl to kelioms savaitėms prarasdavo papildomus maisto davinius arba netekdavo pasimatymų teisės. Kazys Boruta kartą

⁴⁹⁰ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 09 30 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 266.

⁴⁹¹ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 [ruduo] // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 250.

⁴⁹² Rūpinas rašytoją Borutą išlaisvinti // *Lietuvos žinios*, 1934 09 14, p. 7.

⁴⁹³ Maksimalistų Užsienio sekretoriato nutarimas malonės prašymo padavimo klausimu. 1931 02 01. Ištrauka Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 13–14.

⁴⁹⁴ Nuteisė Borutą ir kitus // *Priekalas*, 1934, nr. 9, p. 574.

⁴⁹⁵ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vadovybės nutarimas. 1934 09 20 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 259.

⁴⁹⁶ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vald. K. Augustinavičiaus raštas kalėjimo administracinės dalies viršininkui Korsakevičiui. 1933 12 10 // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 21.

⁴⁹⁷ Jono Butkevičiaus skundas Kauno apygardos teismo prokurorui. 1933 12 12 // Ten pat, l. 32–33.

⁴⁹⁸ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininko Šalkausko raštas Kauno apygardos teismo pirmininkui. 1933 12 13 // Ten pat, l. 31.

buvo baustas už žaidimą šachmatais⁴⁹⁹. Jonas Lukoševičius prisiminė epizodą, kai pasklidus žiniai, kad Kazys Jakubėnas uždarytas karceryje su žudiku, jis su Kaziu Boruta garsiai reikalavo juos atskirti ir savo argumentus stiprino kameros durų ir langų daužymu suolu⁵⁰⁰. Jiems „už smurtą“ dviem mėnesiams buvo atimta teisė gauti papildomus maisto daivinius⁵⁰¹. Prezidentui spalio 6 d. krašto apsaugos ministras Petras Šniukšta ir Kariuomenės teismo prokuroras Emilis Vimeris parengė bendrą atsakymą, kuriame rekomendavo netenkinti Borutos malonės prašymo, argumentuodami tai jo elgesiu ir tuo, kad bausmė ir taip maža⁵⁰². Ši nuomonė prezidentūroje nusvėrė ir tuomet, kai spalio 16 d. Rašytojų sąjungos valdyba prezidentui įteikė prašymą išlaisvinti K. Borutą⁵⁰³, sprendimas jau buvo priimtas.

Tikriausiai nebuvo paslaptis, dėl ko jo malonės prašymas liko nepatenkintas, ir Kazys nutraukė protestus prieš kalėjimo tvarką. Praėjus pusmečiui po malonės prašymų akcijos, advokatas, skubinamas Onos Borutienės, patarė jam rašyti naują malonės prašymą A. Smetonai, kuriame „ypatingų aimanavimų nereikia, tik kad prašymas būtų neužgaunančio tono“⁵⁰⁴. 1935 m. gegužės 6 d. Kazys Boruta parašė argumentuotą malonės prašymą, kuriame teigė į maksimalistų gretas patekęs atsitiktinai, bet greitai pajutęs esąs „svetimas politiniam darbui“. Jis akcentavo savo kultūrinę veiklą grįžus iš užsienio, intensyvią vertėjo darbą kalėjime ir su ironiška gaidele prašė „dovanoti man likusią bausmę, kad galėčiau bent kiek pasitaisyti ir toliau dalyvauti lietuviškosios kultūros kūryboje“⁵⁰⁵. Prezidentūra tuoj pat pradėjo rinkti nuomones. Saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis pareiškė netikįs, kad Boruta pakeitė savo pažiūras⁵⁰⁶. Kariuomenės teismo prokuroras ir krašto apsaugos ministras pakartojo savo pusmečio senumo

⁴⁹⁹ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 267.

⁵⁰⁰ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 14–15; Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., *Raštai*, [b. v.], 2009, t. 3, p. 122.

⁵⁰¹ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03.

⁵⁰² Krašto apsaugos ministro Šniukštos ir Kariuomenės teismo prokuroro Vimerio raštas Respublikos Prezidentui. 1934 10 08 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 244.

⁵⁰³ Lietuvių rašytojų sąjungos valdybos prašymas Jo Ekscelencijai Valstybės Prezidentui. 1934 10 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 257.

⁵⁰⁴ Advokato Baltrušaičio raštelis K. Borutai. 1935 04 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 251

⁵⁰⁵ K. Borutos, laikomo Marijampolės kalėjime, malonės prašymas. 1935 05 06 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 266.

⁵⁰⁶ L. e. departamento direktoriaus A. Povilaičio raštas Kariuomenės Teismo prokurorui. 1935 05 09 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 252.

nuomonę⁵⁰⁷. Lemiamą žodį tarė Marijampolės kalėjimo (ten Boruta buvo perkeltas) viršininkas Meškauskas: „kameroje ramus, dirba savo įvairius rašto ir vertimo darbus. Pastaruoju laiku tarnautojams atsinešimas patenkinamas, pastebimas persilaužimas. Kalėjimo tvarkai ir drausmei linkęs pasiduoti.“⁵⁰⁸ 1935 m. birželio 28 d. prezidentas dovanuoja K. Borutai likusią bausmės dalį⁵⁰⁹.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Šis tyrimas atskleidžia iki tol specialiai netirtą socialistinės ideologijos įtaką Kazio Borutos pasaulėžiūrai, kūrybai ir gyvenimo posūkiams. Jos pradžia laikytinas 1924 m. sausį įvykęs vidinis sukrėtimas, kuriam aprašyti jis pasitelkė religinę terminiją ir įvardijo kaip atsivertimą. Iš socializmo doktrinų didžiausią įtaką darė anarchizmas ir narodnikų-eserų tradicija, kurią K. Boruta propagavo „Aušrinės“ puslapiuose. Bet kurios formos marksizmą, ypač bolševikinį, Boruta atmetė ir traktavo kaip socializmo idealų išdavystę. Jis linko tik prie tokių socializmo pavidalų, kurie paisė asmeninės laisvės ir nereikalavo individualumo raišką siaurinančios partinės drausmės. Boruta 1926 m. vasarą pasirinko kairiąją eserų „ereziją“ – socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjungą, siekusią sukurti egalitarinę „Darbo respubliką“. Šios sąjungos vėliau išbandytos ekspropriacijos ir teroro priemonės K. Borutai buvo priimtinos, kaip kovos prieš diktatūrą priemonės.

Socialistinis angažuotumas buvo glaudžiai susijęs su kūrybiniais ieškojimais. Dalies vokiečių avangardistų posūkis į visuomeninę veiklą 1917–1919 m., matomas žurnalų „Die Aktion“ ir „Der Sturm“ puslapiuose, stiprino pradedančio rašytojo įsitikinimą, kad aktyvistiškai propaguojamas „naujasis menas“ gali suformuoti socialistinę skaitytojų savimonę. 1927–1928 m. Kazio Borutos kūryboje dominavęs „berno“ motyvas galėjo būti „skito“ motyvo, kurį naudojo eserų ideologijai simpatizavę rusų rašytojai, plėtotė. Nuo 1926 m. atsekamos Borutos ir Venclovos pastangos sukurti visuomeniškai angažuotą lietuvių avangardistų grupę (kaip atsvarą apolitiškiems keturvėjininkams) traktuotinos kaip praktinio aktyvizmo principų įgyvendinimo būdų paieškos. Šis aktyvumas chronologiškai sutampa su antrosios

⁵⁰⁷ Krašto apsaugos ministro Šniukštos ir Kariuomenės teismo prokuroro Vimerio raštas Respublikos Prezidentui. 1935 05 20 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 253.

⁵⁰⁸ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03.

⁵⁰⁹ Bausmės sumažinimo aktas. 1935 06 28 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 268.

visuomeniškai angažuotų avangardistų bangos pradžia tarp Vakarų ir Vidurio rytų Europos literatū ir menininkų.

Kazys Boruta kūrybinėje plotmėje stengėsi nesiangažuoti konkrečios socializmo doktrinos labui. Dėl to jis 1931 m. pavasarį pasitraukė iš trečiafrontininkų gretų, kai šie apsisprendė tapti Kominterno kontroliuojamais proletariniais rašytojais. Jis atmetė ir Rygoje gyvenančių lietuvių maksimalistų mėginimą 1930 m. kontroliuoti jo, kaip rašytojo, veiklą.

Ideologinis ir partinis angažuotumas buvo glaudžiai susijęs su Marijampolės laikų draugų grupe. Bendra idėja stiprino draugystės ryšius ir atvirkesčius. Kazio Borutos nelaimingos ir laimingos meilės ryšiai taip pat buvo persmelkti ideologinės bendrystės. Pabrėžtina, kad Borutos draugystės ryšiai buvo tvaresni nei ideologinė angažuotė; jie nesuiro dėl konfliktų, kilusių maksimalistų ar trečiafrontininkų gretose.

Partinė veikla ir radikali kūrybinė saviraiška K. Borutos studijas užsienyje pavertė politine emigracija. Emigracinė patirtis 1926–1931 m., persunkta socializacijos stygiaus ir skurdo, užaštrino jam visada būdingas nerimo būsenas ir sukeldavo depresijos bangas. Vienos jų pasekmė buvo doktorantūros studijų nutraukimas. 1931 m. jis grįžo į Lietuvą, kur gavo neoficialią amnestiją už savo revoliucinę veiklą, bet buvo sekamas. Glaudus Borutų šeimos sąlytis su maksimalistų sąjungos vadovybe 1931–1933 m. nulėmė areštą ir porą metų trukusį įkalinimą. Dėl šių aplinkybių rašytojo kūrybinė veikla plėtojosi šuoliškai.

Kazio Borutos atvejis gali būti įrašytas į europietišką kontekstą. Jam įtaką darė dalies vokiečių avangardistų posūkis į visuomeniškumą, kurio atgarsiai atsispindėjo Lietuvoje prieinamoje vokiškoje ir rusiškoje literatūrinėje spaudoje. Jo paties aktyvumas chronologiškai sutampa su antrąja visuomeniškai angažuotų avangardistų banga, prasidėjusia apie 1925 m. Vakarų ir Vidurio Rytų Europoje.

Kęstutis Raškauskas

A WRITER AND HIS POLITICS: THE CASE OF KAZYS BORUTA (1924-1935)

SUMMARY. This paper discusses a hitherto little investigated topic: the influence of Socialist ideas on the writer Kazys Boruta (1905-1965). He discovered Socialism during an inner revolution he experienced in January 1924 as a high school student in Marijampolė. He himself described this experience in terms akin to a religious conversion, which decisively transformed a long stretch of his personal life. Most of his closest friends shared in his ideas and deeds. Boruta fell in love with women who were close to him intellectually. After having lived through one unhappy love, he married Ona Kazanskaitė, an older woman who had participated in revolutionary activities in Russia.

Boruta was drawn to forms of socialism that respected individual freedom and did not insist on a partisan straightjacket limiting individual expression. Influenced primarily by anarchism and the Naodniki – Socialist Revolutionary tradition, he propagated the latter on the pages of the left-leaning journal *Aušrinė*. At the same time he rejected Marxism, especially that of the Bolshevik type, as a betrayal of Socialist ideals. In the summer of 1926 a split occurred in the ranks of the ideologically closely related Lithuanian Peasant Populist Union, which exercised considerable influence over most of the young readers of *Aušrinė* and its publishers. After the split, the radical youth wing formed the Social Revolutionary Maximalist Union which was never officially registered and acted illegally. Boruta's closest friends joined their ranks, and he, too, followed in their footsteps. The aim of this union was to create an egalitarian democratic republic. To achieve this, its members did not shy away from participating in acts of expropriation and terror, including a robbery of the Tauragė State Bank in 1927 and an attempted assassination of Prime Minister Augustinas Voldemaras in 1929.

Boruta's commitment to the realization of Socialism was closely tied to his literary creativity. He espoused such forms of avant-gardism as emphasized the artist's responsibility to society and denied the principle of art for art's sake. The first movement of the Lithuanian avant-garde, named *Keturi vėjai* (Four Winds), did not stress the importance of a writer's social engagement; therefore, Boruta and one of his closest friends, Antanas Venclova (1906-1971), found it increasingly unacceptable. From 1926 on we can note the efforts of Boruta and Venclova to create a socially engaged group of Lithuanian avant-gardists. Success came in January 1930 with the appearance of the first issue of the journal *Trečias frontas* (The Third Front). Boruta, in his writings, tried not to commit himself to any specific Socialist doctrine. Hence, when in the spring of 1931 the *Trečias frontas* group consciously decided to call themselves proletarian writers controlled by the Comintern, Boruta left the group. He disagreed, too, with certain attempts by some Maximalists to control the work he did as a writer.

Boruta's type of social commitment is appropriate to a European context as well. He was indeed influenced by the turn of some German avant-gardists toward social activities. The first wave of this process was especially prominent from 1917 to 1919. The social manifestos and politicized writings of these avant-gardists were published in the literary journals *Die Aktion* and *Der Sturm*. At that time in Russia some of the avant-garde artists received a tacit blessing from the Bolshevik authorities and were able to disseminate their ideas more widely than their colleagues in Germany. Among the Russian avant-garde movements Boruta favored constructivism. In addition, his work also shows the influence of Russian modernists strongly affected by the Socialist Revolutionaries and gathered around the journal *Skify* in 1917-1918. The beginnings of the activities of Boruta and his literary fellow-travelers coincide with the second wave, starting in 1925, of socially engaged avant-garde artists in Europe.

From 1926 to 1930 Boruta studied on and off at the University of Vienna but did not graduate. After the December 17, 1926 coup d'état in Lithuania he joined the activities of the Lithuanian Maximalists in exile and wrote texts of protests published in European Socialist newspapers. His poetry, brimming with political motifs, was forbidden in Lithuania. Thus his radical stance and activities turned his stay abroad into a political emigration, one characterized by poverty and lack of social interaction. This exacerbated his ever-present anxiety and caused periods of depression, during one of which he moved from Vienna to Berlin, where he lived a year without doing much constructive. In 1931 he returned to Lithuania where he was unofficially amnestied and made a living from translation work. Still from 1931 to 1933 he and his family

maintained close ties with the Maximalist leadership and were under constant police surveillance. Boruta attempted to form a new left-wing literary movement and began editing the almanac *Darbas* (Labor).

In 1933 the German Gestapo liquidated the Maximalist headquarters in Königsberg and handed over some of the documents to Lithuanian police. On their basis Boruta was arrested and convicted for his activities in 1926-1927. His prison sentence lasted two years. While in prison his commitment to Socialism evaporated and he ceased writing in an avant-garde manner. This change was motivated in part by the fact that the Boruta couple got a daughter, and the former revolutionaries did not wish to jeopardize her future on account of any dangerous ideas. It should be noted, however, that the conflicts in the ranks of the Maximalists and the *Trečias frontas* group as well as Boruta's withdrawal from left-wing activities did not destroy the friendships that had taken root when these activities began.

KEYWORDS: Kazys Boruta, Maximalists, Political Emigration, Avantgarde, Writers on the Left, Literature and Politics.